

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DEVLETİN KÖKENLERİ VE GELİŞİMİYLE İLGİLİ TEORİLER

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim ÇÖLLÜ

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DEVLETİN KÖKENLERİ VE GELİŞİMİYLE İLGİLİ TEORİLER

Yüksek Lisans Tezi

İbrahim ÇÖLLÜ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

İbrahim ÇÖLLÜ

DEVLETİN KÖKENLERİ VE GELİŞİMİYLE İLGİLİ TEORİLER

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Abdurrahman SAYGILI



Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Artuk ARDIÇOĞLU



Dr. Öğretim Üyesi Hamdi Gökçe ZABUNOĞLU



Tez Sınavı Tarihi: 29.05.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Abdurrahman Saygılı danışmanlığında hazırladığım “Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler (Ankara 2019)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

12.06.2019
İbrahim Çöllü


İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR	iii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. DEVLET, TEORİ VE KÖKEN KAVRAMLARI ÜZERİNE.....	11
1. Genel Olarak	11
2. Devletin Tanımı Sorunsalı	18
II. SİYASAL YAPILARIN EVRİMİ.....	25
1. İlkel Toplamların Siyasal Yapısı.....	27
2. Bölünmüş Toplamlar ve Siyasal Yapı	31
3. Devletli Toplamlar	33
III. DEVLETLİ TOPLUMA GEÇİŞ TARTIŞMALARI.....	35
1. Devletin Zorunluluğu ve Rastlantısallığı	35
2. Devlet Takıntısı ve Süreklilik Tezi	38
3. Devletin Kökenleri ve Anlam Borcu.....	44
IV. DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLERİN TARİHİ.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLER

I. DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLERİN SINIFLANDIRILMASI	63
II. DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLER	69
1. Klasik Teoriler.....	69
a. Aileyi Devletin Kökeni Sayan Görüş	69
b. Teolojik Teori.....	72
c. Metafizik Kaynaklı Devlet Görüşü.....	76
d. Devleti Salt Hukuki Açıdan Temellendiren Görüş	79

e. İçgüdüsel Görüş.....	82
2. İradi Teoriler	85
a. Devletin Kaynağını Toplumsal Sözleşmede Bulan Görüş	86
b. Hidrolik Toplum Teorisi	92
c. Dernekleşme Teorisi.....	94
3. Çatışmacı Teoriler	94
a. İ Uyuşmazlık Teorileri.....	95
b. Dış Uyuşmazlık Teorileri	104
4. Sentezci Teoriler	115
a. Toplumsal ve Çevresel Sınırlama Teorisi	116
b. Siyasal Önderlik Teorisi.....	118
c. Güçlü Aileler Teorisi	121
SONUÇ	125
KAYNAKÇA.....	134
ÖZET.....	140
ABSTRACT	141

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
C.	: Cilt
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
p.	: Page
pp.	: Pages
s.	: Sayfa
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bir siyasal birlik biçimi olarak devleti anlamaya çabalayan sosyal bilimciler, onun doğası, yapısı, işlevi ve geleceği ile ilgilendikleri kadar devletin kökenleri ve ortaya çıkışı üzerine de düşünmüşlerdir. Devlet, tarih boyunca insanlığı kuşatan ve onu her yönüyle kavrayan bir yapılanma içinde olmuştur. Dolayısıyla, tarihsel süreç içerisinde, Devletle ilgili bazı kavramsallaştırmalara gidilmiş, bu açıdan devletin doğası ile ilgili bazı tanımlamalar ve açıklamalar yapmak mümkün hale gelmiştir. Fakat, devletle ilgili bazı alanlar hala karanlıkta kalmaya devam etmektedir. Yaşanan sıkıntının değişik boyutları bulunmaktadır. Karanlıkta kalan ve çözülmeyi bekleyen alanların başında, devletin kökenleri ve gelişimi konusu gelmektedir. Kültür tarihi ile ilgili her önemli keşfin, siyasal iktidarla ve özellikle devletle ilgili bağlantılarının bulunuyor olması, devletin kökenleri ile ilgili daha önceden oluşturulmuş teorilerin yeniden gözden geçirilmesine neden olmaktadır.

Sosyal bilimlerde, devlet kuramının bağımsız bir disiplin olarak kavranması noktasında çeşitli zorluklar bulunmaktadır.¹ Şöyle ki; devlet kavramının kuşatıcı bir kavram olduğundan hareket edenler, bu kavramın, özgül bir alana indirgenmesini eleştirmişlerdir. Bu eleştiriye karşı, ‘Devlet Kuramı’nın, bağımsız bir disiplin olarak tam da bunu yapmak istediği, yani böylesine kuşatıcı bir kavramı, sınırlı bir disiplin içinde incelemek amacını taşıdığı şeklinde karşı argüman ileri sürülmüştür. Fakat, bu sefer de, gerek kamu hukuku gerekse siyaset bilimi için daha üst bir kavram olan devletin, belli bir disipline özgülennesinin, bu kavramı fazla sınırlandırdığı iddia edilmiştir. Ancak, ‘Devlet Kuramı’ bağımsız bir disiplin olarak özerkliğini tesis etmek istiyorsa, böyle bir sınırlandırma zorunludur.

¹ Cemal Bali Akal, “Bir Devlet Kuramı İçin Giriş”, içinde **Devlet Kuramı**, Der.: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.13-14.

Sosyal bilimlerde, devlet, beş yüzyıllık bir süreç içinde düşünülmektedir. Fakat bu süreç içinde düşünülen ‘devlet’, kurumsallaşmış bir siyasi iktidar tipi olarak devlettir. Devleti, tanımlamak ve açıklamak üzere bu beş yüzyıllık süre boyunca farklı soyutlama düzeyleri geliştirilmiştir. Bu soyutlama düzlemleri, bir anlamda, farklı bakış açıları demektir. Bu bakış açılarının bir arada değerlendirilmesi zorunludur. Aksi bir tutum, devletle ilgili farklı düşüncelerin oluşturduğu karmaşıklığı sürdürmek anlamına gelecektir. Bu karmaşıklığı belli bir düzeyde soyutlayarak boşluklarının doldurulabilmesi için, bu düşüncelerin, bir sentez anlayışı dâhilinde ele alınması gerekir. Bu gereklilik, yöntemde karşılaşılan ilk zorluğa tekabül etmektedir.

Bu çalışmada, yerli ve yabancı kaynaklardaki literatürün taraması yapılmış ve elde edilen bilgi ve yorumlar, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Böyle bir yöntem, ilk olarak “Devlet nedir?” sorusuyla yola çıkacaktır. Daha sonra ilkel siyasal birlik biçimlerinden erken devlet oluşumlarına, buradan da günümüzdeki çağdaş liberal kapitalist devlet biçimlerine uzanan tüm siyasal iktidar kurumlarını “devlet” olarak ele alınmasına yol açan nedenler üzerinde durulacaktır. Farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda oluşmuş bu yapıların hepsi nasıl oluyor da aynı kavram altında değerlendirilebiliyor? Devletin oluşumunu evrimsel bir çizgide izah etmek mümkün müdür? Devleti anlayabilmek için hangi anlam kategorilerine başvurulmalıdır? Bu bağlamda devlete ilişkin çeşitli tartışma konularına değinilmesi gerekmektedir.

Genel olarak devlet kuramının, özelde ise devletin kökenleri ile ilgili tartışmaların karşılaştığı ikinci zorluk, devletli toplumlarla devletsiz toplumlar veya ilkel toplumlar arasındaki ayrımla ilgilidir. Devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin sınırının kolaylıkla çizilebildiği söylenemez. Devlet kuramı üzerine çalışanlar, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi iki bağlamda kurmuşlardır. Bunlardan ilki, devleti merkeze alarak açıklama yapanlar, diğerleri

ise toplumu esas alarak çalışmalarını geliştirenlerdir. Devlet merkezli açıklamalar, devletle ilgili kurumsal yapıyı veri sayarak toplumu açıklama yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede, devletin tanımı daha çok onun üzerinden işlediği kurumsal yapılar olan mahkemeler, kolluk kuvveti ve bürokrasi üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Toplumu esas alan kuramcılar ise, devleti, sosyolojik bir perspektiften hareketle toplumsal ilişkilerin bir türevi olarak sınıflandırmışlardır. Bu bakış açısına göre, devlet, toplumsal ilişkilerin ve bilhassa toplumsal sınıfların ortaya çıkmasıyla görünür hale gelen ve belli bir sınıfın siyasal kontrol biçimi olarak değerlendirilmiştir.²

Devletin ne olduğuyla ilgili literatürün tarihi, Antik Yunan dönemi düşünürlerine kadar götürülebilirse de, Devletin kökenleri ve ilk ortaya çıkış biçimleri ile ilgili teorilerin tarihinin, Aydınlanma dönemiyle başlatılması gerektiği belirtilmektedir.³ Böyle bir başlangıç belirlemenin nedeni, Aydınlanma Çağı'na kadar olan tarihsel süreçte, siyasi iktidar, hükümet ve devlet gibi kavramların kökenlerinin ilahi yaratılış teorisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu yaklaşımın temeli, devletin durağan ve değişmez bir yapıya sahip olduğu ve Tanrının yeryüzündeki devamından başka bir anlamının olmadığı şeklindeki düşüncedir. Aydınlanma döneminin düşünürlerinin temel farklılığı buradan başlar. Onlara göre, tüm toplumsal kurumlar gibi devlet de akılla kavranabilen ve dünyevi iç dinamiklere bağlı bir olgudur. Elbette, Aydınlanma öncesi bazı düşünürler, devleti dünyevi nedenlerle açıklama yoluna gitmişlerdir ancak Aydınlanma Çağı ile birlikte artık devletin kökenleri ile ilgili tartışmalar açıkça dünyevi içsel çatışmalar çerçevesinde anlaşılmaya başlanmıştır.⁴

² Alev Özkazanç, “Devletin Örgütlenmesi”, içinde **Siyaset, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed.Yüksel Taşkın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.142.

³ Elman R. Service, **Origins of the State and Civilization**, Norton, 1975, U.S.A., s.22.

⁴ E. R. Service, **a.g.e.** s.22.

Bu bağlamda, aydınlanma öncesi düşünürlere örnek olarak, XIV. yüzyılda Tunus'ta yaşamış İbn-i Haldun verilebilir. İbn-i Haldun'un toplum kuramındaki açıklamalarının aşkın bir güce referansla değil toplumsal dinamikler çerçevesinde yapıldığını belirtmek gerekir.

Devletin kökenleri ile ilgili teoriler, modern bir düşünüşün ürünüdürler. Klasik dönemde, Aristoteles gibi filozoflar, devleti, doğal bir varlık olarak değerlendirmişlerdir. Coğrafi keşiflerin artmasıyla beraber, Kıta Avrupası dışında da başka toplumların ve onların oluşturdukları siyasal kurumların farkına varılmaya başlanmıştır. Bu toplumlar, küçük ölçekli şehirlerde ve çoğunlukla kabile biçiminde yaşıyorlardı. Batılı gözlemcilerin etnosantrik bakış açısını değiştiren bu gelişmeler, onları, devletin doğal bir varlık olamayacağını ve açıklanmaya muhtaç bir toplumsal-siyasal kurum olduğu sonucuna ulaştırmıştır.⁵

Tarih boyunca, Devletin kökenleri ile ilgili birçok teori ortaya atılmıştır. Bu alandaki ilk çalışmaları, devletin ortaya çıkışını belli bir ırka özgü bir buluş sayan görüşler, insanoğlunun yaratıcılığına özgü bir yetenek olarak yorumlayanlar veya tarihsel bir rastlantının sonucu olarak görenler olarak sınıflandırabiliriz. Bu yaklaşımların temelinde devletin metafizik kavranışı söz konusudur.⁶

Aydınlanma öncesi düşünürlerin yaptığı gibi devlet ister teolojik bir çerçevede isterse Aydınlanma döneminde başlayan tartışmalarda olduğu gibi kültürel bir olgu olarak ele alınsın, devletin kökenleri ile ilgili tartışmalarda, 'devlet öncesi durum' düşüncesinin önemli bir yeri bulunmaktadır.⁷ Bu bağlamda, devlet öncesi durumu, insanların barış içinde yaşadığı bir dönem olarak görenler olduğu gibi bu dönemi bir kaos ortamı veya sürekli kriz olarak değerlendirenler olmuştur. Bu düşüncelerde gözlemlenen ortak nokta, devlet öncesi duruma bağlı olarak devletin

⁵ Robert L. Carneiro, **A Theory of the Origin of the State, Science**, New Series, Vol.169, No.3947, Aug.21,1970, s.733.

⁶ R. L. Carneiro **a.g.m.** s.733.

⁷ A. Özkazanç, 2014, s.143.

nitelendirilmesidir. Bu bakımdan devlet, genel olarak kendisinden önce süregelen huzuru kesintiye uğratan topluma yabancı bir yapı veya kaosa son vererek huzuru tesis eden bir örgütlenme modeli olarak nitelendirilmiştir.

Devletin niteliğinden farklı olarak, devletin kökenleri veya devlete geçişin nasıl olduğu sorusuna cevap arayan kuramcılar ise, devlet ve toplum arasındaki ilişkinin niteliğine yoğunlaşmışlardır. Bunlardan ilk grupta olanlar, devletsiz toplumdan devletli topluma geçişin belli bir evrimselleşme sürecinin sonucu olduğu tezini ileri sürmüşlerdir. Toplumların hep daha karmaşık bir ilişkiler ağına doğru gelişim gösterdiği varsayımı, kültürel evrimci kurama ait bir düşüncedir. Devlet, bu karmaşık ilişkiler ağının hem bir sonucu hem de kurumsallaşmış çözümüdür. Toplumsal değişimin kaçınılmazlığı bir kez kabul edilecek olursa, bu değişimin üzerinde ilerleyeceği zemin, değişimin başlangıcı, yönü ve nihayetinde değişimin koşulları gibi sorunlar kendiliğinden gündeme gelecektir.

Devlet ve toplum arasındaki ilişkinin süreklilik ilkesi çerçevesinde belirlenemeyeceğini savunanlara göre ise, devletsiz toplumdan devletli topluma geçiş ancak bir kopuşla açıklanabilir. Bu geçiş sancılı, çatışmalı ve geri dönülemez sonuçlar doğuran bir tarihsel süreçle şekillenmiştir. Devletin kökenleri ile ilgili tartışmaların ve değişik teorilerin ortaya atıldığı konu, buradaki tartışmalarla ilgilidir. Devletli topluma geçişi radikal bir kopuşla açıklayan kuramcılar, bu geçişte zorun rolü, iktidar, güç, otorite, tahakküm gibi kavramlara önem vermektedir.

Öte yandan, Devletsiz toplumdan devletli topluma geçişi anlamak için, ilkel toplumların sosyal ve siyasal yapısının incelenmesi gerekmektedir. İlkel toplumu ilkel yapan nedir? Devletliliğe doğru yol alan düz bir ilerleme çizgisinden bahsedilebilir mi? Toplumlar, üretim biçimlerine göre sınıflandırılabilir mi? Üretim biçimine göre sınıflandırılan toplumlara özgü

devlet biçimlerinden bahsedilebilir mi? Bu ve buna benzer soruları çoğaltmak mümkündür. Bu sorulara cevap verebilmek için, ilkel toplumları devletsiz kılan özelliklere bakmak gerekecektir.

Belirtmek gerekir ki, devletin doğuşunu açıklamaya yönelik bir teori, kendi döneminde ortaya çıkmış ve benimsenmiş olgularla sınırlıdır. Teori, gözlemlenen ve bilinen bir olgunun nedenleri, ilkeleri ve genel kurallarını açıklayan düşünce sistemiğidir. Bu açıdan, devletin kökenlerini açıklamaya yönelik ortaya atılmış teoriler, her zaman yeni bilgi ve olguların tehdidi altındadır. Arkeolojik bir kazıda bulunacak bir yazılı belge veya antropolojik bir veri, her zaman devletin kökenlerine ilişkin teorilerin sorgulanmasına yol açabilir. Bu durum normaldir. Bilimsel yöntem bunu gerektirir.

Devletin nasıl ve niçin var olduğu sorusu, genel kamu hukukunun yanı sıra siyasal antropoloji, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji ve arkeoloji gibi disiplinlerin başlıca araştırma konularından bir tanesidir. Bu bağlamda, burada kısaca, genel kamu hukukunun konusundan ve devletin kökenleri ile ilgili teorilerin bu konuyla olan bağlantısından bahsetmek yerinde olacaktır. Rukiye Akkaya Kia, Cumhuriyet dönemi boyunca hukuk fakültelerinde bir ders olarak okutulan genel kamu hukuku derslerinin içeriğinin gelişimini incelediği makalesinde, dersin hocalarının sürekli temel konulara ve sınırlara ilişkin bir standart oluşturma kaygısını taşıdığını belirtir.⁸ Dersin konusunun kişisel tercihlerden uzak bir şekilde belirlenmesi gerekliliği zaman zaman vurgulanan bir husustur. Bu kaygıların temelinde, devletin kaynağının ve niteliğinin tarihsel süreçte çeşitli düşünürler ve filozofların eserlerinde incelendiği gerçeği oluşturur.⁹ Gerçekten de, genel kamu hukukunun konusu olarak devleti birçok yönlerden

⁸ Rukiye Kia Akkaya, “Darülfünun’dan 1933 Üniversite Reformuna; Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Derslerinden, Hukuk-ı Âmme Derslerine Dönüşüm ve Genel Kamu Hukuku Dersinin Geçmişine Dair Notlar II”, **İ.Ü.H.F.M.**, Cilt: 70, Sayı: 1 (Mayıs 2012), s.3.

⁹ R. K. Akkaya, **a.g.m.** s.8

incelemek mümkündür. Bu bakımdan, devletin tarihi, iktisadi, siyasi veya hukuki çehreleriyle incelendiği görülebilir.¹⁰

Fakat, genel kamu hukuku bağlamında devlet, herhangi somut bir devlet değildir. Bir başka ifadeyle, genel kamu hukuku için devlet, bütün devletler için ortak ve geçerli ilkeleri taşıyan devlettir.¹¹ Bir kamu hukukçusu için alanının başlıca konusu, Cemal Bali Akal'ın ifadesiyle, '*genel ilkelerin merkez kavramı olarak devlet*'tir.¹² Dolayısıyla, genel kamu hukukunun bir bölümünün konusunu oluşturan devletin kökenleri ile ilgili teoriler, işte bu ortak ve geçerli ilkeleri oluşturabilmek için incelenmektedir.

Devletin nasıl ve neden var olduğu sorusu üzerine çalışmanın önemi, devletin toplumsal yaşamın gelişiminde oynadığı rolde yatar. Günümüzde, devlet, hala toplumsal yaşamda en etkili güçlerden biri olmayı sürdürmektedir. ABD'li siyaset bilimci ve antropolog Ronald Cohen'e göre, devlet dünya tarihinde insanlığın oluşturduğu en güçlü siyasal yapıdır. Öyle ki, devlet, sahip olduğu bu güç sayesinde, kısa bir zaman içinde bu örgütlü gücünü organize ederek dağları delebilmekte, nehirlerin yatağını değiştirebilmekte ve hatta binlerce insanının kaderi üzerinde söz sahibi olabilmektedir.¹³ Devleti, tarihte benzeri örgütlerin içinde, en güçlü ve her zaman için en buyurgan bir yapı olarak tasvir eden Cohen, küçük ve zayıf sayılabilecek bir devletin bile en güçlü şirketlerin mallarını kamulaştırabilme gücüyle donatıldığının unutulmaması gerektiğini belirtir.¹⁴ Böyle bir güç, doğal varlıklar ve toplumsal hayat üzerinde nasıl ve niçin etkili olmayı sürdürebilmiş ve hala da belli ölçülerde sürdürmeye devam

¹⁰ Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri** Birinci Cilt Dördüncü Bası, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1961, s.3.

¹¹ R. K. Akkaya, 2012, s.8.

¹² C. B. Akal, 2011, s.13.

¹³ Ronald Cohen; "Introduction", içinde **Origins of the State The Anthrology of Political Evolution**, Ed. Ronald Cohen & Elman R. Service, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, s.1.

¹⁴ Ronald Cohen, "Devletin Kökenleri Yeniden Değerlendirme", içinde **Erken Devlet (Kuramlar Veriler Yorumlar)** ed. Henri J.M. Claessen ve Peter Skalnik, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s.43.

etmektedir? Bu ve buna benzer sorulara cevap vermenin birçok yolu vardır. Devletin kökenleri ile ilgili çalışmalar, bu sorulara ışık tutabilecek niteliktedir.

Bu tezin amacı, bir siyasal iktidar biçimi olarak devletin kökenleri ile ilgili olarak ortaya atılmış teorileri genel kamu hukuku açısından incelemektir. Genel kamu hukuku, hukuk dogmatığı ile ilişkisi sınırlı olan ve belki de diğer hukuk dallarına nazaran en az olan bir hukuk disiplini¹⁵. Bu özelliğinin bir uzantısı olarak, yöntem açısından diğer hukuk disiplinlerinden uzak, buna karşın siyasal antropoloji, arkeoloji, siyaset felsefesi, siyaset teorisi ve siyaset biliminin sunduğu kavramsal çerçeveye daha yakındır. Genel kamu hukukunun temel inceleme konusu üzerinde tam bir fikir birliği sağlanamasa da, devletin ve devletle ilgili konuların onun en başta gelen inceleme konusunu oluşturduğu aşikârdır. Devletin kökenleri ile ilgili teoriler, devletten türeyen konuların başında sayılmalıdır.

Devletin kökenleri ile ilgili olarak ortaya atılmış teorileri eleştirel bir açıdan incelemeyi amaçlayan bu tez, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, kavramsal çerçeve; ikinci bölüm ise devletin kökenleri ile ilgili teoriler başlığını taşımaktadır.

Genel olarak belirtmek gerekirse, birinci bölüm, kavramsal çerçevenin oluşturulmaya çalışıldığı bölümdür. Bu bölümde, devletin tanımı sorunsalı başta olmak üzere devletle ilgili temel kavramlara değinilerek bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Belirtmek gerekir ki, Devletin kökenleri ilgili çalışmalarda, siyasal antropolojinin kurucu düşünürlerinin eserlerinde ele alınan konuların ve kavramsal çerçevenin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bunun için, siyasal antropolojinin verileri ışığında, devlet öncesi toplumların siyasal boyutu açığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Devletsiz toplumların siyasal yapısı ve iktidar biçimleri, devletin kökenlerinin anlaşılmasında vazgeçilmez referans terimleri barındırmaktadır. Aynı şekilde, devletli hale geçiş tartışmalarında bir yapı olarak devletin ortaya çıkışının zorunluluğu veya rastlantısallığı

¹⁵ Mithat Sancar, **Hukuk Devletin Genel Teorisi**, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 2006, s.13.

tartışmasına da yer vermek gerekmiştir. Yine bu bölümde, devletin kökenleri ile ilgili teorilerin tarihine yer verilmiştir. Bu bağlamda, Devletin kökenleri ile ilgili teorilere tarihsel bir açıdan yaklaşılmış ve genel bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan, bu bölümde, devletin kökenleri ile ilgili olarak ortaya atılmış teorilere, bütünsel ve tarihi bir bakış yansıtılmaya çalışılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde ise, öncelikle Devletin kökenleri ile ilgili teorilerin nasıl sınıflandırıldığı konusu ele alınmıştır. Tarih boyunca, bu teorilerin hep ortaya atılmış olduğu düşünülerek, bu teorilerin, sistematik bir değerlendirmesinin nasıl ve ne zaman başladığı sorunsalı üzerine düşünülmüştür. Bu bağlamda, bu teorilerin tümü göz önünde bulundurularak tarihsel bir perspektif içinde bu teoriler sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Belirtmek gerekir ki, devletin kökenleri üzerine teorilerin tarihi, bir anlamda, bu teorilerin adlandırılması ve sınıflandırılmasının tarihidir. Daha sonra bu sınıflandırmalar çerçevesinde, devletin kökenleri üzerine teoriler tek tek incelenmiş ve sonuç bölümünde, genel kamu hukuku bağlamında bir genel değerlendirmeye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Daha önce de sıklıkla bahsettiğimiz gibi, devletin kökenleri üzerine teoriler, disiplinler arası bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğun genel ve özel olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan genel olanı, genel kamu hukukuna ait olan inceleme yöntemiyle alakalıdır.¹⁶ Genel kamu hukuku, devleti, Viyana Hukuk Okulunun geliştirdiği anlayış doğrultusunda salt hukuksal bir tezahür olarak incelemeyiz. Tarihsel olarak devleti, hukukla özdeşleştiren bu okul, hukuku da salt devlet tarafından konmuş normlar bütünü olarak değerlendirir. Böyle bir yöntem ise, genel kamu hukuku ile anayasa ve idare hukuku gibi kamu hukuku disiplinleri arasındaki sınırı kaldıracak ve dolayısıyla, bu alanın bağımsızlığını gölgeleyecektir. Aynı şekilde, genel kamu hukukunu bütünüyle siyaset felsefesi, siyasal

¹⁶ M. Sancar, **a.g.e.** s.14.

antropoloji ve siyaset teorisinin verilerine hapsederek onun yöntemlerine terk etmek de hatalı bir tutum olacaktır. Bu tehlikeleri bertaraf etmenin en uygun yolunun, genel kamu hukukunun yönteminin, devletin kökenlerinin, tarihinin ve diğer veçhelerinin hukuksal çözümlemelerle bağlantılı bir şekilde ele alınması olduğu kanaatindeyiz.

İkinci zorluk ise, ele alınan kavramların ve sorun alanlarının salt genel kamu hukukunun çalışma alanı olmaması ile ilgilidir. Bu durum, devletin kökenleri üzerine teoriler üzerine çalışan düşünürlerin akademik kökenlerinin çeşitliliğinden de kolayca anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu konuyu ele alan çalışmalara genel olarak bakıldığında, bu alanda birçok filozofun, antropoloğun, hukukçunun ve tarihçinin olduğu hemen görülebilecektir. Dolayısıyla, hukuktan siyaset bilimine, antropolojiden arkeolojiye ve sosyolojiden tarihe uzanan bir disiplinler arası bir niteliği barındıran böyle bir çalışma her zaman teorik gelişime açık bir yöne sahip olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I. DEVLET, TEORİ VE KÖKEN KAVRAMLARI ÜZERİNE

1. Genel Olarak

Bu tezin kavramsal çerçevesini en genel anlamda devlet, köken ve teori kavramlarıyla belirlemek mümkündür. Bu kavramsal çerçevenin çizilebilmesi için ‘devlet’, ‘köken’ ve ‘teori’ kavramlarının ne anlama geldiğinin ve bu çalışmada hangi bağlamda kullanılacağına açıklanması gerekiyor. Dolayısıyla, ilk başta, bu kavramlardan ne anlaşıldığı, bu çalışmada nasıl kullanılacağı, bu kavramlar arasında nasıl bir ilişki kurulacağı gibi sorunsallar belirlemektedir. ‘Devletin kökenleri üzerine teoriler’ şeklindeki bir ifadede geçen devlet ile ne anlaşılmalıdır? Yine, ‘köken’ kavramı neye işaret etmektedir? Aynı şekilde, bu soruya verilen cevaplar, bir teori için yeterli midir? Yoksa, bu cevaplar daha genel bir teoriyi desteklemek için verilmiş bir cevaplardan mı ibarettir?

Bu sorulara cevap verebilmek için öncelikle, devlet kelimesinin etimolojisi ortaya konulacaktır. Daha sonra, teori kavramından ne kastettiğimiz açıklanacak ve son olarak da bizleri sadece devletin değil, ahlak, Tanrı, demokrasi gibi sosyal bilimlerin dünyasının temel kavramlarının kökenini araştırmaya iten nedenler üzerine bir sorgulama yapılacaktır. Bu şekilde, devletin kökenleri üzerine teoriler başlığı altında ileri sürülen argümanların bir eleştirisi yapılmaya çalışılacaktır. Bu eleştiri ise, tezin kavramsal çerçevesini kurmamıza yardımcı olacaktır.

‘Devlet’ kelimesi, modern bir kelimedir. Bu kelime, ister tarihsel bir yapıyı, isterse felsefi bir tasarım olarak çağdaş bir olguyu imlemek amacıyla kullanılıyor olsun, farklı

anlamları içeren bir kelimedir.¹⁷ Fakat, bu farklı anlamlar, ortada bir çelişki olduğu anlamına gelmemektedir. Burada, bunun neden bir çelişki olmadığını, kelimenin etimolojisi üzerinden açıklamaya çalışalım.

Tarih boyunca, düşünürler karşılaştıkları yeni bir durumu daha iyi nitelendirebilmek adına ‘polis’, ‘res publica’, ‘regnum’, ‘commonwealth’, ‘civitas’ gibi deyimler kullandılar. Bu deyimler, gerek Antik Çağ yazarlarınca gerekse Orta Çağ yazarlarınca siyasi konular incelenirken ve siyasi bir konumu daha iyi tanımlamak amacıyla ortaya atıldılar.

Peki, bu deyimler, neden her dönemde farklılaşmıştır? Bunun temel iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bu ‘göstergelerin’, ‘gösterileni’nin sabit kalamaması ile ilgilidir. Başka bir ifadeyle, göndermede bulunulan durum, siyasal hayatın gelişimiyle farklılaşmıştır. Bir kavram, o durumu izah noktasında yetersiz kaldığında, yeni durumu tanımlamak amacıyla başka kavramlar devreye girmiştir. Yeni kavramı dolaşıma sokanlar ise, genellikle, siyasi konularla ilgili eserler ortaya koyanlar olmuştur.

Antik Yunan’da siyasi deneyimi kendi içsel bütünlüğü içinde ‘polis’ kavramıyla ifade etmek mümkündü. Roma bakış açısı, bu kavrama hukuki unsur katarak, kavramı, daha da genişletmiştir. Roma siyasal düşüncesi, ‘res publica’ kavramı ile siyasi birliğe hukukilik unsuru katarak onu diğer insani birliklerden ayırmıştır. Orta Çağ siyasi yazılarında, sadece ‘res publica’ değil ‘civitas’ ve ‘regnum’ gibi deyimler de kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni, Orta Çağ boyunca artan nüfus ve birliktelik biçimlerinin değişen doğasıdır. Bu bağlamda, ‘civitas’ deyimini ile, İtalya’da gelişen site-devletlerine işaret edilmekte; ‘regnum’ deyimini ile de yerel monarşiler kastedilmektedir.¹⁸

¹⁷ David Miller, Janet Coleman, William Connolly, Alan Ryan, **Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi Cilt: I**, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kırac, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994, s.177.

¹⁸ Alessandro Passerin D’entreves, “Devlet Kavramı”, içinde **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kırac, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.193-194.

Karşılaşılan yeni siyasal durumu daha iyi tanımlamak amacıyla ortaya atılan kavramların, neden bu kadar çeşitlilik arz ettiğine veya ‘devlet’ kelimesinin neden daha önce kullanılmadığına dair ikinci temel açıklama, bu kavramın kesin ve belirgin bir anlamının olmayışıdır. Modern anlamıyla ‘devlet’ kelimesi, birçok Avrupa dilinde bilinmeyen bir kelimedir. Bu kelime, her ne kadar Machiavelli’den önce siyasi dil dağarcığına girmiş olsa da kelimenin modern anlamıyla yaygınlaşmasını sağlayan Machiavelli’dir.¹⁹

Dolayısıyla, ‘devlet’ kelimesi ne Antik Yunan’ın ne de Orta Çağ’ın siyasi dil dağarcığında bulunan bir kelimedir. Machiavelli’nin ‘*Hükümdar*’ adlı eserinin yaygınlık kazanmasıyla birlikte kelime, modern ulusların siyasi dil dağarcığına özel ve belirgin anlamıyla yerleşmiştir. Kelimenin siyasi düşünceler tarihinde yerleşmesi, bir anda olmamıştır. Uzun bir süre ‘devlet’ kelimesi, kelimenin yerine geçtiği diğer deyimlerle rekabet etmiştir.²⁰

Öte yandan, ‘devlet’ kelimesi Kıta Avrupasında yaygın bir kullanıma kavuşmuş olsa da aynı tespiti ne İngiltere ne de Amerika için yapmak mümkündür. Gündelik kullanımda, İngiltere’de, ‘devlet’ yerine ‘*commonwealth*’ kelimesi, Amerika’da ise ‘*federal yönetim*’ kelimesi tercih edilmektedir.

Bu açıklamalardan sonra, şu soruyu sormak anlamlıdır. Peki, ‘devlet’ kelimesinin kullanılmadığı veya karşılığının olmadığı dönemler için ‘devlet’ kelimesine başvurmak doğru mudur? Burada, ikili bir ayırım yapmak gerekir. Eğer, ‘devlet’ kelimesi, o dönemlerdeki yapıyla, günümüzdeki siyasi yapı arasındaki farkı engellemeye hizmet ediyorsa, bu kelimenin kullanılmaması gerekir. Fakat ‘devlet’ kelimesi, yukarıda sıklıkla yer verdiğimiz bu farklı deyimlerle işaret edilen farklı olgulardaki ortak olan şeyi açığa çıkarmak için kullanılıyorsa, bu

¹⁹ A. P. D’entreves, **a.g.m.** s.195.

²⁰ A. P. D’entreves, **a.g.m.** s.197 vd.

kullanıma izin verilebilir. Farklı olgulardaki ortak unsur, bu çalışma bakımından, örgütlü bir siyasi gücün düzeni sağlaması olgusudur.

Bu bağlamda, tezin kavramsal çerçevesini oluşturan ‘devlet’ kelimesinin modern bir kelime olduğunu, tarih boyunca, her siyasi topluluğun, farklı olguları farklı kavramlarla karşıladığını, ‘devlet’ kelimesiyle bu farklılıkları ortadan kaldırmayı değil, benzerlikleri vurgulamayı amaçladığımızı belirtmek isteriz. Bu yönüyle, “*Aristoteles’te devletin kökeni nedir?*” şeklindeki bir soruda geçen ‘devlet’ kelimesi, günümüzde kullanılan anlamındaki devlet değildir.

Devlet kelimesiyle ilgili bu ön tartışmayı yaptıktan sonra, “*teori*” kavramıyla ilgili bazı tespitler yapabiliriz. Devletin kökenleri ile ilgili ortaya atılan düşünceler, sistematik bir düşünce yapısının parçasıdır. Bu yönüyle, ortaya atılan düşünceler, sadece görüşler toplamından ibaret değildir. Bu görüşlerin bir “*teori*” olma iddiası vardır. Bunun için ‘*teori*’ kavramına eğilmek gerekiyor.

Modern anlamında ‘*teori*’, gözleme ve gerekçelendirmeye dayalı entelektüel bir faaliyeti ifade eder. Bu bakımdan, belli bir metodolojiyi yansıtır. Fakat, kelimenin etimolojisinde, bize farklı çağrışımlar yapabilecek anlam derinlikleri vardır.

‘*Teori*’ kelimesi, etimolojik olarak Latince, ‘*theoria*’ ve Yunanca, ‘*theorein*’ kelimelerine dayanmaktadır.²¹ ‘*Derin düşünmek*’, ‘*tahmin etmek*’, ‘*gösteriyi izlemek*’, ‘*bakılan şey*’, ‘*bakmak*’, ‘*görmek*’ gibi anlamlara sahiptir.²² Kelime, tarihsel bakımdan, site devletlerinde, başka bir şehirdeki dini bir törene tanıklık etmesi veya o töreni izlemesi için gönderilen kişinin gözlem ve seyahat pratiğinin kavramsallaştırmasıdır.²³ Etimolojik

²¹ <https://orgtheory.wordpress.com/2006/07/11/etymology-of-theory/> Erişim: 05.01.2019

²² <https://www.etymonline.com/word/theory> Erişim: 05.01.2019

²³ James Clifford, *Notes on Travel and Theory*, <https://culturalstudies.ucsc.edu/inscriptions/volume-5/james-clifford/> Erişim: 05.01.2019

kaynaklarda, ‘*theorein*’ kelimesinin, ‘to theion’, (kutsal veya ilahi şeyler) ve ‘*orao*’ (görüyorum) şeklindeki iki kelimenin birleşiminden oluştuğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, teori kelimesinin kökeninde, kutsal olanı düşünmek, onu görmek anlamı yatmaktadır. Gerçek dünyayı anlayabilmenin veya ona nüfuz edebilmenin yolu, ilahi olanda gizli olduğu varsayılan yasayı anlamaktan geçmekteydi. İlahi olanın, belli bir düzenin tezahürü olduğunun varsayıldığı dönemlerde, teori kelimesi, bu yasayı görmek ve bir yönüyle bu yasaya yukarıdan bakmak anlamına geliyordu.

Bu bağlamda, *teorisyen*, öncelikle, her zaman kendi evinden dışarı çıkan ve seyahat eden kimse demektir. Kendi evinden uzaktadır ve bu uzaklık sayesinde ‘görebilmektedir’. Bir yere gitmekte, gittiği yerde başkalığı seyretmekte ve seyrettiği şeyi kendi deneyimiyle kıyaslayabilmektedir. Devletin kökenleri üzerine teoriler, her bir teorisyen açısından, kendi varoluş dünyası dışındaki bir siyasal yapıyı görmesi, onu seyretmesi ve içinde yaşadığı siyasal yapıyla karşılaştırması gibi eylemleri barındırır.

Aynı şekilde, devletin kökenleri üzerine teorilerin, tarihsel açıdan, başkalarının da devletleri olabileceği veya en azından onlarında bir siyasal birlik dâhilinde yaşamlarını sürdürdükleri gerçeğinden hareketle başladıklarını ifade edebiliriz. Siyasal antropoloji literatürüne bakıldığında, bu alandaki teorilerin farklı coğrafyalardan elde edilen verilere dayandığını görmekteyiz.

Tarihsel kaynaklarda, ‘Erken Devlet’ biçimlerinin günümüzden 5500 yıl kadar önce, coğrafi olarak Mezopotamya, Mısır, Çin, İndüs Vadisi, Orta Amerika ve Peru’da ortaya çıktığı belirtilmektedir. Devletin kökenleri üzerine teoriler, söz konusu coğrafyalar haricinde bazı ilkel toplulukların yapısı göz önünde bulundurularak oluşturulmaktadır. Fakat, her bir siyasal topluluk, teorinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmaktadır. Siyasal antropoloji kaynaklarına bakıldığında, ele alınan topluluğun siyasal yapısı, somutun bilgisi çerçevesinde

teorileştirilmekte ve daha sonra başka bir topluluğun siyasal yapısına uyumsuzluk tespit edildiğinde, bu teori üzerinde şüphe doğmaktadır.

Devletin kökenlerini tek bir nedene bağlayan teorileri bir yana bırakırsak, modern antropolojinin verileriyle oluşturulan teorilerin, en azından, incelediği topluluk bakımından, doğruluğa daha yakın bir görünüm arz ettiğini belirtebiliriz. Ancak, bu sefer de genel-geçer bir devletin kökenleri teorisinin uzağına düşmüş olmaktadır. Bu engeli aşmak içinse, kavramsal çerçevemizin üçüncü kısmını yani köken kavramını irdelememiz gerekmektedir.

Devletin kökenleri ile ilgili sorunsal köken tartışması üzerinden kurmak -önemli bir eleştiri getirdiği için- yararlı bir yöntemdir.

Köken üzerine felsefi bir tartışma, Foucault ve onun Nietzsche okuması üzerinden yapılmıştır. Foucault'ya göre Nietzsche, felsefi söylemini bir soybilimci olarak, köken araştırmasına karşı konumlandırmıştır. '*Köken*' kavramını '*oluşum*', '*menşe*' ve '*doğum*' kelimeleriyle dönüşümlü olarak kullanan Nietzsche, bazı durumlarda, '*köken arayışını*' reddetmektedir. Foucault'ya göre, bunun nedeni, bu arayışın eninde sonunda '*aynı olanı*' bulmaya çalışmakla neticeleneceği gerçeğidir.

“Öncelikle, şeyin esas özü, en katışıksız olabilirliği, titizlikle kendi üstüne katlanmış özdeşliği, dışsal, ilineksel ve ardışık olan her şeyden önce gelen ve kımıltısız biçimi burada [kökende] toplansın diye çaba gösterildiğinden. Böyle bir köken aramak, "önceden olmuş olanı", kendine tamamen uygun bir imgenin 'aynı'sını bulmaya çalışmaktır; bu, meydana gelebilecek beklenmedik olguların tümünü, tüm hileleri ve gerçeği peçeleleyen her şeyi arızı olarak kabul etmektir; bu, sonuçta

ilk kimliği açığa çıkarmak için tüm maskeleri kaldırmaya girişmektir.”²⁴

Metafiziğin aradığı mucizevi köken arayışı yerine, ‘*oluşumu*’ ve ‘*başlangıçları*’ esas almayı öneren Nietzsche’ye göre, ‘soy bilimci’, metafiziğe inanmayı değil tarihi dinlemeyi tercih etmelidir. Tarihçi, şeylerin ardında yatan asıl şeyi aramaktan vazgeçmelidir. Bu şekilde, şeylerin ardında başka şeylerin yattığını fakat bu şeylerin asıl olmadığını, bir sırrı barındırmadığını fark edecektir. Bir şeyin tarihsel başlangıcında bizi bekleyen, o şeyin kökenlerin katıksız özdeşliği değil, şeylerin uyumsuzluğudur.²⁵

Köken arayışı, şeylerin eksiksiz olduğu ve Tanrının elinden kusursuz çıktığı yaklaşımını benimserken, soy bilimci yaklaşım, şeylerin kökenine değil, o şeyin tarihsel başlangıcına odaklanır. Tarihsel başlangıçlıklar, köken anlatısı gibi, kutsal bir anlatı içermez. Tarihsel başlangıçlar, çoğu zaman bayağıdır ve insanı şaşırtan bir anlatımı gerektirmez.

Devletin kökenleri ile ilgili teorilerin tarihinin anlatıldığı tezin ikinci bölümünde daha ayrıntılı ifade edileceği üzere, uzun bir süre devletin oluşumu tek bir nedene ve İlahi bir otoriteye bağlanmıştır. Böylesi bir gerekçelendirme, köken anlatısıyla uyumludur. Çünkü, köken arayışı sayesinde, sahip olunan bir hakikat anlayışıyla tüm tarihi yargılamak mümkündü. Bu yargılamayla sadece devletin oluşumu değil, dinin, ahlakın ve sonuçta tüm iktidar biçimlerinin meşruluğu sağlanabiliyordu.

Devletin doğuşu ve gelişimiyle ilgili olarak literatürde, sıklıkla köken kavramı kullanılıyor olsa da, önemli olan yöntemdir. Yöntemin kavramları ise oluşum ve başlangıçlar olmalıdır.

²⁴ Michel Foucault, **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s.232-233.

²⁵ M. Foucault, **a.g.e.** s.233.

2. Devletin Tanımı Sorunsalı

Devletin tanımı sorusuna cevap olmak üzere ortaya atılan her bir öneri, belli bir devlet teorisinin bu soruya ilişkin farklı bir yaklaşımını barındırır. Devletin tanımıyla ilgili literatüre bakıldığında, bu konuda zengin bir tartışma yürütüldüğü görülmektedir.

Tartışmaların devam ediyor olmasının arkasında yatan temel neden, hem devletin ele alınma biçimlerinde hem de devlet teorisyenlerinin ‘Devlet’ olarak adlandırdıkları toplumsal gerçekliğin doğasını anlama biçimlerinde gözlenen farklılıklardır. Bu farklılıklar, Devletin tanımıyla ilgili değişik araştırma okullarının oluşmasını sağlamıştır. Aslında, birbiriyle rekabet halinde görünen ve birbirini dışlayan tanımlara sahip olan bu okulları farklı kılan husus, bu okulların toplumsal gerçekliğin doğasına ilişkin tanımlarda yaşadığı anlaşmazlıklardır. Bir başka anlatımla, devletle ilgili tanım sorunu yaşanmasının nedeni, epistemolojik değil ontolojiktir. Bu ifadeyle, bir araştırma nesnesi olarak devlet ile onu bilmeye yarayan yöntem arasındaki sorunun, epistemolojik nitelikte olmadığını, toplumsal gerçekliğin doğasına ilişkin ontolojik bir sorunun bulunduğunu vurgulamak istiyoruz.

Toparlamak gerekirse, aynı tarihsel gerçekliğin ifadesi olarak devletin tanımıyla ilgili birbirini dışlayan açıklamaların var olmasının nedeni rakip bilimsel araştırma geleneklerinin sahip olduğu farklı kavramsallaştırma setleridir. Önemli olan, bilimsel araştırma geleneklerinin, sahip olduğu kavramlarla araştırma nesneleri arasında nasıl bir ilişki kurulduğunun ortaya konmasıdır. Aslında, her açıklama biçimi, belli bir ontolojik öngöründen hareket etmekte ve araştırma nesnelerinin konumlarına da bu ontolojik çerçeveden yaklaşmaktadır.²⁶

Yukarıda yer verdiğimiz açıklamaları somutlaştırmak için ontolojik temelleri farklı yaklaşımlara örnek olarak, liberal-bireyci yaklaşımı ve Marksist geleneği gösterebiliriz.

²⁶ Galip L. Yalman, **Devlet, Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler** Haz. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s.69-70.

Liberal-bireyci yaklaşım, bireyden başka bir toplumsal gerçeklik tanımamaktadır. Bu yaklaşımda, devlet, bireyin eylemlerinin neticesi olarak kavranmakta ancak bireyden bağımsız bir gerçeklik olarak kabul edilmemektedir.²⁷ Devleti yapay bir oluşum ya da hukuki bir kurgu olarak gören bu yaklaşıma karşın Marksist gelenekte devlet, toplumsal üretim ilişkileri çerçevesinde kavramsallaştırılmaktadır.

Özetle belirtmek gerekirse, devlete ilişkin tanımlar, her bir bilimsel geleneğin benimsediği ontolojik konumdan kavramsallaştırılmaktadır. Devlet teorilerinde tanımlara ilişkin farklılıklar, toplumsal gerçekliğin doğasına ilişkin tanımlardaki anlaşmazlıklardır.

Bob Jessop, Devlet ile ilgili literatürün çeşitlendiği aralığın uçsuz bucaksız bir noktaya eriştiğini ve bu durumun bir bilim insanının konuya hâkim olması bir yana araştırmasını dahi olanaksız kıldığını belirtmektedir.²⁸ Diğer bilim dallarından yararlanmaksızın devletin kökenlerini, gelişimini ve belirleyenlerini tek bir teori çatısı altında açıklamayı amaçlayan devlet üzerine genel bir teori olamayacağını belirten Jessop, devlet formasyonu ve sisteminin incelenebileceği en az altı bakış açısı önerir. Devletin tanımıyla ilgili tartışmaları topluca göstermesi bakımından bu bakış açıları önemlidir. Farklı bakış açıları, Devletin karmaşık doğasını açığa çıkartmaya yarayabilecek bir yaklaşımı mümkün kılmaktadır.²⁹

Devletin çok-biçimli doğasıyla ilgili temaları barındıran bu bakış açılarından birincisi, devletin tarihsel oluşumu yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, basit ve karmaşık beyliklerden devlet ve imparatorluğun erken formlarına geçişin araştırılmasına uyarlanmaktadır.

İkinci bakış açısı, devletin biçimsel oluşumu yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, bir tahakküm biçimi olarak devleti ele alır ve rejim ve devlet tipleri arasındaki ilişkilere odaklanır.

²⁷ G. L. Yalman, **a.g.e.** s.70.

²⁸ Bob Jessop, **Devlet:Dün, Bugün, Gelecek**, Çev.: Atilla Güney, Epos Yayınları, Ankara, 2018, s.18.

²⁹ B. Jessop, **a.g.e.** s.21-25.

Üçüncü bakış açısı, kurumsal devlet analizidir. Bu yaklaşımda, devlet, bir kurum olarak düzenli olarak tekrarlanan, tanımlanmış roller ve toplumsal ilişkilerle bağlantılı toplumsal pratikler bileşkesi olarak tanımlanır.

Dördüncü bakış açısı, fail-merkezli kurumsal yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, toplumsal güçlerin başka aktörlerle ve belirli kurumsal bağlamlarda nasıl tarih yaptığı incelenir.

Beşinci bakış açısı, biçimsel analizdir. Bu yaklaşımda, devlet ve sivil toplum ya da devlet ve uygarlık ilişkilerine odaklanılır.

Altıncı bakış açısı, devlet semantiği-siyasal söylem yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, devlet fikrinin ortaya çıkışını, devlet kavramını ve onunla bağlantılı terminolojiyi ve devlet iktidarı için verilen mücadeleyi biçimlendiren siyasal tahayyülleri analiz etmede kullanılmaktadır.

Uzun bir tarihe sahip, çok biçimli yapısıyla her tarihsel dönemde sürekli değişen bir siyasal yapı olarak devletin açık ve kapsayıcı tanımını vermenin mümkün olmadığı ve gerekli de olmadığı kanaatindeyiz. Bu bakımdan devlete ilişkin tanım vermekten ziyade, yukarıda yer verdiğimiz bakış açılarının geliştirilmesi önemlidir.

Devletin kökenleri ile ilgili teoriler de yukarıda yer verdiğimiz bakış açılarının her birinin geliştirilmesine katkılar sunabilecek nitelikte veriler sağlamaktadır.

Öte yandan, Devletin tanımı ile ilgili tartışmaların çokluğu veya karmaşıklığı, bir yönüyle devlet üzerine çalışmanın zorluğuyla ilgilidir. İngiliz sosyolog Philip Abrams “*Devleti İncelemenin Zorluğu Üzerine Notlar*” başlıklı makalesinde bu soruna kısmen değinmiştir.

Abrams’a göre, devlet kavramı siyasal uygulamaların maskesini gizleyen bir gerçeklik değil, tam tersine başlı başına siyasal pratikleri gizleyen bir maskedir. Bir başka anlatımla, devlet kavramı, bu ad altında örgütlenen siyasal faaliyetler bütününe açığa çıkartmaktan daha çok bu yapıyı gizlemeye yaramaktadır. Abrams, bütünsel bir varlık olarak devlet kavramının

bir illüzyon olduğunu belirtir. Bu illüzyonla gizlenmek istenen husus, devlet kavramının aslında içerdiği çok parçalı yapıdır. Devlet, nesnel bir gerçeklik değildir. Devlet, siyasi iktidarın tarihsel ve sınıfsal temellerini örtücü bir işlevi yerine getirir. Bu yüzden, devlet üzerine çalışan sosyal bilimcilerin yapması gereken, devletin üzerindeki bu sır perdesini kaldırmak, devletin somut ve bütünlük bir mevcudiyet olarak daima orada hazır bekleyen bir varlık olmadığını deşifre etmek olmalıdır.³⁰

Devletin bu şekilde yani nesnel bir gerçeklikten ziyade yaygın bir inanışa dayalı kurgular bütünü olarak tasvir edilmesi, toplumda var olan bu inanışa odaklanılmasını gerektirir. Devletin nesnel bir gerçekliği olmasa da, yaygın bir inanış konusu olarak devlet fikrinin toplumsal gerçekliği bulunmaktadır. Bu tespit, Devlet fikrinin değişik kültürlerde aldığı biçim üzerine çalışılmasını zorunlu kılmaktadır. Zira, devletlerin kuruluşu yazılı metinlerde yer aldığı gibi bir başlangıç tarihi esas alınarak belirlenebilecek bir durum değildir. Devletlerin kuruluşu, bir kerede olup biten bir olay değildir. Devletlerin oluşmasında kültürel süreçlerin de kurucu bir gücü vardır. Devletlerin kuruluşu, her kültürde sürekli yenilenen ve yinelenen bir süreci barındırır. Toplumsal hayatın değişik evreleri, devlet kayıtlarına geçirilmek suretiyle gerçeklik etkisine sahip olur. Dolayısıyla, devlet toplu bir yanılsamaya dayalı varoluş sergilese de, gündelik hayatta maddi sonuçlar doğurabilme gücüne sahiptir.³¹

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu, devletin kuruluşunda zor kullanmaya dayalı yöntemlerin yanı sıra kültürel ve simgesel tekniklerin de önemli bir rol oynadığını belirtir. Kişilerin doğumu, ölümü, evlenmeleri veya mülk sahibi olmaları gibi bazı toplumsal deneyimleri ancak devlet tarafından kaydedilmeleri halinde gerçeklik etkisi yaratabilir.

³⁰ Philip Abrams, "Notes on the Difficulty of Studying the State", **Journal of Historical Sociology**, Vol. 1 No. 1 March 1988, s.82.

³¹ Elif Babül, "Devlet, Bürokrasi, Siyaset ve Antropoloji", içinde **Kültür Denen Şey:Antropolojik Yaklaşımlar**, Haz.Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s.34-35.

Dolayısıyla, neyin gerçek neyin gerçek dışı olduğunun tespitinde, devlet kurumlarının onaylamak suretiyle bir etki yaratabildiği kabul edilmelidir.³²

Bourdieu, devleti son derece iyi temellendirilmiş bir yanılsama olarak tarif eder. Devlet büyük ölçüde var olduğuna inanıldığı için var olan bir mekândır. Bir anlamda, devlet, yanılsama olduğu unutulmuş yanılsamadır. Yanılsamayı ortadan kaldıran husus, bu konudaki müşterek uzlaşıdır.

“Bu esrarengiz gerçekliğin varlığının temelinde, yarattığı etkiler ve o etkilerin esasını oluşturan, varlığına müştereken duyulan inanç bulunmaktadır. Bu, somut olarak gösterebileceğimiz ya da Marksist gelenekten gelen bir kişinin yapacağı gibi “Devlet şunu yapıyor”, “devlet bunu yapıyor” biçiminde ele alabileceğimiz bir şey değildir. İçinde, eyleyen ya da fikir beyan edebilen bir özne olarak “devlet” sözcüğü geçen kilometrelerce uzunlukta metin sayabilirim. Bu, devleti düşünmemizin önüne geçen, son derece tehlikeli bir kurgudur. Yani, girişte söylemek istediğim şeydu: Dikkat edin; öznesi devlet olan bütün cümleler teolojik cümlelerdir. Ama bu yanlış oldukları anlamına gelmez; zira devlet inanç vasıtasıyla var olan teolojik bir varlıktır.”³³

Bourdieu, Devletin tanımı noktasında teolojik cümlelerden kaçınmak için devletin yerine ‘*devlet edimleri*’ olarak adlandırılacak fiilleri koymayı önerir. Devlet edimleri, toplumsal dünyada etki yaratma iddiası taşıyan siyasi edimlerdir. Toplumsal hayatta, hiç kimse başka türlü olabileceğini akla getirmede için meşru kabul edilen siyasi edimler vardır. Bu meşru siyasi edimler, gücünü devletin varlığına duyulan inançtan alır.

³² E. Babül, **a.g.m.** s.34-35.

³³ Pierre Bourdieu, **Devlet Üzerine, College de France Dersleri, (1989-1992)**, Çev. Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.26.

Bourdieu, devlet kavramı yerine koymayı önerdiği meşru siyasi edimlere örnek olarak yetki sahibi bir insanın hakaret mahiyetindeki bir yargısı ile özel bir hakaret arasındaki farkı gösterir. Buna göre, okul karnelerinde, normalde özel bir kişi tarafından ifade edilse hakaret sayılabilecek bir yargı, resmi bir gerçeklik etkisi doğurabilmektedir:

“Biri oğlunuza, erkek kardeşinize ya da sevgilinize “Sen tam bir ahmaksın!” derse (burada kullanılan “idiot” sözcüğü özel anlamına gelen “idios”tan gelir), bu tekil bir şahsın tekil bir şahıs hakkındaki tekil yargısıdır; dolayısıyla düzeltilebilir. Oysa bir öğretmen, edebi kelama başvurarak “*Oğlunuz bir ahmak*” dediğinde bu, dikkate alınması gereken bir yargı haline gelir. Resmi yargı, toplumsal bütün gücünü, yani devletin gücünü taşır. Eğitim sisteminin modern işlevlerinden biri, toplumsal kimlik sertifikaları, nitelikleri belgeleyen sertifikalar bahşetmektir ve günümüzde toplumsal kimliğin -yani kavramın toplumsal anlamıyla zekânın- tanımlanmasında hiçbir şey bu denli etkin değildir.”³⁴

Devletin tanımıyla ilgili ortaya konan bu yaklaşımlara bir başka eleştiri, devlet antropolojisi literatürü üzerinden gelmiştir. Bu alanda çalışan antropologlardan Radcliffe-Brown, ‘*Afrika Siyasal Sistemleri*’ başlıklı kitaba yazdığı önsözde, gerçek hayatta devlet diye bir varlığın olmadığını, bu varlığın aslında çeşitli işlevlere sahip insanların bir araya gelmesiyle oluşmuş karmaşık bir yapı olduğunu belirtir. Radcliffe-Brown’a göre, devlet, filozofların bir kurgusundan ibarettir. Devlet diye adlandırılan organizasyonun içinde, bu organizasyonun

³⁴ Pierre Bourdieu, **a.g.e.** s.27.

üyelerinin değişik rolleri bulunmakta, şef veya yaşlıların özel bir konumunun olduğu ve bu kişilerin otoritelerine dayanarak diğer üyelere emretme yetkisinin olduğu varsayılmaktadır.³⁵

Buna karşın, devletin tanımına yönelik olmak üzere, devlet antropolojisi çalışmalarında devletler ve öznellik arasında vurgu yapıldığı gözlenmiştir. Devletlerin yalnızca maddi düzlemde değil aynı zamanda duyusal düzlemde de etkileri olduğu varsayımından hareket eden bazı antropologlar, devletlerin toplumsal yaşamda bazı simgeler yoluyla etkin hale geldiklerini savunmuşlardır.

“Örneğin Fernando Coronil, devletlerin yalnızca zor kullanmak ve ikna etmek yoluyla değil aynı zamanda şaşkınlığa uğratmak, afallatmak, büyülemek ve göz kamaştırmak gibi yollarla da hâkimiyetlerini sürdürdüklerini iddia eder. Benzer şekilde Begona Aretxaga da devlet etkilerinin en önemlilerinden birinin vatandaşları çıldırtmak olduğunu ileri sürer. Michael Taussig’e göre devletin en önemli özelliklerinden biri bir fantezi konusu olmasıdır.”³⁶

Devletlerin öznel alanlarda yarattığı etkilerin göz önünde bulundurulmasını talep eden böylesi yaklaşımlar, devlet ve şiddet arasındaki bağa vurgu yapan klasik devlet tanımının sorgulanmasını gündeme getirir. Kamusalığın ve rasyonalitenin somutlaşmış hali olarak kuramsallaştırılan devlet ve bürokrasi tanımında, bireysel duygulara yer verilmemiştir. Fakat, devletin bir duygulanımlar alanı olarak görülmesinin ve sahip olduğu bürokrasi aygıtıyla yönetilenlerin hayatında duygular yaratabilme kapasitesinin dikkate alınmasının devletin tanımıyla ilgili çabalara katkısının olacağı aşîkârdır. Bu bağlamda, devlet bir fantezi alanı

³⁵ A. R. Radcliffe-Brown, “Preface”, içinde **African Political Systems**, Ed. M. Fortes, E.E. Evans-Pritchard, Oxford University Press, 1950, p.23.

³⁶ E. Babül, **a.g.m.** 2018, s.38.

olarak arzu ve nefret nesnesi olarak tanımlanabilir. Bu tanım zenginliği, devletin bir anlam ve öznellik üretim alanı olarak kavramsallaştırılmasını da sağlayacaktır.

Temel bir kuramsal kavram olarak devletin tanımını yapmanın gittikçe önemsizleştiği bir dönemde, devleti her tür siyasal birlikle eş tutma yaklaşımından uzak durmak gerekir. Bunun yerine, devlet kavramını aydınatabilecek ve yukarıda yer verdiğimiz değişik bakış açılarını bir arada değerlendirebilecek bir yöntem takip etmek daha yerinde bir tutum olacaktır. Bu bağlamda, Devleti tanımını yapmak yerine onun bir topluluğun siyasal birliğini korumak ve onun varlığını devam ettirmek için tarih boyunca ortaya çıkmış tarihsel tezahürlerden biri olduğunu görmek gerektiği kanısındayız.

II. SİYASAL YAPILARIN EVRİMİ

Devlet, tarihsel süreç boyunca, belli bir yerde ortaya çıkıp oradan başka yerlere yayılan bir gelişim sergilememiştir. Devlet, pek çok coğrafyada defalarca inşa edilip yok olmuş, yükseliş ve düşüşler yaşamış, merkezileşme ve adem-i merkezileşme süreçleri yaşamış ve ülkeselleşme ve yersiz-yurtsuzlaşma döngüsüne tabi olmuştur.³⁷ Dolayısıyla, devletin ilk ve son defalığına işleyen bir süreç olmadığının altını çizmek gerekir.

Öte yandan, devlet, göçebe topluluklardan erken devletlere, şehir devletlerinden feodal devletlere, mutlakiyetçi devlet biçimlerinden ulus devletlere ve günümüzde karşılaşılan postmodern devlet biçimlerine kadar pek çok yapısal değişiklik geçirmiştir. Böyle bir gelişim içinde olan devlet formasyonuna dair bir yaklaşımın, çok nedenli ve çok bağlamlı bir çerçeveye sahip olması gerekir.

Devlet formasyonunun böyle bir çerçeve içinde değerlendirilmesine, ilksel devlet formasyonlarına ilişkin çeşitli disiplinlerin sunduğu bulguların analizi ile başlamak yerinde

³⁷ B. Jessop, **a.g.e.** 2018, s.186.

olacaktır. Bu disiplinler, devletlerin oluşumu için geçerli olan siyasal evrimin kabaca üç aşamada gerçekleştiğini göstermektedir.³⁸

Bu aşamalardan ilki, kandaş bağlara dayanan parçalı toplumsal örgütlenme biçimlerinin olduğu, üretimin mevcut toplum üyeleri için yapıldığı, basit savaş araç-gereçlerinin geniş dağıtımına dayanan eşitlikçi toplumlar aşamasıdır.

İkinci aşama, ilksel siyasal işbölümünün geçerli olduğu, şefin otoritesinin kurumsallaşmış bir siyasal otorite biçimine karşılık geldiği toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıktığı toplumlar aşamasıdır. Burada belirtmek gerekir ki, eşitlikçi toplumlar aşamasında, karar alma süreci belirli aralıklarla toplanan kolektif müzakereye dayanırken tabakalaşmış toplumlar aşamasında daha merkezi ve dolayısıyla daha hızlıdır.

Siyasal evrimin üçüncü aşaması, merkezileşmiş bürokratik bir yapıya dayanan devletli toplumlar aşamasıdır.

Cemal Bali Akal, toplumları üç temel tipte düşünmenin literatürde yaygın olduğunu belirtir. Akal'a göre, Rousseau'nun 'Tabii Hal-İnsanlığın Gençlik Dönemi-Sivil Hal' sıralamasından Morgan'ın 'Yabanıllık-Barbarlık-Uygarlık' evrelerine, Sahlins'in 'Sürü-Kabile-Devlet' dönemlerinden, Deleuze ve Guattari'nin 'Vahşilik-Barbarlık-Uygarlık' üçlemesine kadar düşünürler toplumları hep üçlü bir sıralama içinde ele almışlardır.³⁹

Siyasal evrimin, literatürde, bu şekilde üçlü bir sıralamada değerlendirilmesini kolaylaştırmak amacıyla öncelikle ilkel toplumlar olarak sınıflandırılan toplumsal yapıların özelliklerine değinmek gerekir.

³⁸ B. Jessop, **a.g.e.** 2018, s.189-191.

³⁹ C. B. Akal, **a.g.e.** 1995, s.49.

1. İlkel Toplulukların Siyasal Yapısı

İlkel toplumlar, bir çok kriter dikkate alınarak tanımlanabilmektedir. Nüfusun miktarından ekonomisinin niteliğine, toplumsal işbölümünün basitliğinden sözlü kültürün baskın yapısına kadar birçok ölçüt ilkel toplumların özellikleri olarak gösterilmektedir.⁴⁰

Etnolog Sedat Veyis Örnek, ilkel diye nitelendirilen toplulukların tarihsel süreç boyunca “barbar, “vahşi”, “putlara tapan vahşiler” gibi haksız deyimlere maruz bırakıldığını belirtir. Etnolojinin gelişmesi ve ileri sürdüğü kavramların kabul görmeye başlamasıyla birlikte, ilkeller için başlangıçta kültürsüz veya kültür yoksulları gibi deyimler kullanılmış ve daha sonra bu ilkel topluluklar belli kıstaslar dâhilinde kültürün gelişme basamakları içinde konumlandırılmaya başlanmıştır.⁴¹

İlkel toplumlarla ilgili tarih boyunca yapılan spekülasyonlarda bir aşırılık olduğunu belirten E. Evans Pritchard, sosyal antropoloji tarihinin bu yanılsamaları bertaraf tarihi olarak okunması gerektiğini ileri sürmüştür.

“(İlkel insan)...önce fakirlik, şiddet ve korku içinde yaşayan küçük bir hayvandan az öte bir şeydi; daha sonra zenginlik, barış ve güven içinde yaşayan bir beyefendi oldu. İlk yasasız idi; sonra yasa ve örfün bir kölesi oldu. Başlangıçta herhangi bir dini duygulanım veya inançtan bağımsız idi; sonra tümüyle kutsalın egemenliği altında ve ritüele gömülü hale geldi. İlk zayıf ezen bir bireyselci idi; sonra toprak ve eşyaların ortak kullanımını savunan bir toplumsalcı oldu. Önce rastgele cinsel ilişkide bulunan biriydi; sonradan ailevi erdemin

⁴⁰ Dr. Aslan Delice, **Antropoloji Penceresinden Hukuk: Basit Toplumlarda Akrabalık, İktidar ve Çıkar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.7.

⁴¹ Sedat Veyis Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Bilgesu Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.11.

bir modeli haline gelmiştir. Önceden uyuşuk ve ıslah olmaz biçimde tembel iken, sonra uyanık ve çalışkan olmuştur.”⁴²

Burada önemle belirtmek gerekir ki, gerek devletsiz-devletli toplumlar ayrımı, gerekse devlet öncesi toplulukların sınıflandırılması, birçok yönden eleştirilmektedir. Antropolog C. Lewellen sanayi öncesi siyasal sistemleri incelerken sınıflandırmalara kalkışanların ‘Bongo Bongoizm’ suçlamasıyla karşı karşıya olduklarını belirtir. Lewellen’e göre yapılan sınıflandırmalar ne kadar özenli olursa olsun, ne tür genellemeler yapılırsa yapılsın, bazı araştırmacıların çıkacağını ve “ama bu Bongo Bongo kabilesinde daha farklı şekilde yapılır” diye itiraz edeceklerini belirtir.⁴³

Dolayısıyla, ne tür genellemeler veya sınıflandırmalar yapılırsa yapılsın bunlar çok az kişinin beklentisini karşılayacaktır. Toplumlara sınıflandırma gayretini, rasyonalist Aydınlanmacı baskının her şeyi bilimsel bir tasnife tabi tutma dayatması olarak gören postmodern kuramcılar da bulunmaktadır. Bir diğer eleştiri literatürü ise, tasnif etme isteğinin, tasnif edilen grupları sömürmeyi amaçladığını ileri sürmüştür. Küreselleşme kuramcıları ise sınıflandırma yapılmasını gereksiz görmekte ve sınıflandırılmış statik gruplardan daha çok akışkanlık ve melezleşme ve değişime odaklanılmasını salık vermektedir.⁴⁴

Sosyal antropoloji literatüründe, ilkel toplumları belirleyen değişik ölçütlerden bahsedilmektedir. Bu ölçütleri iki ana başlık altında değerlendirmek gerekirse, bunlardan birincisi, ekonomik ölçüt diğeri ise, siyasal-hukuki ölçüttür.⁴⁵

⁴² E. E. Evans Pritchard; **Sosyal Antropoloji**, Çev:Fuat Aydın, İrfan İnce, Muharrem Kılıç, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.66.

⁴³ Ted C. Lewellen, **Siyasal Antropoloji**, çev. A. Erkan Koca, Birleşik Yayınevi Yayınları, Ankara, 2011, s.33.

⁴⁴ T. C. Lewellen, **a.g.e.** s.33.

⁴⁵ Aslan Delice, **İlkel Toplumlarda Mübadele**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s.5.

İlkel toplumların sahip olduğu üretim araçlarının doğayı denetim altına almadaki yetersizlikleri sıklıkla vurgulanır. Bu toplumlar, geçimlik bir ekonomiye sahip toplumlardır. İlkel toplumlarda, ayrı bir üreticiler sınıfının olmayışı ekonomik farklılaşmaya izin vermemiştir. Burada önemle belirtmek gerekir ki, ilkel toplumlarda, ekonomik araçların gelişmemiş olması bu toplumların açlık ve yoksulluk içinde olduğunu göstermez. Tam tersine, bu toplumların bolluk toplumu olduğu ileri sürülmektedir. Gerçekten de, Claude Levi-Strauss, bu toplumların nüfuslarının az oluşunun ve doğal kaynaklar konusundaki olağanüstü bilgilerinin, onların bolluk ortamında yaşamalarını mümkün kılan unsurlar olduğunu belirtir.

“Bugün biliyoruz ki, ‘ilkel’ diye nitelenen, tarımı ve hayvancılığı bilmeyen ya da yalnızca ilkel bir tarımla uğraşan, kimi zaman çömlekçilik ve dokumadan da bihaber olan, esasen avcılık ve balıkçılıkla uğraşan, doğadaki şeyleri toplayarak geçinen halklar, ne açlıktan ölme korkusuna ne de düşman bir ortamda yaşamlarını sürdüremeyecekleri endişesine kapılır.”⁴⁶

Aktif aile üyelerinin günde ortalama iki ila dört saat arasında çalıştığı ve hiçbir kişinin aç kalmadığı ilkel toplumların, ortalama sekiz saat çalışılan ve sürekli işsizliğin yaşandığı modern toplumlara kıyasla en azından boş zaman açısından bolluk içinde olduğu şüphesizdir.

Benzer bir eleştiriyi Pierre Clastres, “*Devlete Karşı Toplum*” adlı kitabında dile getirmiştir. Clastres’a göre, ilkel toplum ölçütü olarak belirtilen ‘geçim ekonomisi fikri’, modern Batı ideolojisinin bir buluşudur. Clastres, artıdeğer üretemeyen bir ekonomiyi nitelemek için ortaya atılan geçim ekonomisi kavramının gerçekliğinin olmadığı kanısındadır.

⁴⁶ Claude Levi-Strauss, **Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji**, Çev: Akın Terzi, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s.38.

Bunun için, Güney Amerika'daki pek çok arkaik toplumu örnek olarak gösteren Clastres, bu toplumların ihtiyacının katbekat fazlasını üretebildiklerini belirtir”⁴⁷

İlkel toplumu tanımlamaya yarayabilecek ikinci ölçüt, siyasi iktidar ilişkisinin kurulma biçimine göre belirlenebilir.⁴⁸ Bunun için, öncelikle şu soruya cevap verilmesi gereklidir. Bir zamanlar ‘*inançsız, yasasız, kralsız insanlar topluluğu*’⁴⁹ olarak nitelendirilen ilkel toplumları, her tür iktidar biçiminden yoksun toplumlar saymak ne kadar doğrudur?

Cemal Bali Akal, ilkel toplum dâhil her toplumun aynı zamanda siyasi bir yapılanma sunduğunu belirtir. En basit toplumdan günümüz modern toplumlarına kadar her toplumda gözlemlenebilen bir siyasal iktidar ilişkisi mevcuttur. Bu siyasi iktidar olgusu, yasa ve yaptırım arasındaki ilişkide görülür. Yasa ve yaptırım arasındaki ilişkinin kurulma biçimi, toplum tipleri arasındaki farklılığı ortaya koyar.⁵⁰

“Otorite ve güç, Yasa ve uygulama, ilke ve kullanım, asa ve kılıç, en azından bir ilk kuralla belirlenmiş en basit toplumdan en karmaşık topluma kadar, her sosyal bütünün vazgeçilmez bir biçimde kurmak zorunda olduğu bir siyasi iktidar ilişkisinin iki unsurudur. Toplum adını hakeden her bütün de, bu ilişkiyi kurduğu için siyasi ve hukukidir.”⁵¹

İnsanların kurallarla yönetilebilmelerinin yolu, o kuralların dayandığı aşkın bir güç ve bu güce gösterilen rızadır. İlkel toplumlarda da o toplumun üstüne çıkan bir kutsallık odağı mevcuttur. Yasanın uygulanması, bu dünya dışı kutsal odağa göre mümkün hale gelir. Buna

⁴⁷ Pierre Clastres, **Devlete Karşı Toplum**, Çev: Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s.14.

⁴⁸ A. Delice, **a.g.e.** 1998, s.7.

⁴⁹ P. Clastres, **a.g.e.** 2016, s.15.

⁵⁰ C. B. Akal, **a.g.e.** 1995, s.23.

⁵¹ C. B. Akal, **a.g.e.** 1995, s.10.

karşın, modern toplumlarda, yasa ve uygulama arasında bir ayırmadan ziyade bir birleşme söz konusudur. İlkel toplumlar ise, yasa ve uygulama, otorite ve güç arasında kesin bir ayırım yapmış toplumlardır. Bir başka deyişle, ilkel toplumlar, kutsallığı temsil eden makama, kılıcı yani gücü vermekten özenle sakınan toplumlardır.

Siyasal iktidar olgusu bağlamında, ‘Yasa ve kullanımı’ arasındaki ilişkiden hareketle toplum tipleri üçlü bir biçimde ele alınabilir. Buna göre, yasa ve yaptırımın birbirinden ayrı tutulduğu toplumlar ve bu ikisinin birleştiği toplumlar vardır. Yasa ve yaptırımın birbirinden ayrı tutulduğu toplumlar ise kendi içinde ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, öndersiz ve toplumun kendi kendini denetlediği toplumlar. İkincisi ise, önderli ancak önderin sadece Yasa’yı söylediği, onu uygulayamadığı toplumlar.⁵²

İlkel toplumlar, siyasal yapı bağlamında bir önderin bulunmadığı, toplumun Yasa’ya göre kendi kendini örgütleyebildiği toplumlardır. Tarihsel olarak, ilkel toplumların siyasal örgütlenmesinin oba ve kabile biçiminde tezahür ettiği görülmektedir.⁵³

2. Bölünmüş Toplamlar ve Siyasal Yapı

Bölünmüş toplumlar, yasa ve yaptırımın ayrı tutulduğu ancak Yasa’yı söyleyen bir önderin bulunduğu toplumlardır. Tarihsel olarak, bu toplum tipinin siyasal örgütlenmesinin şeflikler olduğu görülmektedir.

Şeflikler, ilkel toplumların siyasal örgütlenme biçimlerine göre daha yüksek bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Nüfus yoğunluğunun fazla oluşu, bu yönetimlerde, daha verimli bir toplum yapısına imkân sağlar. Bu yapılarda, daha merkezi bir otorite hüküm sürer. Ancak, şefin iktidarı mutlak değil, daha çok ekonomik bölüşüm üzerinde söz sahibi olması noktasında nisbidir. Bu yönetim biçimine sahip toplumlarda, toplum üyeleri, şefin resmi ve zorlayıcı

⁵² C. B. Akal, **a.g.e.** 1995, s.57.

⁵³ Dr. Aslan Delice, **a.g.e.** 2013, s.10.

gücünden ve bunun tezahür biçimi olarak fiziksel yaptırımdan daha çok ekonomik artı değerden adil olmayan bir paylaşıma muhatap olmaktan korkmaktadırlar.⁵⁴

Şeflerin diğer toplum önderlerinden farkını Clastres şu şekilde anlatır:

“Demek ki kabilede kral değil, bir şef -ama devlet önderine benzemeyen bir şef- vardır. Bu ne demektir? Bu, şefin hiçbir otoritesinin olmaması, hiçbir zorlayıcı gücünün bulunmaması, emir vermesini sağlayacak her türlü olanaktan yoksun olması demektir. Şef bir komutan değildir; kabile üyelerinin ona uymak gibi bir yükümlülükleri yoktur.”⁵⁵

Bölünmüş toplum tipi olarak şefliklerde, ekonomik paylaşımında söz sahibi olan bir şef ile toplumun diğer geride kalanları arasında katmanlaşma ortaya çıkmıştır. Devletli toplumlar gibi bir siyasi iktidara sahip olmayan şef, toplumsal çatışmaların nihai çözüm merkezi olarak işlev görür. Yaşanan bu katmanlaşma, beraberinde kölelik ve din olgularını var etmiştir. Şef güç kazandıkça bu gücünü kutsallık halesi ile perdelemeye başlamıştır. Şefin otoritesini meşrulaştırmaya yarayan din, kandaş olmayan toplum üyeleri arasındaki birlik duygusunu geliştirmeye de hizmet etmiştir. Bir anlamda, akrabalık ve cinsiyet hiyerarşisine dayalı ilkel toplumdan dinin etkisiyle birlikte devletli topluma bir adım daha yaklaşılmıştır.⁵⁶

Bu bağlamda, bölünmüş toplumların, toplumun üstünde bir otoritenin ortaya çıktığı, bu otoritenin mutlak bir güce sahip olmadığı, genel olarak siyasal örgütlenme biçiminin şeflikler olduğu, devletli toplumlara geçişin bir öncesi olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁴ T. C. Lewellen, **a.g.e.** 2011, s.54.

⁵⁵ P. Clastres, **a.g.e.** 2016, s.188-189.

⁵⁶ Dr. Aslan Delice, **a.g.e.** 2013, s.15.

3. Devletli Toplmlar

Elman Service’a göre, hukuk ve iktidar aygıtı, devletleri karakterize eden unsurlardır. Bu iki unsur, ilkel toplumdaki siyasal iktidar formlarından ayırt edilebilir niteliktedir. Çünkü, bunlar kurumsallaşabilir, yürürlüğe konup uygulanabilir, resmidir ve tehdit edici nitelikte olup her zaman uygulanabilme potansiyeline sahiptir. Devlet, otorite ile zorun birleşmesiyle tezahür edebilmiştir.⁵⁷

Devleti kabile, oba veya şeflik gibi diğer siyasal birliklerden ayırt eden niteliği, zor kullanma gücünün meşru bir hak olarak görülmesi, toplumsal yapıda tarihsel süreç içinde belli katmanlaşmayla varlık göstermesi, srekliplik arz etmesi ve sınıfsal bir yapı öngörmesi olarak sıralayabiliriz.⁵⁸

Devletli toplumlar, daha az karmaşık toplumlara nazaran, farklı baskıların ve uyuşmazlıkların ortaya çıkabilmesi ihtimalini içinde taşır. Bu yüzden, toplumsal sistemin devamı için maddi yaptırımlarla desteklenmiş kişisel olmayan bir hukuk sistemi ile içiçedir. Değişik türden insan gruplarını kapsayan karmaşık bir yapı sergilediği için tam zamanlı bir siyasal bürokrasinin işlevselliğine ihtiyaç duyulur.

“Bugün düşündüğümüz şekilleriyle “devletin” temel işlevleri şunlardır:

Yasaların çıkarılması (yasama işlevi); kişisel güvenliğin ve kamu düzeninin korunması (güvenlik; kazanılmış hakların korunması (adalet yönetimi); sağlıksal, eğitimsel sosyal refahın ve diğer kültürel gereksinimlerin sağlanması (eşitli yönetim alanları); sonuncu ve çok önemli olarak dışarıdan gelen saldırıya karşı düzenli silahlı koruma (askeri idare). Bu temel işlevler ilkel koşullarda ya tamamen eksiktir,

⁵⁷ E. R. Service, **a.g.e** 1975, s.14-15.

⁵⁸ T. C. Lewellen, **a.g.e.** 2011, s.58.

ya da herhangi türden bir rasyonel düzene sahip değildir. Bunlar bunun yerine biçimsiz *ad hoc* gruplar tarafından yerine getirilir ya da hane, akraba grubu, mahalle birliği, kırsal konum ve belli bir amaç için oluşturulan tamamıyla gönüllü kuruluşlar gibi çeşitli gruplar arasında dağıtılır.”⁵⁹

Devletlerde, ilkel toplumlar ve şefliklere kıyasla daha karmaşık ve uzmanlaşmış bir statü ve rol dağılımı söz konusudur. Tüm devletlerde görülmesi muhtemel bu karmaşık statü ve alt-sistemler şu başlıklar altında değerlendirilebilir:⁶⁰

- Nüfus hareketlerinin kontrolü
- Mahkeme sistemi yoluyla hayata geçirilen hukuk
- Hukuki kararların uygulanmasını sağlayacak zorlayıcı bir askeri sınıf
- İktisadi kaynakların dağılımını sağlayan mali kontrol.

Devletli toplumların tarihsel olarak ilk defa ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir saptama yapmak imkânsızdır. Buna karşın, arkeolojik veriler ortalama olarak günümüzden 5.500 yıl önce Dicle ve Fırat nehirlerinin havzalarında daha önceki biçimlerine göre oldukça farklı bir siyasal yapılanmanın olduğunu ortaya koymuşlardır. Mezopotamya’da ortaya çıkan ve bizim günümüzde ilksel devlet yapıları olarak gördüğümüz bu kendine özgü sosyo-politik yapıların benzerleri, Mısır’da, Hindistan’daki İndus Irmağı Vadisi’nde ve Çin’in kuzeyindeki Sarı Irmak Vadisi’nde, Orta Amerika bölgesinde ve Peru’da da görülmüştür.⁶¹

Her biri birbirinden bağımsız şekilde ve yüzlerce ve hatta binlerce yıl aralarla ortaya çıkmış olan bu ilk altı devletin varlığı, bazı kuramsal soruları gündeme getirmektedir. Devlet

⁵⁹ Max Weber, **Ekonomi ve Toplum:Cilt 2**, Çev.Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s.270-271.

⁶⁰ Conrad Phillip Kottak, **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.Dr. Serpil N. Altuntek, Dr. Balkı Aydın-Şafak, Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2002, s.324-328.

⁶¹ T. C. Lewellen, **a.g.e.** 2011, s.66-67.

bir kerede ortaya çıkıp yok olan bir süreci barındırmıyorsa, hepsinde ortak olan bazı temalardan söz etmek mümkün müdür?

Hemen belirtelim ki, Göbeklitepe’de ortaya çıkan güncel veriler bu tarihsel tespitlere şüphe ile bakmamıza neden olabilmektedir. Bu bağlamda, belli bir siyasal form olarak devletin tarihsel bakımdan ilk defa nerede ortaya çıktığı sorusu bir kenara bırakılmalıdır. Bununla beraber, devletli toplumların ne tür özellikler sergilediği sorusu önemini korumaktadır. Devletli toplumlar, insanlık tarihinde yeni bir toplum türünün ortaya çıktığını gösterir.

Cemal Bali Akal, devletli toplumları, farklılaşmış ve kurumsallaşmış siyasal iktidar tipi olarak tasvir eder.⁶² Siyasi iktidarın kurumsallaştığı bu toplum tipinde, daha önceki toplum tiplerinden farklı olarak önderin işlevi, kutsal bir nitelik kazanmakta ve dolayısıyla önder Yasa’nın uygulanmasında belirleyici bir rol oynamaya başlamaktadır.

III. DEVLETLİ TOPLUMA GEÇİŞ TARTIŞMALARI

1. Devletin Zorunluluğu ve Rastlantısallığı

Devletin zorunluluğu veya rastlantısallığı tartışması temel olarak basit örgütlenmeli toplumlardan devletli toplumlara geçişin nasıl olduğuyla ilgilidir.⁶³ Devletli toplumlara geçiş, her toplumun tarihsel süreçte karşılaştığı kaçınılmaz bir olay mıdır? Her toplum tarihin belli bir aşamasında devletli bir toplum haline dönüşmek zorunda mıdır? Devleti ortaya çıkartan koşullar her yer aynı şekilde mi gerçekleşmiştir?

Bu sorulara verilecek cevaplar, genel olarak iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan birinci grubu oluşturanlar, evrimci çizgide yer alanlar olup bu gruptaki düşünürler devletin ortaya çıkışını zorunlu tarihsel yasalarla açıklarlar. Evrimsel sürecin devletin ortaya çıkışını

⁶² C. B. Akal, **a.g.e.** 1995, s.125.

⁶³ C. B. Akal, **a.g.e.** s.23.

zorunlu kıldığını ileri sürenlere karşı ikinci grupta yer alanlar, tam aksine rastlantısallığın evrime yol açtığını iddia ederler.

Evrimsel görüşü benimseyenler, devletin kökenleri ile ilgili teorilerinde tarihsel zorunluluk tezini savunurlar. Bu görüşü savunanlara Herbert Spencer, Durkheim ve Hocart örnek olarak verilebilir.⁶⁴ Durkheim, basit toplumdan karmaşık topluma geçiş sürecinde yaşanan işbölümüyle birlikte merkezileşme gerçekleşmiyorsa, o toplumda normal olmayan bir durum olduğunu belirtir. Kısaca, bu düşünceye göre, evrimsel gelişimde evrimi engelleyen olgular rastlantısaldır.

Devleti tarihsel bir zorunluluk olarak değil de değişik koşulların rastlantısal birlikteliği olarak görenler ise, rastlantısal koşulları tarihin motoru olarak nitelendirirler. Buna göre, evrimsel süreci başlatan rastlantısal nedenler vardır. Devlet, birbirinden bağımsız süreçlerin çakışmasının neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Devletin kökenini fetih teorisiyle açıklayan düşünürlerin benzer bir görüşü paylaştıkları ifade edilebilir.

Cemal Bali Akal, dünyanın büyük bir bölümünün sömürgeleşme yoluyla sivilleştirildiğini belirterek, devletli topluma geçişin kendiliğinden değil rastlantısal dış dinamiklerle açıklanabileceği görüşündedir. Gerçekten de, insanlığın tek tip bir sosyal dönüşüm sürecinden geçmediği kabul edilecek olursa, farklı toplumların farklı tarihlerinin bulunduğu kolayca anlaşılabilir. Akal'ın ifadesiyle, böylesine bir dönüşüm içinde, farklı toplumlar tarihin farklı anlarında donup kalmış olabilir.⁶⁵

Öte yandan, bazı düşünürler, dış ortamdan yalıtılmış bazı toplumların her türlü değişime bilinçli olarak karşı koyduğu görüşündedirler. Clastres, bu görüşün en başta gelen savunucularındadır. Clastres'a göre, devletli devletsiz toplumlar dışında bir de devlete karşı

⁶⁴ C. B. Akal, **a.g.e.** s.24.

⁶⁵ C. B. Akal, **a.g.e.** s.25.

toplumlar vardır. Ona göre, ‘*ilkel toplumlar devletsiz toplumlardır*’ şeklindeki görüş, bu toplumların sahip olması gereken bir olguya sahip olmadığı ve dolayısıyla bir eksiklik veya tamamlanmamışlıkla malul olduğunu gösterir. Bu görüşü eleştiren Clastres, uygarlığı keyfi bir şekilde, devletli olma haline bağlayan ve devleti bütün toplumların ulaşması gereken nihai aşama sayanların hala ayakta olan ‘vahşi’ toplumların varlığını açıklamak zorunda olduklarını belirtir.⁶⁶

Modern görüş, ilkel toplumları bir eksikliğe göre tanımlamak ihtiyacındadırlar. Bu bağlamda, ilkel toplumlar, en başta devletsiz olarak nitelendirilir. Daha sonra, bu toplumların yazısız ve dolayısıyla tarihsiz halklar olduğu iddia edilir. Bunlara ek olarak, bu toplumlarda, üretim fazlasının alınıp satıldığı bir pazar ekonomisinin mevcut olmayışı vurgulanır. Oysa, ilkel toplumların pazardan yoksun olmaları, bu toplumların bir ekonomiye sahip olmadıkları anlamına gelmez. Aynı şekilde, bu toplumlarda devletin olmayışı, bu toplumlarda siyasal iktidarın ve belli bir toplumsal denetim mekanizmasının olmadığı anlamına gelmez.

“İlkel toplumlar artıdeğer üretmiyorlarsa, bunun nedeni, bu artıdeğeri üretme gücünden yoksun olmaları; yani meşguliyetlerinin çokluğu yüzünden ancak yaşamaları, geçinmeleri için gerekli en az miktarı üretmeleridir.”⁶⁷

Benzer şekilde, ilkel toplumların devletsiz oldukları değil, devletin ortaya çıkışını engelleyici siyasal yapıya sahip toplumlar olduklarını belirtmek gerekir. İlkel toplumlar, kendi içlerinden kendisine yabancı bir katmanlaşmanın ortaya çıkışını engellemek ve devleti bertaraf etmek için büyük mücadele vermiş toplumlardır.

⁶⁶ P. Clastres, **a.g.e.** 2016, s.174.

⁶⁷ P. Clastres, **a.g.e** s.175.

“Tarihi olan halkların tarihinin, sınıf mücadelelerinin tarihi olduğu söylenir. Tarihi olmayan halkların tarihinin de, aynı ölçüde geçerli bir yaklaşımla, devlete karşı mücadelelerinin tarihi olduğunu söyleyebiliriz.”⁶⁸

2. Devlet Takıntısı ve Süreklilik Tezi

Bir toplulukta devletin olmaması, o topluluğun bir siyasal örgütlenmesi olmadığı anlamına gelmez. Her toplum, siyasal bir yapılanma sunar ya da her toplumda bir siyasi iktidar olgusuna rastlanır.⁶⁹ Buna karşın, devleti araştırma nesnesi olarak ele alan literatürde, ilkel topluluklardaki bu siyasallığı devlete indirgeyen bir yaklaşımın egemenliği görülmektedir.

‘Devlet takıntısı’ kavramı ile birlikte, devletin varlığının veri sayıldığı, devletin tarihsizleştiği, devletin yokluğunun kabul edildiği hallerde dahi tohum halinde bir devletin arandığı, tarihsel sürecin mutlaka devlete varacak bir biçimde ele alındığı okuma biçimleri eleştirmeye başlanmıştır.⁷⁰ Siyasal antropolog Marc Abeles tarafından kavramsallaştırılan ‘*devlet takıntısı*’ ifadesi, temelinde bir eleştiri yöntemidir. Eleştirilen düşünce, devleti siyasallığın biricik karşılığı olarak gören anlayıştır.⁷¹

Bu bakış açısıyla birlikte, Devletin biricik siyasal iktidar biçimi olarak görüldüğü, devletin tarihsel bir tezahürden ziyade tarihsiz ve metafizik bir oluşum olarak kabul edildiği literatür, devlet takıntısı ile malul ilan edilmiştir. Devlet öncesi siyasal örgütlenmelerde devleti arayan, bulamadığı ölçüde, devletin izlerini süren bu anlayışın esas aldığı yöntem, ‘süreklilik tezi’ olarak ifade edilebilir.

⁶⁸ P. Clastres, **a.g.e** s.200.

⁶⁹ C. B. Akal, **a.g.e**. 1995, s.23.

⁷⁰ Hatice Çiğdem Gönen, **Dede Korkut Hikayeleri’nde Devlet Dışı Siyasallık**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017 s.11.

⁷¹ Marc Abeles, **Devletin Antropolojisi**, Çev.Nazlı Ökten, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s.38-40.

Örneğin, XVI. yüzyılda yazıya geçirilmiş olan Dede Korkut hikâyeleri ile ilgili çalışmalarda, Türklerin tarihte on altı devlet kurmuş olduğu şeklindeki bir kabul, devlet takıntısının en bariz örneğidir. Bu anlayışta, devlet, bir veri olarak ele alınmakta ve devletten farklı bir siyasal örgütlenme biçiminin var olabileceği hesaba katılmamaktadır. Böylesi bir hesaba katmama yaklaşımı, devlet ve uygarlığı bir arada ele alan değerler sistemiyle yakından ilgilidir.⁷²

Yine başka bir örnek, Yavuz Abadan'ın kamu hukukunun konusunu irdelediği bir makaleden verilebilir. Genel kamu hukukunun konusunun diğer hukuk dalları ile olan ilişkisini kesin bir biçimde çizmek gayretinde olan makalede, medeniyet tarihi, ilk devletlerin kuruluşu ile başlatılmış ve böylesi bir tarih insanlık tarihi ile eş tutulmuştur.⁷³

Geçmiş siyasal örgütlenme ve siyasal pratiklere zamansal olarak devletin götürülmesi süreklilik tezinin bir uzantısıdır. Buna göre, devlet gibi uygarlık kavramı da tarihe götürülerek tarihsel her siyasal pratik barbarlıkla özdeşleştirilir. Bu şekilde tarihsel vakalar uygarlığa ve devlete göre biçimlendirilmiş bir değer yargısı içinde kavramsallaştırılır. Hâlbuki gerek uygarlık ve barbarlık gerekse devlet ve devlet öncesi durum arasında kesin bir sınır çizilemez. Devlet ve uygarlığı eş gören böylesi bir literatür, sonuç olarak devleti tarihsizleştirmeye bir başka ifadeyle, devletin de tarihsel bir tezahürden ibaret bir siyasal örgütlenme modeli olabileceği düşüncesini görmezden gelmeye hizmet etmektedir.

Hâlbuki, gerek barbarlıktan uygarlığa gerekse devlet dışı örgütlenmelerden devlete geçiş, uzun bir tarihsel süreci içerir. Ayrıca, bu süreç düz bir çizgede ileri doğru giden bir süreç değildir. Devlet öncesi topluluklardan devlete geçiş düz bir çizgi üzerinde ilerleyen bir süreçten

⁷² H. Ç. Gönen, **a.g.e.** 2017 s.62.

⁷³ Yavuz Abadan, “**Amme Hukukunun Konusu ve Öğretim Metodu**”, AÜSBFD, Cilt:20, Sayı:2, Yıl 1965, s.403.

ziyade belli tür sıçramaları, kıvrılmaları, içiçe geçişleri ve hatta dönüşleri barındırır. Dolayısıyla, tarihte birçok devletten farklı siyasal örgütlenme biçimleri var olmuştur.

Benzer bir eleştirel düşünceye sahip olan Ümit Hassan, bu konuyla ilgili toplumsal bilimler alanındaki araştırmaların büyük çoğunluğunun iki başlık altında toplanabileceğini belirtir. Bu iki eğilimden birincisini, kabile toplumunun gelişme düzeylerini ileriye alan bir dizi değerlendirmeye tabi tutanlar; ikincisini, devletin oluşumu sürecinde geçmişten ödünç alınan kurumların formlarının yok edilişinin diyalektiğini gereğince açıklayamamış olanlar oluşturur.⁷⁴

“Tarihi ileriye alma, kendini özellikle kabile toplumunun hemen ‘baştan beri’ devlet gibi gösterilmesinde odaklaşır. Tarihteki hemen her kabile, kabile federasyonu ya da kabile konfederasyonu devlet olarak milatlaştırıldığında Tarih tesbit edilir ve toplumsal bilimler açısından koyu bir metafiziğe düşülür.”⁷⁵

Her tür toplum örgütlenmesinin bu şekilde baştan beri devlet sayılması, devlet kavramının tekil devletleşme örneklerinin farklılıklarını silecek şekilde aşkınlaştırılmasına neden olur.

Cemal Bali Akal, modern zihniyetin, devleti, her zaman bir sonraki aşamanın bir önceki aşamadan daha iyi olacağı zorunlu bir ilerleme düşüncesi içinde anlamlandırdığını belirtir. Bu zorunlu ilerleme düşüncesinin nihai aşaması; Hegel’de mutlak idea olarak Devlet, Marx’ta ütöpik toplum, Alexandre Kojève’de tarihi son’dur. Bu öngörülerin hepsinin ortak göndergesi, devlettir.⁷⁶

⁷⁴ Ümit Hassan, **Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranış’tan Hukuk-İdeolojiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.15.

⁷⁵ Ü. Hassan, **a.g.e.** s.16.

⁷⁶ C. B. Akal, **a.g.m.** 2011, s.23-24.

Eğer bir sonraki aşama, bir önceki aşamadan daha iyi ve daha gelişmiş addedilecek olursa, devleti, siyasi yapıların evriminde en yüksek aşama saymamız gerekecektir.

“Devleti tarihi gelişmenin doruğu sayan yaklaşım, sosyal tipleri devletli toplumdan başlayarak geriye doğru kademelendirir. Kademelendirmenin başlangıcı olarak da yöneten/yönetilen ilişkisinin ortaya çıktığı toplumları gösterir. Böylece, bölünmemiş toplumlar, “en yetkin tip olarak devlet’e göre anlamlandırılan bir tipler sıralaması dışına itilir. Bunlar, devlete göre anlam kazanmış bir hukuk, siyaset ve tarih anlayışının da dışında kalırlar. Söz konusu yaklaşımla onlar, zorunlu olarak devletli topluma giden bir yolda, sapkın birer örnek olarak, siyasi iktidarsız toplum diye adlandırılacaktır.”⁷⁷

Ancak, insanlığı ve onun kültürel kurumlarını hep ileriye giden bir çizgide düşünmek hatalıdır. Çünkü, böylesi bir düşünme yöntemi, insanlık tarihinde en son ve geçerli olan sosyal ve siyasi yapının bilinçli bir tercihle kabul görmüş olduğunu varsaymamızı gerektirecektir. Bu durum ise, insanlığın gelişimine devlet zihniyeti penceresinden bakmak demektir. Bir başka anlatımla, ortak değerlerle inşa edilmiş bir insanlık tarihi, yerini, devlet merkezli yapılanmaların değerleriyle oluşturulmuş bir tarihe bırakacaktır. Bunun tehlikesi ise, farklı her sosyal aşama veya yapının tek tip bir yapılanma içinde aşağı veya üstün olduğunun kabulü olacaktır. Bunun yerine, sosyal ve siyasal yapıların birbirlerinden farklı olduğunu ve her yapının ürünü olan zihniyetin özerkliğinin bulunduğunu unutmamak gerekir. Her toplumun dünyayı yorumlama ve bu yorum sonucu insanlığa önerebileceği farklı anlamlandırma kategorileri söz konusudur.

Devlet takıntısının bazı somut görünümelerini, Dede Korkut ile ilgili ortaya çıkmış literatür üzerinden izlemek mümkündür. Bu literatürden bazı örnekler olarak, eski Türk

⁷⁷ C. B. Akal, **a.g.m.** s.15.

kavimlerinde işleyen siyasal sistemin bir devlet idaresi olarak nitelendirilmesini, Oğuzların yirmi dört boydan oluşmasını bir tür devlet örgütlenmesi olarak görülmesini, Devlet teşkilatının izlerinin Hunlara kadar götürülmesini ve Oğuzların devlet kuramamasının nedeninin devlet adamının yokluğuna bağlanmasını gösterebiliriz.⁷⁸

Antropolojik çalışmalarda da benzer bir anlayışın, farklı bir tartışma üzerinden sürdürüldüğü görülmektedir. Başta E. R. Service ve M. H. Fried gibi kültürel antropologlar olmak üzere bazı antropologlar, devletin politik evrimin kaçınılmaz bir süreci olduğunu savunmuşlardır. Hatta bu görüşte olanlar, devletin belli bazı koşulların oluşması halinde mutlaka ortaya çıkması gerektiği iddiasındadırlar⁷⁹. Tarihsel gelişmeyi tek yönlü ele alan bu Ortodoks görüşe karşı, gücün ve liderliğin parçalı görünüm arz ettiği toplulukların varlığı öne sürülmüştür. Buna göre, devletin oluşumu, tarihin belli bir aşamasında engellenebilecek bir nitelikteydi. Bu şekilde, belli özel koşulların bir araya gelmesiyle ortaya çıkışı kaçınılmaz addedilen devletin kaçınılmaz oluşu, sorgulanabilir hale gelmektedir. Bir başka anlatımla, kaçınılmazlık görüşündekilere karşı devletin ortaya çıkışının insanların bilinçli tutumuyla engellenebileceği iddiasında olan antropologlar da vardır.⁸⁰

Tarih boyunca, bir siyasal yapı olarak devlete alternatif sosyo-politik yapılar ortaya çıkmış fakat bunlar, devletle temas ederek kendi varlıklarını sürdürme imkânını kaybetmiştir. Dolayısıyla, devlet, başlangıçtan beri hâkim konumda bulunan bir siyasal birlik sayılmamalıdır.

Bu tartışmalara bir başka katkıyı Carl Schmitt'in yaptığını görmekteyiz. Carl Schmitt, devletin somut ve çağa bağlı bir kavram olarak tanımlanması gerektiğini belirtir. Devlet, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan 400 yıllık bir çağda siyasi birliğin her şeye hükmeden düzen kavramıdır. Bu bağlamda, Yunan Sitesi veya Roma Cumhuriyetini devlet olarak adlandırmak,

⁷⁸ H. Ç. Gönen, **a.g.e.** 2017 s.64-65.

⁷⁹ Henri J. M. Claessen, “**Was The State Inevitable?**” **The Early State, Its Alternatives and Analogues** Edited By. Leonid E. Grinin Robert L. Carneiro, Uchitel Publishing House, 2004, s.72.

⁸⁰ H. J. M. Claessen, **a.g.m.** s.73.

devletin XIX. yüzyılda tüm zamanlar ve halkları da kapsayacak genel bir kavram kullanımı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde, siyasi birliğin tamamen çağa bağlı, tarihin belirlediği, somut bir örgütlenme biçimi olma niteliği göz ardı edilmektedir.⁸¹ Öte yandan, Schmitt'e göre, devlet, bir formdur ve siyasal özün işaret ettiği bir form olarak devletten ziyade siyasal özün kuruluşuna bakmak yerinde olacaktır.

“Burada basılı ilk bölüm, "devletin" tüm halklar ve zamanlar için geçerli genel bir kavram olmadığı; tersine tarihi, belirli bir döneme bağlı, somut bir kavram olduğu ve "devlet" sözcüğünü kendi döneminin tipik oluşumları dışındaki zaman ve durumlara aktarmanın yanlış olduğu –aldatmaca dememek için bu ifadeyi kullanıyorum- bilincini uyandırmalıdır. XIX. yüzyılda, çok tabii bir şeyden söz edermişçesine, Atinalılar'ın, Romalılar'ın, Orta Çağ'ın ve Aztekler'in "devletinden" söz edilmesine alışılmıştı. Bu, arı ya da karınca devletinden söz etmek gibi esaslı bir hatadır, çünkü bu tür hayvan "devletlerinde" tarihi kavramlar söz konusu olamaz.”⁸²

Carl Schmitt, ilginç bir şekilde, XIX. yüzyılın hem tarihçileri hem de hukukçuları için, devlet kavramının genelleştirilmesinin ve mutlaklaştırılmasının üstü kapalı biçimde tabii sayıldığını, Max Weber'in sosyolojisinde ise, devlet kelimesinin, tarihi ve somut bir anlamı bulunduğunu kaydeder.⁸³ Schmitt'e göre, Weber de, devleti batı akılcılığının özgür bir kazanımı olarak görmüş ve bu kelimenin diğer kültür ve dönemlerin iktidar örgütlenmeleriyle aynı biçimde adlandırılmayacağını belirtmiştir. Bu bağlamda, Weber'in, devlet kelimesinin tarihi ve dönemsel vurgulu anlamından yana olduğu belirtilebilir.

⁸¹ Carl Schmitt, “**Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet**”, Çev.Bertil Emrah Oder, içinde Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Dost Yayınları, Ankara, 2000, s.245-246.

⁸² C. Schmitt, **a.g.m.** s.252.

⁸³ C. Schmitt, **a.g.m.** s.253.

3. Devletin Kökenleri ve Anlam Borcu

Siyasal antropoloji, devletin belirgin bir şekilde var olmadığı ya da var olmakla birlikte genel-geçer tanıma uymayan devlet benzeri yapıların hüküm sürdüğü ‘arkaik’ toplumları kendisine inceleme nesnesi olarak seçen bir disiplindir. Bu bağlamda, devlet sorunsalına, onun ortaya çıkışına ve gelişimine ve onun ilk belirgin örneklerine eğilen bir disiplindir.⁸⁴

Siyasal antropoloji, uzun bir süre boyunca, bir alt disiplini olduğu antropoloji disiplininin evrimci süreklilik tezinin etkisi altında kalmıştır. Siyasal antropolojiyi etkileyen bu evrimci antropoloji anlayışının süreklilik varsayımına göre; nüfus artışı, coğrafi sınırların bu nüfusa yeterli olmayışı, tekniğin gelişimi gibi nedenlerle ilkel toplumlar toplumsal ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdir. İkel toplumlar, ortaya çıkan bu yeni gelişmelere evrimci bir temelde uyum sağlayabilmek adına, işbölümü ve uzmanlaşmaya yönelmiştir. Bunun bir sonucu olarak, daha önce tüm topluluğa içkin bazı siyasi ve sosyal faaliyetler, topluluğun bazı üyelerinin tasarrufuna bırakılmıştır. Zamanla gelişen bu işbölümü ve uzmanlaşma, siyasal karşılığını, farklılaşmış ve kurumsallaşmış bir siyasal iktidar olarak devlette bulacaktır.

İşte, uzun zaman siyasal antropolojiye egemen olan bu anlayış, 1970’lerde Marshall Sahlins ve Pierre Clastres gibi antropologların başını çektiği bir grubun çalışmalarıyla eleştirilmeye başlanmış ve konuyla ilgili yeni argümanların ortaya atılmasına neden olmuştur.⁸⁵

Bunlardan ekonomik antropolog Marshall Sahlins, ilkel toplumların yoksul ve muhtaç değil birer bolluk toplumu olduğu iddiasını dile getirmiştir. Buna göre, avcılık-toplayıcılık hakkındaki ortalama antropolojik görüş, bu toplumların son derece kıt ekonomik kaynaklara sahip olduğunu, doğal çevrelerinin üretim bakımından zor koşulları barındırdığını, ilkel toplulukların asgari temel ihtiyaçlarını zar zor karşılayabildiklerini, yiyecek bulmak için sürekli

⁸⁴ Georges Balandier, **Siyasal Antropoloji**, Çev.Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.5.

⁸⁵ Ahmet Emre Çoban, **Kutsal ve Siyasal, Siyasal ve Kutsal**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.48.

hareket halinde olduklarını savunmaktaydı. Buna karşın, Sahlins, Marx’a atıfla “*Yoksul ülkelerde halk rahattır, buna karşın zengin ülkelerde halk genellikle yoksuldur*” şeklindeki gözlemini paylaşır.⁸⁶

Pierre Clastres de benzer bir doğrultuda, ilkel toplumların sahip oldukları teknolojinin geriliği nedeniyle ekonomilerinin geçimlik olduğu ve bunun ötesine geçemedikleri şeklindeki anlayışı eleştirir.

“Başlangıcından beri, Batı uygarlığının gelişimini iki aksiyomun yönlendirdiği anlaşıyor: Birinci aksiyom, gerçek toplumun devletin koruyucu gölgesi altında geliştiğini; kesin bir buyruk biçiminde ifade edilen ikincisiyse, çalışmanın zorunlu olduğunu söyler. Oysa yerliler çalışma adı verilen şeye pek az zaman ayırıyorlardı. Ama açlıktan da ölmüyorlardı. O dönemi anlatan kroniklerin hepsinde, sağlıklı yetişkinler, gülbüz çocuklar, çeşitli ve bol yiyeceklerden söz edilir. Demek ki yerli kabilelerin bir geçim ekonomisine sahip olmaları, bütün zamanlarını yiyecek arayarak telaş içinde geçirmelerini gerektirmiyordu. Dolayısıyla, hem bir geçim ekonomisine sahip olmak hem de üretim etkinliklerine sınırlı bir zaman ayırmak pekâlâ mümkündür.”⁸⁷

Sahlins, kıtlık görüşünün modern endüstriyel toplumların ihtiyaç anlayışının bir uzantısı olduğunu, yöntemsel bir hata yapıldığı iddiasını gündeme getirir. Buna göre, maddi koşullara bakarak ekonomik yapı hakkında bir sonuca ulaşmak yerleşik görüşün yöntemsel bir hatasıdır.⁸⁸

⁸⁶ Marshall Sahlins, **Taş Devri Ekonomisi**, Çev.Taylan Doğan, Şirin Özgün, Bgst Yayınları, İstanbul, 2010, s.14.

⁸⁷ P. Clastres, **a.g.e.** 2016, s.177.

⁸⁸ M. Sahlins, **a.g.e.** 2010, s.42.

Yerleşik görüşün ilkel toplumların ekonomisini geçim ekonomisi olarak nitelendirmesine karşın, Sahlins, bu toplumların ekonomik örgütlenmesinin büyüme karşıtı olduğunu vurgular. Bu toplumların ekonomik örgütlenmesinin büyüme karşıtı olduğu söylemine koşut bir şekilde, siyasal örgütlenmesinin bölünme karşıtı olduğu ifade edilir. Pierre Clastres, ilkel toplumların liderlerinin iktidarsız bir nitelik sergilediğini ve bu toplumların farklılaşmış bir siyasal iktidarı mümkün kılacak koşulları engellediği savını geliştirir. Clastres'nin '*Devlete Karşı Toplum*' başlıklı kitabı, bu yönüyle temel tezinin özeti gibidir. İlkel toplumlar, devletsiz toplumlardır çünkü bu toplumlar devletin ortaya çıkış koşullarını bilerek ve isteyerek engelleyen toplumlardır.⁸⁹

Peki, ekonomik ve siyasal bölünmeye karşı bu toplumlarda ne olmuştur da siyasal iktidar, topluluğa yabancı bir zümrenin eline geçebilmiştir? Devletin olanaksız olmaktan çıkışını hangi olay sağlamıştır? İktidarın toplumsal bünyeden ayrışmasını, bölünme ya da farklılaşmanın kaynağını nerede aramak gerekir?

Bu sorulara kesin bir cevap bulunmuş değildir. Siyaset felsefesinde bu sorulara yani iktidarın bir kişi veya bir zümrenin elinde toplanmasının muhtemel nedeninin 'uğursuz bir rastlantı' ve devamında ortaya çıkan gelişkin siyasal yapıların devletsiz toplumları fethetmiş olabileceği cevapları verilmiştir.⁹⁰ Clastres da devletin ortaya çıkış koşullarını saptamanın olanaksız olduğu halde, devletin hangi koşullarda ortaya çıkmadığını belirleyebileceğimizi ifade etmektedir.

Gerçekten de, gerek süreklilik tezleri gerekse rastlantı tezleri siyasal iktidarın toplumsal bünyeden ayrışmasına neden olan, Clastres'ın deyimiyle o 'eşsiz olay' veya 'devrim'le ilgili genel kabul görececek bir cevap vermekten kaçınmaktadır. Fakat, bu ayrışmanın, 'nasıl' olduğuna

⁸⁹ P. Clastres, **a.g.e.** 2016, s.188.

⁹⁰ A. E. Çoban, **a.g.e.** 2010, s.49.

dair önemli bir açıklamayı, Marcel Gauchet'nin 1977'de yayımladığı “*Anlam Borcu: İlkelerde Din ve Siyaset*” başlıklı makalesinde bulmaktayız.

Gauchet, devletin kökenini, dinsel inancın kökeni ve bu kökenin sosyalliğin kurulumundaki vazgeçilmez payı üzerinden analiz etmektedir. Gauchet'ye göre, devletin ortaya çıkışı ile ilgili sorunun anahtarı, din olgusunun derin köklerinde aranmalıdır. İnsanlar, tarih boyunca değişik sebeplerle öteki dünyadan geldiklerini varsaydıkları emirlere ve arzulara bir anlam borcu yüklemişlerdir. Bu anlam borcu, bir bakıma dini inancın en temel şekline işaret etmektedir. Dolayısıyla, devletin kökenlerini anlamak; insanoğlunun kendisini neden hep borçlu gördüğünü, toplumların varlık nedenlerini neden kendileri dışında bir olguya bağlama ihtiyacı hissettikleri sorularına cevap vermekten geçer.⁹¹

Gauchet'nin temel iddiası, devletin, kendisinden önceki tüm toplum biçimlerinde varolan ‘*toplumun kendisine dışsallığı*’ boyutu üzerinde temellendiğidir.⁹² Toplumun kendisine dışsallığı, ilkel toplumlarda ve devletli toplumlarda aynı mantıkla işlemektedir. Şöyle ki; ilkel toplumlarda dışarıya karşı borç, bu toplumların sahip olduğu siyasi iktidarı toplumsal bünyede tutmaya yaramaktadır. Devletli toplumlarda ise, dışarıya karşı borç, siyasi iktidarın farklılığını meşrulaştırmaktadır. Dolayısıyla, devlet, toplumun ilk ortaya çıkışından beri varlığını koruyan, kendini anlamlandırma zorunluluğunun aldığı biçimlerden biridir.

İnsanlık tarihinde, devletin ortaya çıkışı, önemli bir dönüşüme işaret eder fakat bu ortaya çıkış, mutlak bir dönüm noktası sayılmamalıdır. Aslında, devletin ortaya çıkışı toplum bünyesinde zaten varolan bir yapılanmanın başka bir biçime dönüşmesinden ibarettir. Dolayısıyla, devletin oluşumunu insanlık tarihinde mutlak bir kırılma olarak anlamamak gerekir. Toplumun ilk ortaya çıktığı aşamadan beri dinin ötesinde, sosyal bir yapılanma

⁹¹ Marcel Gauchet, “**Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri, İlkelerde Din ve Siyaset**”, Çev.:Ozan Erözden, içinde Devlet Kuramı, Der. Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.33.

⁹² M. Gauchet, **a.g.m.** s.36.

mevcuttur. Devlet, bu sosyal yapılanmanın somut bir görünüm kazanmasından başka bir şey değildir. Aynı şekilde, din de aynı yapının özel bir ifade biçimidir.

Toplum bünyesinde zaten varolan bir yapılanmanın başka bir biçime dönüşmesinin somutlaşmış hali olarak devlet, kendini dönüşüm olarak sunan bu bölünmenin yeni bir çehreye kavuşmasıdır.

“Devlet, kendisinin efendisi olarak kalan, kendi örgütlenmelerini kendileri oluşturabilen ve bunu ortak rızaya dayalı olarak değiştirilebilen toplumlarda ortaya çıkmamıştır. Devlet, kendi varoluşları üzerine söz söyleme yetkisinden yoksun olduklarını düşünen, kendi iç örgütlenmelerinin dışarıdan belirlendiğine, bir dış odak tarafından meşru kılındığına inandıkları için bu örgütlenme üzerinde kendilerine bir hak tanımayan toplumların ardılı olarak ortaya çıkmıştır.”⁹³

Devletin oluşumu, toplum açısından bir anlam odağının kaymasından ibarettir. Bu bağlamda toplumun kendisi ile anlam odağı arasındaki ilişkinin yeni bir dönüşümüne işaret eder. Fakat, bu dönüşüm, devlet sayesinde olmamıştır. Devletten önce de kendi örgütlenme biçimlerini kendilerinin dışında arayan bölünmüş iktidarlı toplumlar olmuştur. Gauchet, bu durumu, sosyal kuruluşun dışsallığı olarak kavramsallaştırır. Bu dışsallık, toplumun kendisi ile varlığının kökeni arasına koyduğu mesafeyle gerçekleşir. Toplumlar, bu dışsallığı kurmadığı müddetçe toplum olarak varolamaz. Bu dışsallığın toplumu kurucu niteliği vardır.

Gauchet'nin, toplumun kendi kökenini ve varlığını kendisine dışsal bir zeminde aramasını ve bulmasını, ilkel din üzerine ortaya atılmış kuramlar üzerinden oluşturduğu

⁹³ M. Gauchet, **a.g.m.** s.35.

anlaşılmaktadır. İlkel toplumların dini hayatı üzerine ortaya atılmış kuramların kavramsal çerçevesini ise, kutsal-dışı alanın anlam kazanması için kutsal alana ihtiyaç duyması oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kutsalın kurucu ve dışsal niteliği, hem dinin hem de devletin kökeninde yatan temel olgudur. Devletin veya siyasal farklılaşmanın kökeninde, toplumun dışsal anlam borcu yatmaktadır. Dolayısıyla, devlet, kutsal ile kutsal-olmayan alan arasında yerleşmiş bir yapı değildir. Tam tersine, devlet, kendisinden önce toplum ile toplumun kökeni arasında açılmış bu mekânsal boşluğun bir veçhesidir.

“Devlet, aslında, insanın insana başka bir anlam yüklemesi, emretme/itaat etme bölünmesinde bir küme insanın bir diğer küme insana yabancılığı anlamına gelmektedir. Ancak devlet, sosyal dokuya zerkettiği bu ayrımı kendi köklerinden almamaktadır. Bu ayrım daha önceden vardır. Devlet sadece, daha öncede toplumun dışından toplumu idare eden bu ayrımı toplumun bünyesine dâhil etmiştir. Ve eğer devlet ortaya çıkabilmişse, bu, toplumun kendisini kendisi olmayan başka bir şeyde yansıtması, kendi anlamını borç yükü altında düşünmesi yolundaki gizemli zorunluluğun varlığı sayesinde.”⁹⁴

Gauchet’ye göre, Devletin kökenlerini, toplumun kendine dışsal bir kategoride anlamlandırma çabasında aramak gerekir. Kutsallık kategorisi, bu işlevi yerine getirir. Toplumun bünyesinde mevcut olan iktidar, anlam arayışının bir sonucu olarak kutsallık kategorisine gönderilmektedir. Artık, iktidar, toplumun dışındadır. İktidardan yoksun bir toplumun üyeleri açısından ise, bir eşitlik söz konusudur. Toplum üyeleri, hem iktidardan yoksunluk noktasında, hem de iktidarın kaynağına uzaklık noktasında eşitlenmişlerdir.

⁹⁴ M. Gauchet, **a.g.m.** s.36.

İlkel toplumlarda dini söylem, insanların varlık nedenini ve kökenlerini insanların erişemeyecekleri bir mekan anlatısı üzerinden açıklar. Bu mekan, görünmez güçlerin görünörlere hükmettiği ve toplumun üyelerinin anlamayacağı bir yerdedir. İnsanları yöneten asıl güç, bu ayrımın kendisidir. Toplumun üyeleri bir anlamda birbirlerine hükmetmeyi akıllarından dahi geçirememektedirler. İnsanlar arasında iktidarsızlıkları noktasında bir eşitlik hali söz konusudur. Ancak, tarihin bir aşamasında bu anlayış, ters yüz olacaktır. Öteki dünyayla olan dini kopuş, insanların birbirilerine boyun eğmesini engelleyecek yerde insanlar arasındaki bölünmüşlüğü haklılaştıracaktır. İşte, tarihin bu momentini, devletin ortaya çıktığı an olmuştur. Artık, toplumda, bazı insanların yönetme gücüyle donatıldığı, diğerlerinin ise itaat borcuyla yükümlendirildiği bir dönüşüm yaşanmıştır. Gauchet, bu dönüşümün hangi nedenle yaşandığı sorusunu cevapsız bırakır, fakat, devletin kökenlerinin toplumun köklerinin dışsallığı boyutunun kullanımındaki bir ters yüz oluşla ilgili olduğunu belirtir.⁹⁵

Toparlamak gerekirse, Gauchet'ye göre, din, daha ilkel bir sosyal yapılanmadan kaynaklanmaktadır ve devletin tarihi açıdan varolmasını mümkün kılan bir ön koşuldur. Devlet, toplumla toplumun kökeni arasında çok önceden oluşturulmuş bir bölünme üzerine oturmuştur. Devletin vazgeçilmezliği ve meşruluğu, toplumun varlığının anlamını kendisi dışında arayışına yeni bir çehre kazandırma gücünden kaynaklanmaktadır. Dini düşüncenin var olabilmesinin sebebi, toplumun kendi kendisini yönetebileceği odağı kendi uzağına yerleştirmeden var olamamasıdır. Bu anlamda, devletin temeliyle, dinin temelini aynı olduğunu söylemek mümkündür.

⁹⁵ M. Gauchet, **a.g.m.** s.48.

IV. DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLERİN TARİHİ

Tarih boyunca, devlet merkezli tartışma başlıklarının her birine değişik bakış açılarından cevaplar sunulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan, Devletin kökenleri ile ilgili teorilerin tarihi de birçok farklı görüşün ortaya atıldığı bir tarihsel seyir izlemiştir. Bu teorilerin tarihine genel olarak bakıldığında, Aydınlanma Çağı'nın önemli bir eşik olduğu fark edilecektir. Bunun nedeni, aydınlanma düşüncesiyle birlikte devletin ilahi kökenli veya durağan bir yapı olarak görülme alışkanlığının bir kenara bırakılmasıdır. Aydınlanma düşüncesi, devletin, siyasal iktidarın ve toplumun kökeninin açıklanmasında, aşkın düşünce biçimlerinin yerine dünyevi ve içkin dinamiklere göndermeler yapan bir zihin dünyasını gündeme getirmiştir.⁹⁶

Aydınlanma, 18. yüzyılda Avrupa düşünce tarihindeki bir döneme işaret eder. Bu dönem daha somut bir şekilde belirtilecek olursa, Newton'un '*Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*'nin yayımından Fransız Devrimi'nin başlangıcına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemde, Avrupa'da ve Dünyada bilimsel devrimlere uyumlu bir biçimde, sosyal bilimlerde entelektüel dünya, ansiklopediler ve benzeri yayınlar vasıtasıyla, anahtar kavramlar üretmeye çalışmışlardır.⁹⁷

Aydınlanma dönemi ile ilgili süregelen bir tartışma, bu dönemde yeşermeye başlayan düşüncelerin ortak paydalarının tespiti ile ilgilidir. Böyle bir tartışmaya işaret etmemizin nedeni, Aydınlanma çağını bir çıkış, başlangıç veya kopuş olarak açıklamanın taşıdığı zorluklardır. Bir başka ifadeyle, ele aldığı konuyla ilgili olarak, Aydınlanma çağının öneminin altını çizen bir yaklaşım, bu döneme ait inanış, düşünüş ve davranış biçimlerinin farklılığını ortaya çıkarmalıdır.⁹⁸ Bu zorluğu aşabilmek için, tarih boyunca, Aydınlanmayı kesin bir sınırlılık dâhilinde açıklama yoluna giden düşünürler olmuştur. Buna karşın, Aydınlanmanın

⁹⁶ E. R. Service, **a.g.e.** 1975, s.22.

⁹⁷ Paul A. Erickson&Liam D. Murphy; **A History of Anthropological Theory**, University of Toronto Press, 2017, s.15.

⁹⁸ Mithat Sancar, **a.g.e.** 2006, s.170.

genel programını derli toplu bir şekilde anlatmak yerine, bu döneme ilişkin bazı anahtar kavramların belirtilmesi yoluna gidenler de olmuştur. Böyle bir anlatımı, Frankfurt Okuluna mensup iki düşünürde bulmak mümkündür.

“En geniş anlamda ilerlemeci bir düşünce olarak Aydınlanmanın öteden beri hedefi, insanları korkudan arındırmak ve efendi konumuna getirmek olmuştur. Ne ki, tamamen aydınlanmış şu yeryüzü muzaffer felaket alametleriyle parlıyor. Aydınlanmanın tasarısı dünyanın büyüsunü bozmaktı. İstenen, söylenceleri dağıtmak, kuruntuları bilgi yoluyla yıkmaktı.”⁹⁹

Aydınlanmacı doğal hukuk doktrinleri ve onun uzantısı siyasal doktrinler, bu dönemin merkezi kavramları olan akıl, eşitlik ve insan onuru gibi kavramlar eşliğinde yorumlanmaya başlandı. Aydınlanma Çağı bağlamında burada önemli olan, devletin, mitlerle veya teolojik bir anlatı çerçevesinde anlaşıldığı bir dönemden çıkılarak, onun olgulara dayalı ve bilimsel bir yöntemle incelenmeye başlandığı bir dönemin başlamasıdır.

Gerçekten de, Avrupa’da, devletin ve siyasi iktidarın kökenleri ile ilgili olarak antik çağlardan başlayarak ortaçağ boyunca hâkim olan anlayış, iktidarın Tanrı tarafından yöneticiye bahşedildiği şeklindeki Kutsal teoriye dayanmaktaydı. Aynı şekilde, devletin kökenlerini baba ve çocukları arasındaki ilişkiye benzeterek onu doğal bir iktidar anlayışı çerçevesinde anlayanlar da bulunmaktaydı. Bu fikirler, daha sonradan Patriyarkal teoriler içinde değerlendirilmiştir.¹⁰⁰ Hemen belirtmelidir ki; devletin, gerek Kutsal veya Patriyarkal teorilerle açıklanmaya çalışılması, gerekse doğal bir yapı olarak düşünülmesi, onun kökeni ile ilgili tartışmanın daha baştan kesin bir biçimde sona erdirilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin,

⁹⁹ Max Horkheimer&Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar**, Çev.Nihat Ülner&Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2010, s.19.

¹⁰⁰ Nikolay N. Kradin, **State Origins in Anthropological Thought**, Social Evolution & History, Vol. 8 No. 1, March 2009, s.25.

Aristoteles'in düşüncesinde, site devleti olarak anlaşılan devlet, doğal bir yapı olarak görüldüğü için ayrıca bir açıklamaya gerek duyulmamaktadır. Dolayısıyla, devletin kökenleri ile ilgili tartışmalar, bir bakıma Avrupalıların diğer medeniyetlerin devlet dışında başka siyasi birlikler içinde yaşadıklarını gördüklerinde ve devletin doğal bir şey olmadığını anlamalarıyla başlamıştır.¹⁰¹

Klasik Yunan düşünürleri ve Romalı filozoflar, devleti toplumla eş görmüşler ve bundan önceki hali anarşi olarak değerlendirmişlerdir. 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Aristoteles'in doğal hukuk öğretisi, ideal evrensel devlet düşüncesi egemen olmuştur. Aristoteles'in teorisi, anti-evrimci bir çizgidedir. Bu teorilerin dışında, 14. yüzyılda yaşamış Tunuslu düşünür İbn-i Haldun'u önemli bir istisna saymak gerekir. İbn-i Haldun, kendi dönemine egemen olan düşünce biçimlerinin dışına çıkabilmiş ve '*Mukaddime*' adlı eserinde göçebe ve yerleşik topluluklar arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmıştır. İbn-i Haldun'a göre, tarihsel sürecin itici gücü, toplumların birbirleriyle olan çatışmasında yatar. Dolayısıyla, 19. yüzyılda bilhassa Franz Oppenheimer'la anılacak olan ve birçok modern sosyologu etkileyecek olan çatışma tezinin çıkış noktasını İbn-i Haldun'la başlatmak da mümkündür. Yaklaşık bir yüzyıl sonra İbn-i Haldun gibi devlete ve onun kökenleri sorununa seküler bir bakış açısıyla yaklaşan Makyavelli'yi de aynı çizgide saymak gerekir. Makyavelli, İbn-i Haldun gibi devleti ahlaki teolojik ve metafizik bakış açısından kurtararak gerçekçi bir temele oturtan bir düşünürdür. Daha sonra, 16. yüzyılın önemli bir başka düşünürü Jean Bodin, İbn-i Haldun ve Makyavelli gibi siyasi yapıların doğal ve realistik analizini devam ettirmiştir. Bodin'in devletin kökenleri hakkındaki teorisi temelde İbn-i Haldun'la aynıydı. Jean Bodin'e göre de devlet, bir çatışmadan doğmuştu. Ayrıca, Bodin de, İbn-i Haldun ve Makyavelli gibi devlette durağanlığın ulaşılmaz bir amaç olduğunu düşünüyordu. Kilise tarafından empoze edilen devletin durağan bir yapısı

¹⁰¹ Robert L. Carneiro, **Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori**, Çev.:Dr. Aslan Delice, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 2006, s.251.

olduğu şeklindeki düşüncenin kökeni, Kutsal teoriyle bağlantılıdır. Jean Bodin, değişimin kaçınılmaz olduğu düşüncesinden hareketle iyi bir iktidarın değişimle mücadele etmesi gerektiği fikrine sahipti.¹⁰²

Erken modern dönemde, Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler tarafından ortaya atılan toplumsal sözleşme kuramının, devletin kökenlerini daha önce doğal halde yaşayan insanların iradi bir tercihle birbirleriyle yaptıkları sözleşmeye dayandıran görüşleri önem kazanmıştır.

Devletin kökenleriyle ilgili bu görüşlerden özellikle Jean Jacques Rousseau'nun '*Toplum Sözleşmesi*' adlı eserinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Eserde yer verilen düşünceler, devletin kökenleri ile ilgili kuramların ve tartışmaların çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu eserdeki düşüncelerle, Hobbes'la başlayan ve Locke'la devam eden özel bir düşünce döneminin sonu ilan edilmiştir. Ayrıca, Jean Jacques Rousseau'nun '*Toplum Sözleşmesi*' adlı eserinin 1762'de yayımlandığı dikkate alındığında, Montesquieu'nun '*Acem Mektupları*'(1721), '*Kanunların Ruhu*'(1748) ve Giambattista Vico'nun '*Yeni Bir Bilimin İlkeleri*' (1744) adlı eserleriyle çağdaş olduğu görülecektir. Jean Bodin'in 1583'te yayımlanan '*Devletin Altı Kitabı*' ve Makyavelli'nin 1532 tarihli '*Prens*' adlı eserini de gözönüne alacak olursak, devletin kökenleri, hükümet etmenin ilkeleri, mutlakiyet rejiminin unsurları ve savunusu ile buna karşı geliştirilen tezlerin tartışıldığı verimli bir dönemin yaşandığı görülecektir. Tüm bu düşünürler, devletin kökenleri ile ilgili özgün yorumlara sahip olsalar da, yaşadıkları dönem itibarıyla kuramlarını ampirik verilerle sınama gücünden yoksundular. Dolayısıyla, kuramlarını kendi kurguladıkları bir geçmiş ile gelecek üzerine inşa etmişlerdi.¹⁰³

¹⁰² E. R. Service, **a.g.e.** 1975, s.22-23.

¹⁰³ Henri J. M. Claessen, Peter Skalnik; **Erken Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, s.7.

Topluma, ekonomik, siyasal ve kültürel düzeylerden bakan ve toplumu yine bu düzeylerin nesnel yasalarına bağlı biçimde açıklayan anlayışı başlatan iki büyük düşünürün tarihsel bakımdan büyük önemi vardır. Bunlar, Giambattista Vico ve Montesquieu'dür. Giambattista Vico'nun '*Yeni Bir Bilimin İlkeleri*' ile Montesquieu'nun, '*Kanunların Ruhu*'(1748) adlı eserleri aynı dönemde ortaya çıkan ve toplumu organik bir bütün olarak değerlendiren teorileştirmeye çalışan ilk eserlerdir.¹⁰⁴

Vico'nun eserindeki temel iddia, sivil toplumun dünyasının kesinlikle insanların eseri olduğu şeklinde özetlenebilir. Vico, kendisinden önceki toplumların değişmez insan doğasının bir ürünü olduğu şeklindeki yaklaşımlara karşı çıkmaktaydı. Bilhassa, Aristoteles'in, Hobbes'un ve Locke'un kuramlarının temeli olan statik toplum anlayışına göre, toplum değişmeyen bir insan doğasının ifadesiydi. Toplum, bu şekilde değişmeyen bir insan doğasına bağlandığında, toplumların geleneklerinin ve adetlerinin çeşitliliği gözardı ediliyor ve tarihsel öğelerin şimdiki zamana nasıl taşındığı sorusu tam anlamıyla açıklanamıyordu.¹⁰⁵ Vico, doğa bilimleri ile insan bilimlerinin konusu arasında kesin bir ayırım yapmıştı. Ona göre, insan toplumların dünyası, aktif insan öznelerinin elinden çıkan ve dolayısıyla insanlığın geçirdiği zihinsel dönüşümlerin temel ilkeleriyle anlaşılabilen bir dünyadır. Böyle bir yaklaşımın temelinde, Vico'nun yaşadığı döneme damgasının vuran Descartes ve onun geometrik tümdengelim yönteminin reddiyesi bulunmaktadır. Vico'nun toplumu organik bir bütün olarak gören teorisi, kendi zamanında fazla benimsenmese de, daha sonra Hegel, Comte ve Marx'ın toplum ve kültür kuramlarına kaynaklık edecektir.

Montesquieu, eserlerinde tarih, siyaset bilimi, sosyoloji ve hatta antropolojiyle ilgili birçok konuya değindiği için 18. yüzyılın önemli düşünürleri arasında sayılmaktadır.

¹⁰⁴ Alan Swingewood, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev.Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.25.

¹⁰⁵ A. Swingewood, **a.g.e.** s.26.

Montesquieu, toplumu yapısal bir bütünlük içinde sınıflandırmış ve değişik toplumsal kurumların bu bütünlüğe yönelik işlevlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Montesquieu, amacını Kanunların Ruhı kitabının önsözünde açıkça dile getirir:

“Önce kişileri inceledim; kanunlarla geleneklerin o sonsuz değişikliği içinde, onların yalnız kendi keyif ve isteklerine göre yönetilmediklerin anladım. İlkeler ortaya koydum; özel hallerin sanki kendiliklerinden bunlara boyun eğdiklerini, bütün milletlerin tarihlerinin bu ilkelerin sonuçlarından başka bir şey olmadığını, her özel kanunun başka bir kanuna bağlı olduğunu ya da daha genel bir kanuna uyduğunu gördüm.”¹⁰⁶

Montesquieu, toplumları, öncelikle bütüncül bir temelde sınıflandırmış daha sonra bunları birbirleriyle karşılaştırmış ve toplumsal yapıların bu bütünselliğe yaptığı katkıyı analiz edebilmek için de bu yapıların tüm toplumlardaki çeşitliliğinin izini sürmüştür. Toplumlar, kendi üyeleri tarafından kaotik ve değişken bir şekilde algılanıyor olsa da, her toplumun görünür yüzeyinin altında nesnel yasalar hüküm sürmektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla, toplumlar, bu yasaların ortaya çıkartılması yoluyla anlaşılabilir maddi koşulların bir ürünüdür.

Montesquieu, kanunları, olayların mahiyetinden doğan zorunlu bağlar olarak nitelendirir. Bu bakımdan Tanrı'nın, maddi evrenin, insan üstü varlıkların ve hayvanların kanunları olduğu gibi insanların da kanunları vardır. Bütün kanunlardan önce ise, doğa kanunları vardır. Doğa kanunları, insanların içine bir yaradan fikrini aşlamak suretiyle insanları yaradana doğru yönelten kanun, insanları ihtiyaçları dolayısıyla yiyecek aramaya yönelten kanun, insanları korkuları nedeniyle biraraya sevk eden kanun ve toplu halinde yaşama isteğine yönelten kanun olmak üzere dört kanundan oluşur.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Montesquieu, **Kanunların Ruhı Üzerine**, Çev.Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2014, s.39.

¹⁰⁷ A. Swingewood, **a.g.e.** 1998, s.29.

¹⁰⁸ Montesquieu, **a.g.e.** 2014, s.43-45.

Montesquieu, kitabında, toplumları yönetim biçimleri kriterine göre tanımlamıştır. Onun temel ilgi alanı da esas olarak bu yönetim biçimleridir. Montesquieu için yönetim biçimleri bir anlamda toplum tiplerine tekabül etmektedir. Bunlar sırasıyla; Cumhuriyet, Saltanat ve İstibdat'tır.¹⁰⁹ Montesquieu'nun bu sınıflandırması, siyaset sosyolojisi ve siyasal antropoloji disiplinlerinin ortaya çıkışına kaynaklık etmiştir.¹¹⁰

Montesquieu'nün yönetim biçimlerini ve dolayısıyla toplumları sınıflandırması sosyolojik yöntem bakımından önemli bir girişim olarak kaydedilse de onun bu sınıflandırması değişim sorunlarına karşı kayıtsızdır. Bir başka anlatımla, Montesquieu, bir toplum tipinden başka bir toplum tipine geçişi mümkün kılacak olgulara değinmemiştir.¹¹¹ Fakat onun iklim ve coğrafya gibi fiziksel faktörlerin bir bütün olarak toplumun yapısına olan katkısını analiz etmesi değerlidir.

Montesquieu, analizinde olgulardan hareket etmesiyle, yaşadığı dönemde 'metotta bir devrim' gerçekleştirmiştir. Toplum türleri ve onların işleyiş yasaları üzerine düşünmesiyle ve siyasal toplulukların yapısal ve tarihsel sınıflandırmasına girişmesiyle siyasal antropoloji disiplini içinde kurucu babalar arasında sayılmaktadır.¹¹²

Bu bağlamda, Montesquieu'nün toplumların tek bir faktörle açıklamak yerine çok çeşitli faktörlerin dengeli bir biçimde işleyişinin ürünü olarak açıklamaya çalışması, devletin kökenleri ile ilgili tartışmalara olumlu bir katkı niteliğinde olduğunu belirtmek gerekir.

Devletin kökenlerinin ve gelişiminin tarihsel ve antropolojik veriler eşliğinde çözümlemesinin yapıldığı önemli bir kaynak, Friedrich Engels'in '*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*' adlı eseridir. Kitabın ilk yayın tarihi olan 1884 yılında, yazdığı önsözde Engels, kitabın bir vasiyetin yerine getirilmesi amacını taşıdığını belirtir. Engels'in deyişiyle Darwin biyoloji için ne kadar önemliyse, Amerikalı bilgin Lewis H. Morgan'ın "*Eski Toplum*"

¹⁰⁹ Montesquieu, **a.g.e.** s.49.

¹¹⁰ G. Balandier, **a.g.e.** 2016, s.8.

¹¹¹ A. Swingewood, **a.g.e.** 1998, s.31.

¹¹² G. Balandier, **a.g.e.** 2016, s.8.

adlı eseri, toplumun kaynakları için o kadar önemlidir. Engels bu eseri Almanlara tanıtmak istemiş ve bu doğrultuda konuyla ilgili Marx'ın araştırmalarını kapsayan notlarından da faydalanmıştır. Engels, "Köken"de, ailenin kökeniyle ilgili açıklamasını özel mülkiyet ve devletle bağlantılı bir biçimde ele almıştır. Engels'e göre devlet, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan özel mülkiyeti korumak amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda, Engels'in devletin kökenleri sorununa sınıflı toplumlar sorunu çerçevesinde değerlendirdiği belirtilebilir.

Marksist sınıf ve devlet teorisinde, devlet ezen sınıfların ezilen sınıflar üzerindeki tahakküm aracı olarak görülür. Bu argüman, ilk olarak, Engels ve Marx'ın kaleme aldıkları Komünist Manifesto'da ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra, Marx'ın ve Engels'in devletin kökenleri hakkındaki kuramları birbirinden farklı modeller çerçevesinde geliştirilmiştir. Marx'ın '*Grundrisse*' ve Engels'in '*Anti-Dühring*' adlı eserlerinde, devletin Avrupalı olmayan modelleri üzerinde durulmuştur. Bu örgütlenme biçimi Asyatik üretim biçimi olarak kavramsallaştırılmıştır. Buna göre, bu tarz üretim biçimine sahip topluluklarda sömürü, özel mülkiyete değil devleti kişileştiren despotik bir yöneticiye sadakate dayanmaktaydı.¹¹³

Marx'ın ve Engels'in devletin kökenleri ile ilgili kuramları 20. yüzyılın başlarında, sosyal bilimler dünyasında yeterince ilgi çekmemiştir. Bunun sebebi, bu eserlerde dile getirilen tespitlerin bilim dışı sayılması olduğu kadar, evrimcilik düşüncesinin gözden düşüşüyle de bağlantılıdır. Evrimci eğilimli sosyal bilim okulunun 19. yüzyıl sonlarında sönmesiyle birlikte bu düşünce yerini, hızla antropolojideki alan çalışmasına dayanan yeni düşüncelere bırakmıştır. Evrimcilik, daha sonra 20. yüzyılın ortalarından itibaren tekrar antropolojinin ilgi alanına girecektir.¹¹⁴

Fakat devletin kökenleri ve onun gelişme evreleriyle ilgili araştırmalar her zaman devam etmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Franz Oppenheimer'in ünlü '*Fetih Teorisi*' ortaya çıkmıştır.

¹¹³ H. J. M. Claessen, P. Skalnik, **a.g.e.** 1993, s.11.

¹¹⁴ H. J. M. Claessen, P. Skalnik, **a.g.e.** s.12.

Bu teori, evrimci bir yaklaşımla devleti, eşitsiz toplum yapısını onaylayan bir baskı aygıtı olarak değerlendirir. Oppenheimer’a göre devlet, bir halkın başka bir halkı fethetmesi ve onları boyun eğdirmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Devletin kökeninde fetih olgusu yattığı ve örgütlenme yeteneği üstün olan toplulukların daha hareketsiz toplulukları yenilgiye uğratıp boyun eğdirdiği iddiasındaki bu görüş, daha sonra Amerikan antropolog Robert Lowie tarafından eleştirilmiştir. Devletin ortaya çıkışını birkaç halkın gönüllü birliği olarak birleşmesinden ibaret sayan Lowie, fethin her zaman devlet oluşumuna yol açmadığını savunmuştur.¹¹⁵

II. Dünya Savaşı ertesinde 1950’li yıllardan başlayarak evrim kavramı yeniden antropolojinin ilgi alanına girmiştir. Bu gelişmenin ardında yatan neden, birçok yeni arkeolojik ve etnografik materyallerin sosyal bilim dünyasına kazandırılması olduğu kadar Marksizm kaynaklı Asya Tipi Üretim Biçimi tartışmalarının başlamasıdır.¹¹⁶ Evrimci düşüncenin gündeme gelmesiyle birlikte, ilkel toplumdan devlete geçişin aşamaları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu geçişi tek etmenli olmaktan çıkartmak ve çok çizgili bir gelişme çerçevesine oturtmak amacıyla bazı olgulara özel olarak yer verilmeye başlanmıştır. Bunun önemi, bazı olgulardan hareketle devletin kökenleri üzerine yeni araştırma alanlarının açılmasıdır. Bu bağlamda, evrimci süreçte büyük bir farklılaşmaya yol açabilecek nitelikteki olgu ‘sulama’ olarak gösterilmiştir. Geniş ölçekli bir örgütlenme gerektirdiği için sulamanın bazı şartlar dahilinde devletli topluma geçişi sağlayabileceği değerlendirilmiştir. Bu görüşün başta gelen savunucusu, Karl Wittfogel’dir. Wittfogel’e göre, geniş toprakların sulanabilmesi için etkili bir insan örgütlenmesi gerekmiş ve böyle bir örgütteki uzmanlaşma da zamanla devleti ortaya çıkarmıştır.¹¹⁷

¹¹⁵ H. J. M. Claessen, P. Skalnik, **a.g.e.** s.13.

¹¹⁶ N. N. Kradin, **a.g.m.** 2009, s.27.

¹¹⁷ H. J. M. Claessen, P. Skalnik, **a.g.e.** 1993, s.15.

Devletin kökenleri ile ilgili tarih boyunca ortaya atılmış teorilere bakıldığında, bu teorilerin devletin doğuşu, gelişmesi, yükselişi ve yapısı gibi konulara odaklandığını ve ortaya çıktıkları dönemde egemen olan siyasal ve sosyal yapıya bir eleştiri içerdiğini ifade edebiliriz.



İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLER

Jellinek'e göre, Devlet'in doğuşu ve ilk kez ortaya çıkışı, her yerde ve her zaman aynı koşullar altında ve aynı şekilde olmamıştır. Dolayısıyla, Devlet'in kaynağı ve doğuşu ile ilgili sorun hala büyük ölçüde bilinmezlik niteliğini korumaktadır.¹¹⁸

Jellinek, devlet kuramının ödevlerini ve bu kurama ilişkin metodu ele aldığı '*Genel Devlet Kuramı*' adlı eserinin bir bölümü, devletin varlığı ile ilgilidir. Bu bölümde, devlete yönelik bakış açıları, devlet teorileri, devlet kavramının dönüşümü gibi konuların yanısıra devleti temellendiren teoriler de ele alınmıştır.¹¹⁹

Jellinek, devleti, çift yön kuramı olarak adlandırdığı bir metotla analiz etmiştir. Bu kuramda, temel olarak devletin hukuki ve sosyal olarak iki yöntem çerçevesinde incelenmesi gerektiği belirtilir. Bir başka anlatımla, devlet, ne salt hukuki bakış açısıyla ne de salt sosyal bakış açısıyla açıklanabilir. Jellinek, devletin ve hukukun kaynağının ancak farklı disiplinler aracılığıyla kavranabileceği düşüncesindedir. Devletin sosyal öğretisi ile hukuki öğretisinin birlikte ele alınmasından yana olan Jellinek, devletin sadece hukuki metinlerle değil sosyoloji, psikoloji ve iktisat gibi başka disiplinlerle işbirliği içinde incelenmesi gerektiğini ileri sürer.¹²⁰

Jellinek, eserinin devletin sosyal öğretisi başlıklı bölümünde; devlet kavramı, devletin varlığına ilişkin teoriler, devleti temellendiren teoriler, devletin amacına ilişkin teoriler, devlet ve hukuk ilişkisi gibi konuları ele almıştır. Devletin varlığı ve ortaya çıkışıyla ilgili olarak ortaya atılan teorileri değerlendiren Jellinek, devletin kökenleri ile ilgili tartışmalara da kendi

¹¹⁸ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.41.

¹¹⁹ Birden Güngören Bulgan, **Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s.104-105.

¹²⁰ B. G. Bulgan, **a.g.e.** s.210.

yaptığı sınıflandırmalar çerçevesinde katkıda bulunmuştur. Devletin hukuk öğretisi başlıklı bölümünde ise; üç unsur kuramı, devlet gücünün özellikleri, anayasa, yönetim şekilleri ve devletin fonksiyonları gibi konular ele alınmıştır. Üç unsur kuramı, günümüzde hala geçerliliğini koruyan ve devleti bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş bir halk üzerindeki egemen güç olarak tanımlayan bir kuramdır.¹²¹

Devletin sadece hukuki bir bakış açısıyla kavranamayacağını çünkü devletin psiko-sosyal bir yönünün de olduğunu belirtmesi ve yöntem olarak çift yön metodunu kullanması bakımından, devlet teorisine önemli katkıları olan Jellinek, devletin başka bir bilimle açıklanmasına da karşıdır. Bütün bilimler, bir açıdan devletle ilişkilidir. Bu durum, devletin doğal, psikolojik ve sosyolojik bir olgu oluşuyla ilgilidir. Jellinek, geliştirdiği çift yön kuramıyla, devletin oluşumunu ve gelişimini ortaya atılan farklı teoriler çerçevesinde incelemeye çalışmıştır. Bu şekilde, hukuk dışındaki bilimlerden yararlanarak devletin kaynağına inebilmiş ve üç unsur teorisi aracılığıyla, devleti hukuki bir sistematik içine yerleştirebilmiştir.

Jellinek, devleti temellendiren teorileri, beş başlık altında ele almış ve eleştirmiştir. Bunlar, sırasıyla, devletin teolojik olarak temellendirilmesi, güç teorisi, hukuk teorileri, etik teori ve psikolojik teoridir. Jellinek, bu teorileri açıklarken farklı düşünürlerden örnekler vermiş ve bu teorilerdeki eksiklikleri eleştirmiştir.¹²²

Jellinek'in devletin oluşumu ve gelişimiyle ilgili teorileri bütünsel bir çerçevede sınıflandırmaya çalışması önemlidir. Jellinek, bu sınıflandırmayı, devletin salt bir bakış açısıyla açıklanamadığını göstermek için yapmış olduğu ifade edilebilir.

¹²¹ B. G. Bulgan, **a.g.e.** s.112.

¹²² B. G. Bulgan, **a.g.e.** s.118-123.

Gerçekten de, Devletin kökenleri ve gelişimiyle ilgili olarak tarihsel süreç içerisinde ortaya konmuş hiçbir görüş, tek başına açıklayıcı nitelikte sayılmamalıdır. Öte yandan, Devlet'in kaynağı ve doğuşu ile ilgili olarak gerçek tarihsel olaylara dayanmak olanağının kısıtlı oluşu nedeniyle, belli bazı kuramlara dayanılması gerekmektedir. Bu çerçevede, bu bölümde, öncelikle devletin kökenleri ile ilgili teorilerin sınıflandırılması konusuna değinilecek ve hemen ardından devletin kökenleri ile ilgili teorilere yer verilecektir. Bu kapsamda ilk başta, devletin kökenleri ile ilgili teorilerin değişik teorisyenler tarafından hangi kriterler çerçevesinde sınıflandırıldığı konusuna değinilecektir. Daha sonra, devletin kökenleri ile ilgili olarak ortaya atılmış ve bilimsel açıdan açıklayıcılık niteliğini kaybetmiş klasik teoriler ele alınacaktır. Bu açıklamaların ardından ise, gerek siyasal antropoloji gerekse siyasal teori literatüründen hareketle devletin kökenleri ile ilgili teoriler, iradi teoriler, çatışmacı teoriler ve sentezci teoriler başlıkları altında açıklanmaya çalışılacaktır.

Hemen belirtelim ki, teorilere yönelik bu başlıklar, Devletin kökenleri ile ilgili teorilerin ele alındığı sosyal bilim dallarının araştırma yöntemine göre farklılık arz etmektedir. Örneğin, genel kamu hukuku literatüründe klasik teoriler başlığında toplanan bu teoriler, siyasal antropoloji literatüründe bütünleştirici ve çatışmacı teoriler başlıkları altında değerlendirilmektedir.¹²³

I. DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLERİN SINIFLANDIRILMASI

Devletin kökenleri ile ilgili teoriler, birçok teorisyen tarafından değişik ölçütler göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sorunsalıyla ilgili olarak hemen belirtmek gerekir ki, devletin kökenleri ile ilgili teoriler ortak başlığı altında ele alınan her bir teorinin adlandırılmasıyla, bu teorilerin belli başlıklar altında toplanması ayrı konulardır. Gerçekten de, tarihsel süreç içinde, devletin kökenleri ile ilgili teorilere topluca bakıldığında, bu teorileri genel

¹²³ N. N. Kradin, **a.g.m.** 2009, s.29.

olarak “köken” tartışması içinde ele almak kolay bir yaklaşım olmuştur. Aynı kolaylık, gerek teorisyenin sosyal bilimler dünyası içindeki konumuna gerekse her bir teorinin içerdiği açıklamalara bakılarak yapılacak bir sınıflandırma çabası için geçerli olmayacaktır. Bu zorluğa rağmen, genel kamu hukuku bağlamında bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bunun için öncelikle bu çalışmada ele alınan her bir teorinin adlandırılması sorununa daha sonra ise konu üzerinde çalışmış olan ve kendine özgü teoriler ileri sürmüş düşünürlerin diğer teorileri nasıl sınıflandırdıklarına bakılacaktır. Böyle bir gözden geçirmenin ardından, bu çalışmada esas aldığımız sınıflandırmaya ve gerekçelerine yer vereceğiz.

Genel kamu hukuku ile ilgili temel eserlere bakıldığında devletin kökenleri ile ilgili adlandırmaların ve sınıflandırmanın değişiklik arz ettiği görülmektedir. Bu eserlerde, devletin kaynağı ve doğuşu sorununun genel kamu hukuku bağlamında bir araştırma nesnesi olarak ele alınış koşulları diğer sosyal bilim dallarıyla ilişkisi gözetilerek açıklanmaktadır. Daha sonra ise, değişik disiplinlerce ortaya atılan teoriler konu başlıklarına göre incelenmektedir. Bu noktada, genel kamu hukuku bağlamında devletin kaynağı ve doğuşu konusunun nasıl ele alındığı veya hangi sınıflandırmaya tabi tutulduğuna kısaca yer vermek uygun olacaktır.

Recai Galip Okandan, devletin kökenleri hakkında çok eski zamanlardan günümüze çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğünü ve bunların her birinin devletin kökenlerini açıklama kabiliyetinin bulunduğunu belirtir.¹²⁴ Fakat, Okandan, bu açıklama şekillerini bu görüşleri ortaya atanların düşüncelerinde hâkim olan esaslara göre bir sınıflandırmaya tabi tutmanın oldukça güç olduğunu da ekler. Dolayısıyla, devletin kökenleri ile ilgili ortaya atılmış değişik görüşler arasındaki farklara nazaran onlar arasındaki benzerlikleri bulup, bu benzerlikleri esas alan bir sınıflandırmaya gidilmesi daha yararlı bir yöntem olacaktır. Bu düşünceden hareket eden Okandan, devletin kökenleri hakkındaki teorileri altı başlık altında toplamıştır. Bunlar sırasıyla;

¹²⁴ Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1952, s.39.

devletin doğuşunu ailede ve onun genişlemesinde, kuvvet ve mücadelede, biyolojik esaslarda, iktisadi olaylarda, akıl ve iradede ve son olarak da kolektivitinin örgütlenmesinde bulanlardır.¹²⁵

Muvaffak Akbay, sosyolojik bakımdan Devlet'in kökenleri meselesinin bütün incelemelere rağmen kesin bir şekilde çözülemediği kanaatindedir.¹²⁶ Aynı şekilde, genel olarak ilkel insan topluluklarından Devlet haline geçişin de tespitinin yapılmadığını belirten Akbay, devletin kökenleri hakkında ileri sürülmüş birçok teori olduğunu belirtir. Yazar, benimsediği bilimsel yöntem çerçevesinde bu teorilerden en önemlilerini içerdikleri esas fikir bakımından gruplara ayırarak incelemiştir. Akbay, bu bağlamda devletin kökenleri hakkında teorileri; Devletin kökenini aile kurumuna istinat ettiren teori, sosyal sözleşmeye istinat ettiren teori ve Devletin kökenini kuvvet ve mücadelede bulan teori başlıkları olmak üzere üç başlık altında incelemiştir.

Yahya K. Zabunoğlu'na göre, Devlet'in kaynağı sorununun hukukçuyu ilgilendirmedeği görüşü yanlıştır. Devlet'in kaynağı ve doğuşu genel kamu hukukunun temel inceleme alanına girmektedir. Buna karşın, Zabunoğlu, bu konunun sosyal bilimlerin bütün verilerine ve araştırmalarına rağmen çözümlenebilmiş bir konu olmaktan uzak olduğunun da altını çizmektedir.

“..Devlet'in kaynağının bilinmesi ve ortaya çıkışının anlaşılması konusunda, gerçek, tarihsel olaylara dayanmak olanağımız mevcut bulunmamaktadır; bu durumda bir takım varsayımlara dayanmak ve bunlar içinde akla en yakın olanı seçmek belki de en doğru harekettir.”¹²⁷

¹²⁵ Recai Galip Okandan, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1952, s.40 vd.

¹²⁶ Muvaffak Akbay, **a.g.e.** 1961, s.19.

¹²⁷ Yahya K. Zabunoğlu, **Devlet Kuramına Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015, s.42.

Gerçekten de Zabunoğlu'na göre, Devlet'in kaynağı ve doğuşu konusunda karşılaşılan güçlükler öylesine fazla ve zordur ki, bu konu büyük ölçüde siyaset felsefecilerine bırakılmış durumdadır. Değişik verilerden hareketle ortaya atılmış teoriler, aslında bir çeşit varsayım olarak kalmaya devam edecek gibi görünmektedir.¹²⁸

Kemal Gözler, devletin kökenleri hakkındaki teorileri beş başlık altında toplamıştır. Bunlar sırasıyla; aile teorisi, biyolojik teori, kuvvet ve mücadele teorisi, ekonomik teori ve sosyal sözleşme teorileridir.¹²⁹

Oktay Uygun, devletin ortaya çıkışını dış etkenler ve iç etkenler olmak üzere iki başlık altında ele almıştır.¹³⁰ Uygun, en büyük eşitsizlik olarak nitelediği devletin ortaya çıkışını ilkel toplumun iç veya dış dinamikleriyle mümkün olabileceğinden hareketle böyle bir sınıflandırma yapmıştır. Dış etkenler başlığı altında, Oppenheimer'ın Fetih teorisini ve Hidrolik teoriyi incelemiştir. İç etkenler başlığında ise; dinin rolünü ve ekonomik etkenleri öne çıkaran görüşleri incelemiştir. Dini etkenler alt başlığında, Pierre Clastres'nin eleştirilerini özetleyen Uygun, ekonomik etkenler alt başlığında ise Marvin Harris'in görüşlerini analiz yoluna gitmiştir.

Siyasal antropoloji literatürüne bakıldığında, devletin doğuşu meselesinin disipline yön veren başlıca uğraş alanı olduğu görülmektedir. Devletin kökenleri meselesi, söz konusu disiplinin kurucuları tarafından düşünülen ve yakın tarihli çalışmalarda da ilgi alanı olmayı sürdüren bir konudur. Bu çalışmalar, ilkel devletin çeşitli özelliklerini biraraya getirme ve siyasal iktidarın tanımlanması noktalarında devletin kökenleri ile ilgili kuramın geliştirilmesine yararlı olmaktadır.¹³¹

¹²⁸ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** s.63.

¹²⁹ Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018, s.29 vd.

¹³⁰ Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2017, s.39 vd.

¹³¹ G. Balandier, **a.g.e.** 2016, s.149.

Siyasal antropoloji disiplini içindeki çalışmalar, genel olarak, devletin kökenleri ile ilgili teorileri iradi birleşme ve dışsal bir grubun daha zayıf bir grubu hakimiyet altına alan dışsal faktörler başlıkları altında sınıflandırmaktadır.

Elman R. Service, devletin kökenleri ile ilgili Batı dünyasında ortaya atılmış olan teorilerin iki büyük başlık altında sınıflandırılabilirliğini belirtir. Service, yaptığı bu sınıflandırmada, devleti ilahi bir kökene dayandıran veya onu durağan bir yapı olarak ele alan görüşleri bir yana bırakır ve incelemeye değer görmez. Ona göre, devletin kökenleri ile ilgili teoriler, ana hatları itibarıyla, çatışmacı teoriler ve bütünleştirici-birleştirici teoriler olmak üzere iki ana başlık altında toplanabilir.¹³² Ancak, bu teoriler birbirlerini dışlayan teoriler değildir.

Çatışmacı teorileri, bireysel, toplumlararası ve toplum içi çatışmalar alt başlığında toplayan Service, bütünleştirici teorileri; sınırlama ve örgütsel yarar teorisi alt başlıkları altında toplar. Bu başlıklar altında ele alınan teoriler, tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından burada sadece sınıflandırmanın hangi kriterlere göre yapıldığını göstermekle yetiniyoruz.

Service'ın söz konusu ana başlıkları, alt başlıkları ve bu alt başlıkların altında yer verilen teorileri sınıflandırmasını bir tablo olarak aşağıda görmek mümkündür.

¹³² Elman R. Service; **Classical and Modern Theories of the Origins of Government**, Ronald Cohen& Elman R. Service (Edited by) *Origins of the State The Anthrology of Political Evolution*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, s.21.

Tablo:1 Devletın Kökenleri İle İlgili Klasik ve Modern Teoriler¹³³

A-ÇATIŞMACI TEORİLER	B-BÜTÜNLEŞTİRİCİ TEORİLER
A.1- Bireysel �atıŐmalar - Sosyal SözleŐmeciler - Sosyal Darwinizm	B.1- Sınırlama Teorisi - Coğrafi Sınırlamalar - Askeri Sınırlamalar
A.2-Toplumlararası �atıŐmalar -Fetih Teorisi -Darwinci Seleksiyon	B.2-�rg�tsel Yarar Teorisi -Yeniden Dağıtım Fonksiyonu - Savaş Organizasyonu Fonksiyonu -Kamusal İŞlerin Organizasyonu
A.3-Toplumi�i �atıŐmalar -Sınıf �atıŐması -Akrabalararası �atıŐmalar	

¹³³ Elman R. Service; **a.g.m.**, 1978, s.22.

II. DEVLETİN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ TEORİLER

1. Klasik Teoriler

Klasik teoriler, devletin kökenleri ile ilgili geleneksel görüşleri ifade eder. Bu teorilerin bilimsellik niteliği sorgulanmaktadır. Fakat literatürde, devletin ortaya çıkışını mümkün kılan değişkenleri göstermesi bakımından yararlı oldukları kabul edilmektedir.¹³⁴

a. Aileyi Devletin Kökeni Sayan Görüş

Aile teorisine göre, Devlet, ataerkil bir ailenin zamanla büyüyüp gelişmesi neticesi bölünmesinden doğmuştur. Ailede babanın aile üyeleri üzerinde sahip olduğu kudret giderek Devlet kudretine ve otoritesine dönüşmüştür.¹³⁵

Aile teorisinin en ünlü temsilcisi, 1588-1653 yılları arasında yaşamış İngiliz teorisyen Robert Filmer'dir. Robert Filmer, soylu bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelmiştir. Doğduğu yıl, İngilizlerin “açık denizde gördükleri en büyük deniz kuvveti” olarak nitelendirdikleri İspanyol Armadasının sefere hazırlandığı yıldır. Bu bakımdan, ünlü siyaset felsefecisi Thomas Hobbes'la aynı yıl dünyaya geldiğini ve özellikle döneminin tartışmalarına damgasını vuran kralların mutlak hâkimiyet hakları konusunda Hobbes'la benzer bir görüş içinde olduklarını belirtmek gerekir. İngiliz iç savaşı esnasında evi yağmalanan Filmer, kral taraftarı olduğu için bir süreliğine hapiste yatmak zorunda kalmıştı.¹³⁶

R. Filmer, Trinity College, Cambridge ve Lincoln's Inn'de eğitim görmüş ve entelektüel kapasitesini çevresine dâhil olduğu bir grup yazar, şair, tarihçi, avukat ve teologla iletişim içinde geliştirmiştir. Birbirleriyle başlarda mektuplar yoluyla haberleşen bu grup, daha sonra

¹³⁴ Henri T. Wright, “Toward an Explanation of the Origin of the State”, içinde **Origins of the State The Anthrology of Political Evolution**, Ed. Ronald Cohen& Elman R. Service, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, s.50.

¹³⁵ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.42.

¹³⁶ <https://www.britannica.com/biography/Robert-Filmer> Erişim: 10.08.2018

görüşlerini daha sistematik hale getirerek bu görüşlerini elle çoğalttıkları metinlere dönüştürmüşlerdir. Bu görüşler, daha çok döneme egemen olan siyaset ve ekonomik bazı konuların kutsal kitap karşısındaki yorumlarını içeriyordu.

Robert Filmer'in entelektüel kariyeri, yukarıda bahsi geçen ve başlarda elle yazılan ve daha sonra sistematik bir şekilde çoğaltılan metinlerin yazarı olarak başlamıştır. Bu metinlerde tartışılan konular çok çeşitli olabilmekteydi. Örneğin, Filmer, faizle borçlanmanın etiği üzerine yürütülen bir tartışmaya bir makaleyle katılmış ve daha sonra 1630 yılında borca karşılık faiz almanın adil bir davranış olup olmadığı üzerine bir eseri kendi takipçileriyle paylaşmıştır. Bu eser, yazıldığı tarihten itibaren 20 yıl boyunca elden ele çoğaltılarak okunmuştur. Bu eserini takiben Filmer dönemini ilgilendiren bir başka önemli konuda makale kaleme alır. Bu makale, genel olarak "siyasal otoriteye itaat"le ilgilidir. Hatırı sayılır bir okuyucu kitlesine sahip olan Filmer, 1630'lu yıllarda merkezi bir tartışma konusu haline gelen bir soruya cevap arar. Bu soru, siyasal iktidarın tarihsel kökeni ve etik temeli nedir sorusudur.¹³⁷

Filmer'in bu soruya verdiği cevap, eserine verdiği başlıktan sezilebilecek niteliktedir: "*Patriarcha*". Kitapta esas olarak, Krallığın ilahi yasadan kaynaklanan üstün bir hakka sahip olduğu ve bu durumun doğal olduğu düşüncesi savunulur. Gerçekten de, kitabın alt başlığı şu şekildedir: "*İnsanların doğal olmayan özgürlüğüne karşı Kralların doğal iktidarının savunusu*". Eserin girişinde Filmer, insanoğlunun tüm hükmetme biçimlerine karşı özgür olarak dünyaya geldiğini ve hangi iktidar şekliyle idare edilmek isterse onu seçmekte irade serbestliğine sahip olduğu şeklindeki düşüncenin Kutsal Kitabın doktriniyle ve ayrıca doğal hukukun prensipleriyle çeliştiğini belirtir.¹³⁸

¹³⁷ Peter Laslett; **Patriarcha and Other Political Works of Sir Robert Filmer**, Basil Blackwell, Oxford, 1949, s.3.

¹³⁸ P. Laslett; **a.g.e.** s.53.

Filmer, insanlar arasında bir eşitlik olduğu düşüncesine katılmaz. Kralın üstün konumu, ilahi yasa tarafından belirlenmiştir ve bu duruma itiraz mümkün değildir. Tanrı, ilk krallık hakkını yaratılışla beraber Adem’e vermiştir. Bu hak, babadan oğula geçen bir haktır. Dolayısıyla, babadan oğula, nesilden nesile geçen bu hakka karşı geliştirilebilecek bir itirazın tarihsel bir zemini yoktur. Ayrıca, Filmer’a göre, siyasal toplum oluşmadan önce de insanlar arasında bir eşitsizlik vardı. İnsanlar arasındaki eşitsizlik, ilahi bir takdirin sonucu olup tartışmaya açık değildir.¹³⁹

“*Patriarcha*” adlı eserinde ileri sürdüğü tezler, Filmer’ın sosyal ve hukuki statüsünü destekler niteliktedir. Zira, 18 kardeşin en büyüğü olan Filmer, soylu bir aileye mensubiyetinin doğal bir sonucu olarak eşitlik düşüncesine yabancıydı. Bu eseriyle o, Kralın mutlak iktidarının teorik düzlemde savunucuları arasında yer almıştır. Filmer, Kralın konumunu tartışmaya açacak bir anayasal mücadele fikrine de baştan karşı çıkmıştır.

Patriarcha adlı eserde, politik bir sistem inşası söz konusu değildir. Bu eser, daha çok boyun eğmenin, itaatin, zorunluluk halinin veya yönetilmenin ardında yatan düşüncenin tarihsel kökenleri üzerine eğilmektedir. Bu bağlamda, siyasal iktidarın kökenini ataerkil bir düzlemde insanoğlunun ilk atasına kadar götürmüş ve bunu da Tanrının iradesinin doğal sonucu kabul etmiştir. Filmer, düşüncesinde, İncil’in hakikat varsayımından hareket etmiştir. İncil, dünyanın ve toplumun doğasına ilişkin tüm hakikati barındıran bir bilgi kaynağı olarak görüldüğünden, toplumun ve onunla ilişkili kurumların doğası ve işlevi bu bilgi kaynağına referansla açıklanmıştır. Filmer’a göre, İncil toplumun kökeni ve toplumu meydana getiren insanlar arası ilişkilerin doğası üzerine yeterli açıklamalar içermektedir.¹⁴⁰

¹³⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün; **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.163.

¹⁴⁰ P. Laslett; **a.g.e.** 1949, s.11.

İncil’de yer verilen anlatım takip edilecek olursa, toplumun insanların bir araya gelmesi neticesinde oluştuğu, bu insanların bir tane atası olduğu ve bu kişinin Adem olduğu kabul edilecektir. Ancak, Havva yaratılmadan önce, Adem bir süreliğine tek başına yaşamıştır. Adem bu süre boyunca, yani tek başınayken, bütün dünyaya, bütün topraklara ve bütün yaratılmış olanlara mutlak şekilde hakimdi. Toplumun bu şekilde tek bir insanın yaratılışıyla başlıyor oluşu, Tanrının isteğiyle olan bir durumdu. Tanrı isteseydi daha baştan iki insanı aynı anda yaratırdı. Dolayısıyla, insan ırkının başlangıcında, bir tek yaratılmış olan bir insan vardı ve o erkekti. Filmer, buradan hareket ederek Adem’in devamında gelen insanları, ona nazaran ikincil ve Adem’in emrine tabi olarak yaratıldıklarını varsayar. Ayrıca, Adem’den sonra yaratılmış olanlar arasında, bu ikincil nitelikleri itibarıyla bir akrabalık söz konusudur. Bu akraba olma hali, Filmer tarafından toplumun büyük bir aileye benzetilmesini sağlar. Toplum, büyük bir ailedir ve bu aile tek bir ortak atadan neş’et etmiştir.

Filmer’in Patriarcha adlı eserinde, temelde siyasal otoritenin kaynağının Tanrı tarafından belirlendiği ve bu belirlenmeye karşı gelmenin ilahi yasalarca yasaklandığı düşüncesi teorileştirilir. Bu eser, Avrupa kültürünü uzun süre etkilemiş olan ataerkil aile yapısını ve siyasal otoritenin kaynağını ataerkil bir yapıyla açıklaması bakımından önemlidir.

b. Teolojik Teori

Siyasal iktidarın kaynağını ilahi bir iradede bulan bu teoriye göre, Devlet, Tanrının bir eseridir. Tanrı, Devlet’i yarattıktan sonra onun idaresini seçtiği bazı kişi veya gruplara bahşetmiştir.¹⁴¹ Özellikle, ilk ve ortaçağlarda din adamları, ilahi iktidarın kullanımı noktasında kendilerinde böyle bir hak görmüşler ve bu gerekçelerle devlet yönetiminde etkin rollerde bulunmuşlardır.

¹⁴¹ Y. K. Zabunoğlu, a.g.e. 2015, s.43.

St. Augustinus, “*Tanrı Devleti*” adlı eserinde ‘Dünyevi Devlet’ ile ‘Tanrı Devleti’ arasında bir ayırım yapmış ve Devlet yönetimine ait bütün kuralların İncil’de bulunduğunu ileri sürmüştür.

İlahi kaynaklı devlet kuramlarının en önemli temsilcisi, geç antik çağda, 354-430 yılları arasında yaşamış olan Saint Augustinus’tur¹⁴². Katolik Hristiyan doktrinin önemli temsilcilerinden biri olan Augustinus, “*Tanrı Devleti*” adlı eserinde, Kilisenin dünyevi devlet üzerindeki mutlak hâkimiyetini kanıtlamaya çalışmıştır. Pagan dinine karşı ve Romalı siyaset düşünürlerine karşı Hristiyanlığı savunmak için yazılan kitap, birçok temasını ve sembolünü Kutsal Kitap’tan almıştır.

Augustinus’un yaşadığı dönem, antik çağın yavaş yavaş yok olduğu ve Hristiyanlığın başat rol oynadığı bir geçiş dönemine rastlar. Yaşadığı dönemin düşünce hayatında Kilise taraftarı düşünürler, antik felsefeyi Hristiyanlığın temel kavramlarıyla yorumlama çabası içindedirler. Roma İmparatorluğu’nun yıkılıp yerini yeni bir sosyal ve ekonomik sistem olarak feodalite çağına bıraktığı bir dönemde yaşayan Augustinus’un görüşleri, uzun yıllar Katolik Kilise’nin resmi öğretisi olarak kabul edilmiştir.¹⁴³

Augustinus’un ilahi kaynaklı devlet kuramı, Roma İmparatorluğu ile Hristiyan dini arasındaki ilişkiler çerçevesinde ele alınmalıdır. Roma İmparatorluğu’nun çeşitli saldırılar neticesinde yıkılmaya maruz kalması, pagan inançlara sahip kesimler tarafından, Roma’nın cezalandırılması olarak yorumlanmaktaydı. Buna göre, görünüşte barbar akınları tarafından zayıflatılan Roma İmparatorluğu’nu yıkıntıya uğratan gerçek neden, onların çoktanrıçılıktan tek tanrılı bir din olan Hristiyanlığa geçişleriydi. Bu dönemde, yaşanan sosyal ve siyasal krizlerin asıl nedeni olarak Hristiyanlığın görülmesi, yaygın bir düşünceydi. Dolayısıyla,

¹⁴² Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s.140.

¹⁴³ M. A. Ağaoğulları, L. Köker; **a.g.e.** s.139-140.

Augustinus'un başta teoloji olmak üzere toplum ve siyaset felsefesini işte bu yaygın düşüncelere karşı bir savunma olarak geliştirmesi normal sayılmalıdır. Augustinus, '*Tanrı Devleti*' adlı eserinde, genel olarak, Devlet ile Kilise ve özel olarak da Roma İmparatorluğu ile Hristiyanlık arasındaki ilişkilere yeni bir perspektif geliştirmeyi amaçlar. Eserde, Hristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sorumlu tutulamayacağı ve ayrıca paganların Tanrılarının Roma'nın kaderini belirlemede bir işlevinin olmadığı konularında açıklamalara yer verilmiştir.¹⁴⁴

Paganların dünyevi devletine karşı alternatif olarak Tanrı Devleti'nin sunulduğu bu eser, 22 bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk on bölümü, Hristiyanlığı savunmanın sistemli bir şeklidir. Burada, Romanın çöküşünün Hristiyanlıkla ilgili olmadığını, daha önce de birçok devletin Hristiyan olmamasına rağmen yıkıldığı belirtilir. Hatta, Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın benimsenmediği dönemlerde, bir başka deyişle, paganların Tanrılarının üstün tutulduğu dönemlerde de yaygın felaketlerle karşılaşıldığı hususu vurgulanır. Augustinus'a göre dünyevi devletlerin çöküşü, Hristiyanlıktan ziyade paganizmle ilgilidir.¹⁴⁵

Kitabın devam eden bölümlerinde sonsuza dek varolacak bir devlet olarak, Tanrı Devleti'nin teolojik temelleri ele alınır. Tanrı Devleti ile dünyevi devlet arasında yaptığı ayırımdan hareketle her iki devlet arasında karşılaştırma yapan Augustinus, bu iki devletin birbirinin zıttı oldukları ve dolayısıyla birbirini dışladıkları görüşündedir:

“Buna uygun olarak, iki devleti iki sevgi kurmuştur: Yersel olanı, Tanrı'yı horlamaya varan benlik sevgisi; göksel olanı da benliği horlamaya varan Tanrı sevgisi. Bir kelimeyle, ilki kendini yüceltir, ikincisi Tanrı'yı. Çünkü biri insanlarda izzet arar, ötekini en büyük

¹⁴⁴ M. A. Ağaoğulları, L. Köker; **a.g.e.** s.147.

¹⁴⁵ M. A. Ağaoğulları, L. Köker; **a.g.e.** s.148.

izzeti ise vicdanının tanığı olan Tanrı'dır. Biri kendi izzetiyle başını diker, öteki Tanrı'sına '*Benim izzetim sensin*' der, '*başımı dik tutan da sen*'. Birinde, boyun eğdirdiğı prensler ve uluslar hükümlanlık sevgisiyle yönetilir; berikinde prensler ve uyruklar birbirlerine sevgiyle hizmet eder, uyruklar itaat ederken prensler de herkesi düşünür.”¹⁴⁶

Augustinus’a göre, Tanrı Devleti ile dünyevi devlet arasında yaptığı bu kesin ayrıma, her iki devlet biçimine saf haliyle rastlamak mümkün değildir. Yaşanan haliyle bu iki devlet, her toplumda birbirine karışmış halde bulunur.

“Aslında, iki devlet (Dünyevi Devlet ve Tanrı Devleti) bu yüzyılda birbiri içine geçmiş, karışmış durumdadır. Ancak son yargı (kıyamet günü) , onları birbirinden ayıracaktır. Şu halde ben, Tanrı yardım ettiği ölçüde, bu iki devletin kökeni, gelişmesi ve onları bekleyen nihai son hakkında söylemem gerektiğine inandıklarımı yazacağım.”¹⁴⁷

Augustinus’un dünyevi devleti ile Tanrı Devleti ideal tip niteliğindedir. Bir başka anlatımla, bu iki ideal tipin somut karşılığı olarak belli bir devlet türü gösterilemez. Dolayısıyla, Tanrı Devleti olarak Kilise’yi göstermek ne kadar yanlışsa, dünyevi devletle herhangi bir devleti özdeşleştirmek yanlış bir tutum olacaktır. Toplumların tarihi, bu iki ideal tipteki devletin çatışmalı tarihlerinin bir sonucudur. Augustinus’a göre, ilk günahla dünyaya düşmüş insanlığın tarihi, Tanrı Devleti’ne ulaşılmasıyla sona erecektir. Sonuç olarak, Tanrı Devleti’ne varacak olan bu çatışmalı süreç boyunca insanlık, geçici devlet düzenleri içinde bazen adil bazen de

¹⁴⁶ M. A. Ağaoğulları, L. Köker; **a.g.e.** s.149.

¹⁴⁷ Emine Saadet Öner, **Augustinus’un Tanrı Devleti**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul, 2008, s.99.

haksızlıklara maruz kalacaktır. Bu bakımdan, dönemsel olarak, her devletin Tanrı Devleti'ne ulaşmada görece bir katkısının olacağı açıktır.

c. Metafizik Kaynaklı Devlet Görüşü

Metafizik görüşün en önemli temsilcisi, Hegel'dir. Hegel'e göre Devlet, ideal ve ebedi bir varlık olup bu varlık karşısında bireylerin iradesi sınırlanmıştır.

Hegel, devlet teorisine önemli katkılar sunmuş bir filozoftur. Onun devlet hakkındaki görüşleri, yaşadığı dönemin siyasal gelişmeleriyle ilişkili olmuştur. Gerek aldığı teolojik eğitim, gerekse Fransız Devriminin Almanya'da yarattığı etki, Hegel'in devlet teorisini oluşturmada önemli etmenler olarak görülmelidir.¹⁴⁸

Hegel'in devlet felsefesi, tarihte bir amaç olduğu ve bu amacın devlet yoluyla gerçekleşmiş olduğu düşüncesine dayanır. Onun devlet felsefesi, bir sistem felsefesi olarak ortaya koyduğu felsefi görüşleriyle uyumludur. Ayrıca, onun devlet hakkındaki görüşleri, tarih ve toplum hakkındaki görüşleriyle bir bütünlük arz eder. Dolayısıyla, Hegel, tarihten bahsederken devletten, devletten bahsederken tarihten bahseden bir düşünürdür.

Akıl ve diyalektik kavramları, Hegel felsefesinde merkezi yer tutan kavramlardır. Hegel, akıl kavramını devletle özdeşleştirir. Tarihi de aklın kendisini açtığı bir alan olarak görür. Hegel'in felsefesi, diyalektik ve idealist niteliklere dayanan sistem felsefesidir. Onun felsefesinde her şey; tez, anti-tez ve sentez olarak açıklanır. Var olan her şey, onun felsefe sisteminde önemli bir yer işgal eden 'Tin'in kendisini açması suretiyle gerçekleşir. Ayrıca, Tin, kendisini diyalektik bir şekilde açar.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Macit Gökberk, "Hegel'in Devlet Felsefesi", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Yıl 1946, Cilt:1 Sayı:2-3, s.102-103.

¹⁴⁹ Macit Gökberk, "Hegel'in Devlet Felsefesi", *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Yıl 1946, Cilt:1 Sayı:2-3, s.107.

Diyalektik anlayış, Hegel'in felsefesinde açık bir biçimde kendini gösterir. Bu bağlamda, Hegel'in felsefe sistemi ayrıntılara girmeden yapı olarak şu şekilde ele alınabilir:

Başlangıçlar ve imkânlar bütünü temsil eden 'İde'nin amacı, kendini tanımaktır. Bunu gerçekleştirmek için, yani kendini bulmak ve tanımak için, kendinden çıkar ve kendi karşıtı olan maddi doğaya geçiş yapar. Kendi karşıtına geçen 'İde', bu şekilde, doğaya geçmiş olur. Bu, bir anlamda esarettir. Bu esareten kurtulmak için, bu alanı terk etmek ister. Bu terk etme, kendisini doğadan uzaklaşma olarak gösterir. Doğadan uzaklaşma, 'İde'nin gelişiminde son adım olan 'Tin'i gündeme getirir. 'İde', 'Tin'de kendini bulur ve kendi bilincine erer. 'Tin'de kendisini tanıtan 'İde' başlangıcındaki haline dönmek için, üçlü bir gelişime ihtiyaç duyar. Bu üçlü gelişim; öznel tin, nesnel tin ve mutlak tin'dir. İşte, nesnel tin olarak beliren ve Hegel'in diyalektik anlayışı çerçevesinde anti-tez olarak konumlanan alan; devletin, hukukun ve toplumun alanıdır. Nesnel Tin'in gelişimi, aynı şekilde üçlü bir gelişim sergiler. Bunlar; soyut hukuk, öznel ahlaklılık ve nesnel ahlaklılıktır. Nesnel ahlaklılık da, üçlü bir gelişim içinde kendisini gösterir. Bu üç aşama sırasıyla; aile, sivil toplum ve devlet'tir.¹⁵⁰

Nesnel ahlaklılık aşamasının üçüncü ve en önemli evresi olarak devlet, bireyin evrensel irade ile bütünleştiği son evredir. Bu son evrede, aileyi temsil eden evrensellik ile sivil topluma ait bireysellik birleşmekte ve özgürlük en yüksek aşamasına ulaşmaktadır.

“Devlet, objektif ahlak İdesi'nin fiil halindeki realitesidir-kendi kendisine açıkça görünen, kendi kendisini bilen ve düşünen ve bildiğini, bildiği için yapan cevhersel irade olarak ahlaki espri'dir.”¹⁵¹

¹⁵⁰ Macit Gökberk, “Hegel'in Devlet Felsefesi”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Yıl 1946, Cilt:1 Sayı:2-3, s.110.

¹⁵¹ Georg Wilhelm Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev.:Cenap Karakaya, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.235.

Hegel, kişiye etki eden rasyonelliğin devletle birlikte tezahür ettiği görüşündedir. Spesifik karakteri sevgi olan aile evresinde saklı olan rasyonellik, sivil toplum evresinde bireyin kişisel çıkarı ile birlikte görünür hale gelir. Ancak, sadece devlet evresinde akıl kendi bilinci haline dönüşmekte ve kişinin eylemleri kendi amaçlarıyla uyumlu hale gelmektedir. Bu şekilde, devlet evresinde sübjektif irade ile objektif düzen birleşerek özgürlük tam manasıyla gerçekleşmektedir.

Hegel, devlet evresini, üç kısımda ele almıştır. Bunlar sırasıyla; devletin siyasi ana yapısı, dış hükümlanlık ve evrensel tarih kısımlarıdır. Hegel, öncelikle, devletin sivil toplumla sınırının belirgin bir şekilde çizilmesi gerektiğini belirtir. Kendiliğinde ve kendisi için rasyonel bir cevheresel birlik olarak devlet, özgürlüğün en yüksek değerini bulduğu son evredir. Bu nedenle, devleti, sivil toplumla karıştırmamak gerekir.

“Devlet, sivil toplumla karıştırılarak, onun spesifik gayesinin, şahsi mülkiyet ve özgürlüğün güvence altına alınıp korunmasından ibaret olduğu düşünülecek olursa, o zaman bireylerin menfaati, kendi başına, en yüce gaye, bireylerin uğrunda bir araya geldikleri gaye halini alır ve bundan da bir devletin üyesi olmanın ihtiyari bir şey olduğu sonucu çıkar.”¹⁵²

Halbuki, Hegel’e göre, devletle birey arasındaki ilişkinin türü bu şekilde kurulamaz. Devlet, objektif espri olduğuna göre, birey, ancak devletin üyesi olduğu takdirde nesnellığe, hakiki bireyliğe ve ahlaklılığa erişebilir. Birey, özgürlüğü, ancak devletin üyesi olarak kavrayabilir.

¹⁵² G.W.Hegel, **a.g.e.** s.235.

d. Devleti Salt Hukuki Açıdan Temellendiren Görüş

Bu görüşün başlıca temsilcisi, Normativist okulun kurucusu Hans Kelsen'dir. Bu görüşün temelinde, devletin, bir normlar sistemi olduğu düşüncesi yatar. Devlet, saf hukuk normlarının dış görünüşü olup Devlet ile hukuk normları arasında bir özdeşlik ilişkisi vardır. Devletin devamını ve geçerliliğini sağlayan norm, hiyerarşide en üstte bulunan ve temel norm olarak nitelendirilen anayasadır.¹⁵³

Kelsen, Jellinek'in önemli bir öğrencisidir fakat görüşleriyle hocasını eleştirmiştir. Kelsen, Jellinek'in çift yön kuramına yönelik eleştirisinde, devletin hukuki öğretisi ve devletin sosyal öğretisinde aynı devletin kastedilemeyeceğini belirtir. Jellinek'e göre ise, bu öğretiler, aynı devlete yönelik iki bakış açısından başka bir şey değildir.¹⁵⁴

Kelsen, geliştirdiği Saf Hukuk Kuramı ile hukuk bilimini gerçek bir bilim seviyesine çıkartmayı ve diğer bilimlerin ulaşmaya çalıştığı objektiflik ve kesinliğe ulaşmayı amaçlamıştır.¹⁵⁵

Hukuk biliminin biyoloji, psikoloji, etik ve teolojiyle içiçe geçtiğini ve hukuk bilginlerinin de itibarlarını arttırmak için diğer disiplinlere başvurduklarını belirten Kelsen, hukuk bilimini bütün yabancı unsurlardan temizlemeyi amaçlamıştır.

Kelsen, devleti, psikolojik ve sosyolojik unsurlarından ayıştırmaya çalışmıştır. Hukukta amaçsallığa karşı çıkan Kelsen, devletin kendisini sınırlandırması düşüncesinin ardında bir ideoloji yattığını belirterek ideolojiden ari bir genel hukuk kuramı oluşturmaya çalışır.

¹⁵³ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.49.

¹⁵⁴ B. G. Bulgan, **a.g.e.** 2017, s.185-186.

¹⁵⁵ Vecdi Aral, "Kelsen'in Hukuk Anlayışı", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 38, Sayı 1-4, 1973, s.514.

“Kuram olarak ‘Saf Hukuk Kuramı’, sadece ve sadece inceleme konusunu yani nesnesini bilmeyi amaçlar. Hukukun ne olduğu ve nasıl yapıldığı sorularına cevap vermeye çalışır, hukukun ne olması gerektiği veya nasıl yapılması gerektiği sorularına değil. ‘Saf Hukuk Kuramı’ hukuk bilimidir, hukuk politikası değil.”¹⁵⁶

Kelsen, devletin özünün ancak ideolojiden ve metafizikten bağımsık bir bilişin bu sosyal yapıyı bir insan davranışı sistemi olarak gördüğü takdirde kavrayabileceği fikrini ileri sürer.

“Daha yakından baktığımızda, onun cebri bir sosyal sistem olduğunu görürüz. Zira, devletin de hukuk sisteminin de alametifarikası aynı cebri eylemlerdir. Bu iki sistem birbiriyle özdeş olmak durumundadır, çünkü aynı sosyal topluluğun iki farklı sistem tarafından inşa edilmiş olması mümkün değildir. Öyleyse, devlet, bir hukuk düzenidir.”¹⁵⁷

Ancak, Kelsen’e göre, her hukuk düzeni devlet olarak nitelendirilemez. Hukuk sistemi, belli bir merkezilik ölçüsüne ulaştığında, devletten bahsedilebilir. Kelsen’in devlet kuramı, geleneksel olarak devlet ile hukuk arasında yapılan ayrıma itiraz şeklinde ortaya çıkar. Geleneksel hukuk ve siyaset teorisinde devlet, bir yandan hukukun karşısına konulur diğer yandan ise devletin hukuki bir niteliğe sahip oluşundan bahsedilir.¹⁵⁸

Kelsen’e göre, devlet klasik bakış açısından yapıldığı gibi sosyal bir realite olarak ele alınmamalıdır. Devlet örgütlenmiş bir insan topluluğu değildir. Devlet, otoritesine yurttaşların

¹⁵⁶ Hans Kelsen, **Saf Hukuk Kuramı**, Çev.: Ertuğrul Uzun, Nora Kitap, İstanbul, 2016, s.1.

¹⁵⁷ H. Kelsen, **a.g.e.** s.123-124.

¹⁵⁸ H. Kelsen, **a.g.e.** s.121.

uydukları bir düzendir. Dolayısıyla devlet insan faaliyetlerinin düzenlenmesiyle ilgili bir kavramsallaştırmadır.¹⁵⁹

Doğru bir devlet teorisi oluşturmaının yolunun, onun sosyolojik ve hukuki olarak bölünmesine karşı çıkmaktan geçtiğini düşünen Kelsen, devletin hukuki bir kavram olarak normatif alana ait olduğunu iddia eder. Devletin reel bir varlık olduğu görüşü ve bir devlet sosyolojisi imkânı kabul edilmemelidir. İnsanları bir devlet otoritesi altında toplayan şey, neden sonuç ilişkisine dayalı bir sosyal kanun değil, hukuk düzenidir.¹⁶⁰

Kelsen, Saf Hukuk Kuramı'nda izlediği metot çerçevesinde, devlet ve hukuk özdeşliğinden hareketle devleti bir normlar sistemi olarak görür. Ona göre, bir hukukçu için devlet, hukuki normlar toplamından ibaret olmalıdır. Devletin açıklanmasını sosyolojide aramak hatalıdır. Devlet sosyolojisi ile devletin hukuki teorisi arasında bir ortaklık kurmaya çalışmak da aynı şekilde hatalıdır. Çünkü, bu iki alan, birbirinden tümüyle farklı iki alan olup birincisi “olan”ı incelerken diğeri “olması gereken”i inceler. Biri, olgularla ilgilenirken diğeri, normlarla ilgilenir. Devletin hukuki teorisini, devletin sosyolojik teorisi ile tamamlama çabasını, özel hukukun insan psikolojisi ve biyolojisi ile tamamlanması çabası kadar mantıksız bularak eleştiren Kelsen, hukuki normların içeriğinin farklılık arz ettiğini belirtir.¹⁶¹

Kelsen'e göre, devlet, doğa kanunlarına tabi sosyal bir realite olmayıp saf bir normlar sistemidir. Normatif hukuk düzeninin bizzat kendisi olarak devlet, insan faaliyetlerinin düzenlenmesinden ibarettir.

¹⁵⁹ Muvaffak Akbay, “Kelsen’in Hukuk ve Devlet Teorisi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:4, 1947, s.35.

¹⁶⁰ Vecdi Aral, **a.g.m.** s.540.

¹⁶¹ Muvaffak Akbay, **a.g.m.** s.36-37.

e. İçgüdüsel Görüş

Devleti insan içgüdülerinin doğal bir sonucu olarak açıklayan bu kuramın en önemli temsilcisi, Aristoteles'tir Aristoteles'e göre insan doğuştan bir 'zoon politikon' yani toplumsal-siyasal bir hayvandır. Siyasal bir hayvan olarak insanlarda, topluluk halinde ve Devlet düzeni içinde yaşamayı amaçlayan bir içgüdü bulunur.¹⁶²

Aristoteles'e göre, insan, arının ya da sürü halinde yaşayan başka herhangi bir hayvanın olmadığı anlamda bir siyasal hayvandır. Bu bağlamda, sorun, insanların basitlikle bir araya gelmesi sorunu değildir. Doğa, yalnızca insanlara anlamlı konuşma yetisini bahşetmiştir. Onları siyasal hayvan kılabilmek amacıyla verilen bu yeti sayesinde, insanlar, iyi ile kötü, doğru ile yanlış, haklı ile haksız sezebilirler. Bu konularda ortak bir görüş meydana getirebildikleri için bir aile, şehir veya başka bir siyasal topluluk kurmak insanlar için doğaldır.¹⁶³

Aristoteles, devlet kuramıyla ilgili görüşlerini “*Politika*” adlı eserinde ifade etmiştir. Eser, sekiz kitaptan oluşmaktadır. Literatürde, “*Politika*”nın kitapları arasında özgün bir düzen olmadığı ve eserin beş ayrı incelemenin bir araya getirilmesiyle oluştuğu belirtilmektedir.¹⁶⁴ Bu incelemelerin; devletin incelenmesine bir ön hazırlık olmak üzere aile üzerine, ideal olarak önerilen mevcut devletler üzerine, devlet, yurttaş ve anayasaların sınıflandırılması üzerine, daha aşağı anayasalar üzerine ve ideal devlet üzerine oldukları belirtilebilir.

Aristoteles, eserinin birinci kitabında, devletin doğası, varlık nedeni, amacı, gelişmesi, niteliği ve öteki birliklerden farkı gibi konular üzerinde durmuştur.

Aristoteles, kitabın ilk bölümüne devletin diğer topluluk türlerinden farkının vurgulanmasıyla başlar. Bu bağlamda, Aristoteles eserinin girişinde birçok topluluktan bahseder. Aile ve ailelerin bir araya gelmesiyle oluşan köy gibi topluluklar da ‘iyi’yi amaçlar.

¹⁶² Y. K. Zabunoğlu, a.g.e. 2015, s.44.

¹⁶³ Aristoteles, *Politika*, Çev.Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s.9-10.

¹⁶⁴ David Ross, *Aristoteles*, Çev.Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011, s.366.

Aristoteles, bu toplulukların, insanların doğal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığını ancak bu ihtiyaçları tam anlamıyla karşılayamayacaklarını belirtir. İnsan, siyasal bir hayvan olduğu için sadece yaşamak ve hayatını idame ettirmenin ötesinde “iyi yaşamayı” elde etmek isterler. İşte, siyasal bir hayvan olarak insanın elde etmek istediği en yüksek iyi, siyasal bir topluluk olan devlette gerçekleşir.¹⁶⁵

“Kendi gözlemlerimiz bize, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler. ‘İyi’ diyorum, çünkü gerçekten, bütün insanlar eylemlerinde iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse, bütün toplumlar şu ya da bu iyi şeyi amaçladıklarına göre, toplumların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, en yüksek iyi’yi amaç edinecektir. Bu, bizim devlet dediğimiz topluluktur ve o toplum türüne de siyasal diyoruz.”¹⁶⁶

Aristoteles’in devletle kastettiği site devletidir. Yunan dünyasına özgü bu site devleti, yurttaşlarının birbirlerini kişisel olarak tanıdıkları, doğrudan yönetimine katıldıkları, yüzölçümü ve nüfusu görece az olan bir devlettir.¹⁶⁷

Aristoteles’in teleolojik yöntemi, bütün sisteminde benimsediği bir yöntemdir. Bu sistemde şeylerin açıklanması, kendilerinden geliştikleri şeyde değil, kendilerine doğru geliştikleri şeyde aranmaktadır. Bir başka ifadeyle, bir şeyin doğası, onun kökenlerinde değil onun ereklerinde bulunur.¹⁶⁸

Aristoteles’e göre, insanları bir araya getiren iki temel içgüdü vardır. Bunlardan birincisi, erkekle dişiye bir araya getiren üreme içgüdüsü, diğeri ise şeyleri zekâsıyla önceden

¹⁶⁵ Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 278.

¹⁶⁶ Aristoteles, *a.g.e.* 2017, s.7.

¹⁶⁷ A. Arslan, *a.g.e.* 2007, s. 281.

¹⁶⁸ D. Ross, *a.g.e.* 2011, s.368.

görebilen ve bu yönüyle doğaca efendilerle, beden gücüyle bunları yapabilen ve bu yönüyle köleleri bir araya getiren varlığını devam ettirme içgüdüsüdür. Böylece, erkeklerin kadınlarla ve kölelerle birleştirilmesinden meydana gelen ilk aileye ulaşırız. Bunu izleyen aşama, günlük ihtiyaçların ötesinde ihtiyaçların karşılanması için bir araya gelen köydür. Son aşama, çeşitli köylerden oluşan şehir ya da devlettir. Bu aşamayla birlikte süreç tamamlanmış, yeterliliğe erişilmiş ve iyi yaşamı sağlayabilecek duruma gelinmiştir.

“Bundan dolayı, içinden çıktığı daha eski topluluklar nasıl doğalsa, şehir-devleti de öylece yetkinlikle doğal bir topluluk biçimidir. Bu birlik, ötekilerin amacıdır ve bunun doğasının kendisi bir amaçtır; çünkü biz herhangi bir şeyin yetkinleşme sürecinin tamamlanmış ürününe o şeyin doğası deriz-insan, ev, aile, her şey o olmayı (kendi doğasına erişmeyi) amaçlar.”¹⁶⁹

Aristoteles, devlet kuramını, Platon’un ideal devlet anlayışına yönelik eleştirileri çerçevesinde şekillendirir. Platon’un aksine, Aristoteles için devletin doğası, birlik değil çokluktur. Devlet, farklı nitelikleri, farklı işlevleri ve meslekleri olan farklı türden insanların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla, Aristoteles’e göre, Platon’un “*Devlet*” adlı eserinin temelinde yatan “bir devlette ne kadar birlik olursa o kadar iyi olacağı” şeklindeki ilke yanlıştır.¹⁷⁰

Devleti doğal bir varlık ve insan için zorunlu bir iyi olarak gören Aristoteles’in devlet kuramının, devleti doğaya ve adalete aykırı sayan ve insanı tek başına kendi kendine yeter gören anlayışlara karşı bir eleştiri niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁶⁹ Aristoteles, **a.g.e.** 2017, s.9.

¹⁷⁰ A. Arslan, **a.g.e.** 2007, s. 282.

Devletin doğada var olan şeyler sınıfına girdiği ve insanın siyasal bir hayvan olduğu sonucuna ulaşan Aristoteles, devleti olmayan bir kimseyi ya insanlığın altında veya onun üstünde olan biri olarak görür. İnsan için elde etmeye çabaladığı en üstün mutluluk, kendi kendine yeterli olmayı gerektirir. Oysa, insan doğası gereği başkalarına ihtiyaç duyar. İnsanın mutlu olabilmesinin yolu, kendi kendine yeterli doğal bir varlık olan devlette yaşamasını zorunlu kılar. İnsan doğasının yetkin biçimine devlette ulaşır. Zaten, insanlar arasında onları bu ortaklığa sürükleyen doğal bir içgüdü vardır.¹⁷¹

Aristoteles, devletin yalnızca insan iradesinin bir ürünü olmadığını, köklerinin insan doğasında bulunduğunu, devletin bir amaç ve son olarak diğer birliklerin en iyi olanı olduğunu, doğal durumun başlangıçlarda değil kendisine yöneldiği erekte bulunduğu savunarak sosyal bilimlere önemli bir katkı sunmuştur.¹⁷²

2. İradi Teoriler

İradi teoriler, temel olarak, devletin, toplumsal hayatın karmaşıklaşmasının beraberinde getirdiği ortak ihtiyaçların giderilmesi için, bireylerin bir araya gelişini esas alan teorilerdir. Bu teoriler, esas olarak, devlet ve toplum ilişkisinde, toplumu öncül kabul eden ve dolayısıyla, devleti toplumun oluşturduğu bir siyasal yapı olarak gören görüşleri desteklemektedir. Buna göre, devletin kökenleri, toplumun bir kaos halinden kurtulması, barışı sürdürmesi, tek başlarına yapamayacakları işlerin yapılması amacıyla toplumsal öznelerin bir araya geliş iradelerinde aranmalıdır. Bu teorilerde, devletin bireyler üzerinde uyguladığı zorlayıcı gücün meşruluğu ve düzenleyici niteliği ön plana çıkartılır.¹⁷³

¹⁷¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s.341.

¹⁷² D. Ross, **a.g.e.** 2011, s.368.

¹⁷³ N. N. Kradin, **a.g.m.** 2009, s.29.

a. Devletin Kaynağını Toplumsal Sözleşmede Bulan Görüş

Bu teori, insanların doğa halinde yaşadıkları bir dönemden toplum haline geçildiğini varsaymakta ve bu geçişin, insanların akıl ve iradesiyle oluşturdukları bir sözleşme ile sağlandığını ileri sürmektedir.¹⁷⁴

Toplum sözleşmesi teorisi, yönetilenlerin sahip oldukları siyasal hak ve ödevlerin kaynağını, yönetilenler arasında yapılmış olduğu varsayılan bir tür anlaşmaya dayandırmaktadır. Toplumsal sözleşme, bir toplumsal düzeni sağlayan siyasal iktidarın meşruluğunu sağlamakta ve bu siyasal iktidarın tabiyetinde yaşayan bireylerin yükümlülüklerinin sınırlarını çizmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki, devletin ve toplumun kökenlerini, toplumsal sözleşme yöntemiyle açıklayan düşünürler arasında tam bir uzlaşma olduğundan bahsedilemez. Her bir toplumsal sözleşmeci düşünür, aynı yöntemi kullanmış olsa da, farklı toplumsal tahayyüllerden hareketle farklı sonuçlara varmışlardır.

Toplumsal sözleşme teorisinin izini Sofistlere kadar sürmek mümkündür. Örneğin, Protagoras ve Epikür, insanların adaletsizlikten kaçınmak için gönüllü olarak bir anlaşmaya vardıkları düşüncesindedirler. Dünyevi devletin, ilk günahın bir sonucu olarak anlaşıldığı Hristiyanlık düşüncesinde, toplumsal sözleşme teorisi, fazlaca bir taraftara sahip olamamıştır. Toplum sözleşmesi teorisinin Reform ve Rönesans hareketleriyle önem kazanmaya başladığı söylenebilir. Bu dönemin önemli temsilcileri arasında, T. Hobbes, J. Locke ve J.J. Rousseau'yu saymak mümkündür. Ayrıca, Grotius, Spinoza, Puffendorf ve Bossuet gibi önemli filozoflar da devletin kökenlerini toplumsal sözleşmeye dayandıranlar düşünürler arasındadır.¹⁷⁵

Toplum sözleşmecileri arasında tam bir fikir birliği bulunmasa da, iki konuda fikir birliğinden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, devletin kökenlerinin bir sözleşmeye dayandığı fikri,

¹⁷⁴ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.45.

¹⁷⁵ Muvaffak Akbay, "Devletin Menşei İçtimai Mukaveleye İstinat Ettiren Nazariyeler", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:4, Cilt:2, 1945, s.86-88.

diğeri ise, insanların sözleşmeden önce ortak bir otoriteye tabi bulunmadıkları bir belirsizlik halinin varlığıdır.¹⁷⁶ Toplum sözleşmesi yöntemini benimseyen filozoflar, esas olarak, toplumun ve devletin olmadığı bu belirsizlik halini doğa hali olarak tasvir etmişlerdir. Doğa hali, devletin kökenlerini açıklamak için bir başlangıç noktası olarak kurgulanmaktadır.

Toplum sözleşmesi teorisi, temel olarak, devletin kökenlerinin ne olduğuna yönelik soruya verilmiş kurgusal bir yanıttır. Buna göre, devletin kökenlerinde, insanlar arasında iradi bir şekilde kurulmuş bir sözleşme yatar. İnsanlar, siyasal toplumun veya aynı anlama gelmek üzere devletin olmadığı doğa halinde yaşarken, gönüllü olarak aralarında yaptıkları varsayılan bir anlaşmayla bir siyasal yapıya dâhil olurlar. Ancak, bu teoriyi benimseyen düşünürler arasında doğa halinin tasvir edilişinde bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar esasen, doğa halinde yaşayan insanlar arasındaki ilişkilerin niteliği noktasında toplanmaktadır. Bazı düşünürlere göre, doğa hali, insanlar arasında barışın hüküm sürdüğü bir durum iken, bazılarına göre doğa hali, herkesin herkese karşı savaşından başka bir şey değildir. Bu görüşlerde ortak olan nokta, devletin ortaya çıkışının her iki halde de bir zorunluluğa dayandırılmasıdır. Bir başka anlatımla, ister insanlar arasındaki barışın devamını garantilesin isterse insanlar arasındaki savaşa son versin devletin ortaya çıkışı zorunludur. Bu bağlamda, toplum sözleşmesi teorisinin, devletin varlığını meşrulaştıran bir teori olduğunu belirtebiliriz. Modern siyaset felsefesinde, devletin kökenlerini açıklayan bir teori olarak formüle edilmeleri 17. yüzyılda başlamış ve 18. yüzyıl boyunca sürmüştür.¹⁷⁷

Toplum sözleşmesi teorisinde, insanların bulundukları iki ‘hal’ söz konusudur. Bunlar, ‘doğa hali’ ve ‘toplum hali’ veya ‘sivil toplum hali’ olarak adlandırılmaktadır. Doğa hali kavramsallaştırması, siyasal bir yapının olmadığı bir hal olarak devletin kökenlerini ve ortaya

¹⁷⁶ M. Akbay, **a.g.m.** s.84.

¹⁷⁷ Mithat Sancar, **Hukuk Devletin Genel Teorisi**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 2006, s.174.

çıkışını gerekçelendiren bir tasviri barındırır. Doğa durumunda insanlar arasında bir eşitlik vardır. Ayrıca, insanlar özgürlük içinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Bu bağlamda, modern siyaset felsefesinin kurucuları arasında sayılan Hobbes'un, Locke'un ve Rousseau'nun doğa hali ve devletin kökenleri üzerine değerlendirilmelerine burada kısaca yer vermek yerinde olacaktır. Bu filozofları ortak kılan özellik, onların birer toplum sözleşmesi teorisyeni olmalarıdır. Buna karşın, bu filozofların devlet ve birey arasındaki ilişkileri kavrayışı farklılık arz eder. Bu bağlamda, Hobbes, siyaset felsefesini güvenlik üzerine kurarken Locke özgürlük üzerine kurmakta, Rousseau ise teorisinde eşitlik fikrinden hareket etmektedir.

Bir doğal hukuk filozofu olarak Hobbes, siyaset felsefesine dair görüşlerini '*Leviathan*' ve '*De Cive*' adlı eserlerinde ifade etmiştir. Hobbes'un devlet ve toplumla ilgili görüşleri, yaşadığı dönemin etkisini gösterir. Hobbes'un yaşadığı dönem İngiltere'sinde iç savaş hüküm sürmektedir. Dolayısıyla, onun doğa hali tasviri, yaşanan bu iç karışıklığın bir özeti gibidir. Hobbes, doğa halini, devletin olmadığı bir ortam olarak nitelemiştir:

“Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir.

Buradan şu açıkça görülür ki, insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaşıdır.”¹⁷⁸

Hobbes'a göre, herkesin herkese karşı savaş hali içinde olduğu bu durum, insanların tümüne zarar vermektedir. Çünkü böyle bir durumda, çalışmanın karşılığı olmadığından çalışmaya yer yoktur. Hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesinin hüküm sürdüğü bu durumda insan hayatı, yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısadır.¹⁷⁹

¹⁷⁸ T. Hobbes, **a.g.e.** 2004, s.94.

¹⁷⁹ T. Hobbes, **a.g.e.** s.94-95

Hobbes, herkesin herkese karşı savaş durumunda olduğu böyle bir güvensizlikten kurtulmanın yolu olarak, temel doğa yasasına işaret eder. Birinci ve temel doğa yasası, barışı aramak ve izlemektir. Bir başka ifadeyle, toplu halde yaşayan insanların korunmasının yolu barışı aramaktır. Böyle bir arayış ise, insanların hepsini korku içinde tutacak ve eylemlerini ortak faydaya yöneltecek bir güç sayesinde mümkündür. İnsanları yabancıların saldırılarından ve birbirlerinden koruyabilecek böylesine bir genel güç, insanların bütün güçlerini tek bir kişiye veya heyete devretmeleriyle kurulabilir. Bu kişi veya heyet, insanların kendi kişiliklerini taşıma görevi ile donatılmıştır. Hobbes’a göre, bu devir, basit bir işlem değildir.

“Bu onaylamak veya rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya bu heyete bırakıyorum demişçesine herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA’nın veya daha saygılı konuşursak ölümsüz tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü tanrının doğuşu böyle olur.”¹⁸⁰

Bir diğer önemli toplum sözleşmesi teorisyeni olan John Locke, siyasal teorisinde, bireyin özgürlüğünü esas alır. Locke, Hobbes’un aksine doğa halini bir barış durumu olarak tasvir eder. Locke, “*Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*” başlıklı eserinde doğa durumunu şu şekilde açıklar.

¹⁸⁰ T. Hobbes, **a.g.e.** s.130.

“Siyasal iktidarı doğru biçimde anlamak ve onu kökeninden türetmek için, bütün insanların doğal olarak ne durumda olduklarını düşünmeliyiz. Bu durum, insanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük durumudur.”¹⁸¹

Locke’un siyaset felsefesinde bir barış durumu olarak doğa hali, hiç kimsenin diğerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olamadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu bir eşitlik durumudur. Ayrıca, doğa halinde insanlar, kendi kişilikleri ve sahiplenmeleri üzerinde tasarrufta bulunma konusunda bir özgürlüğe sahiptirler. Ancak, doğa halinde, bu barışı koruyacak, adil bir hüküm verecek ve bunu uygulayacak bir yargıç yoktur. Dolayısıyla, Locke’a göre, insanların mülkiyetlerinin güvenli bir kullanımı ve sivil toplumun üyesi olamayanlara karşı daha büyük güvenlik içinde barışçı bir yaşam sürdürmelerinin yolu, anlaşmaya vararak bir siyasi bütün oluşturmalarıdır.¹⁸²

Rousseau, ‘*Toplum Sözleşmesi*’ adlı eserinin girişinde, teorisinin amacını açıklar. Rousseau, toplum düzeninde, güvenilir ve haklı bir yönetim kuralının bulunup bulunamayacağını araştırırken yaklaşımının, insanları oldukları gibi, yasaları da olabilecekleri gibi ele almak olduğunu ifade eder. Ona göre, doğru bir siyasi toplum, adalet ile çıkar arasında sağlanacak bir uyumla sağlanabilir.¹⁸³

Rousseau, kitabının başında, siyasi toplumu hep güçlünün hakkı ilkesi çerçevesinde açıklamaya girişen Grotius ve Hobbes gibi düşünürlerin görüşlerini genel olarak eleştirir. Daha

¹⁸¹ J. Locke, **a.g.e.** 2012, s.9.

¹⁸² J. Locke, **a.g.e.** s.64.

¹⁸³ J. J. Rousseau, **a.g.e.** 2012, s.3

sonra, kendi teorisinin temelini oluşturmak amacıyla, doğa durumu betimlemesi yoluna gider. Buna göre, genel savaş ortamı nedeniyle artık öyle bir noktaya gelinmiştir ki, insanoğlunu nesli, yok olma tehdidiyle yüzleşir. Bu nedenle, insanların birlik içine girmesi gerekir.¹⁸⁴ Bu birlik oluşturulurken, her birey özgürlüğünü başkalarına bağlamalı fakat bunun sonucunda zararlı da çıkmamalıdır. Bir başka ifadeyle, kendini topluma bağlayan kişi hem yitirdiğinin tam karşılığını almalı hem de elindekini korumak için g kazanmalıdır.

“yelerinden her birinin canını, malını bütün ortak gle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar zgr olsun. İşte, toplum sözleşmesinin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur.”¹⁸⁵

Toplum sözleşmesinin çözüm yolu ise, -her birey kendini bütün haklarıyla birlikte tümüyle topluma bağladığından- durumun, herkes için bir olmasından geçmektedir. Durum herkes için bir olunca, bunu, başkalarının zararına döndürmek kimsenin çıkarına olmayacaktır. Rousseau’nun kitabının başında belirttiği gibi, bu şekilde çıkar ile adaletin kusursuz uyumu gerçekleşmiş olmaktadır.

Rousseau’ya göre, toplum sözleşmesi, her bireyin bütün varlığını ve bütün gücünü genel istemin buyruğuna vermesi ve bu şekilde her üyenin bütünün bölünmez bir parçası kabul edilmesidir.

“Bu bütün, ortak benliğini, yaşamını ve istemini bu sözleşmeden alır. Bütün öbür kişilerin birleşmesiyle oluşan bu tüzel kişiye eskiden site denirdi; şimdiyse cumhuriyet ya da politik bütün deniyor. yeleri

¹⁸⁴ M. A. Ağaoğulları (Ed.), **a.g.e.** 2011, s.581.

¹⁸⁵ J.J. Rousseau, **a.g.e.** 2012, s.14.

ona, edilgin olduğu zaman devlet (  tat), etkin olduğu zaman egemen varlık (souverain), öbür devletler karşısında da egemen varlık (puissance) diyorlar.”¹⁸⁶

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu görüşleri genel olarak değerlendirecek olursak, toplum sözleşmeleri teorilerinin, temelde, devletin varlığını meşrulaştırmak amacını taşıdıklarını, devletin kökenlerini insanların doğa halinden çıkış için bir sözleşmeye dayandırdıklarını, devletle yönetilenler arasındaki ilişkileri yönetilenlerin rızasıyla belirlediklerini belirtebiliriz.

b. Hidrolik Toplum Teorisi

Bu teorinin temsilcisi Karl A. Wittfogel’dir. Onun 1957 yılında yayımladığı “*şark Despotizmi*” başlıklı kitabı, Max Weber’in hidrolik-bürokratik devletle ilgili görüşlerinin Marksist bir analizine dayanır. “*şark Despotizmi*” kitabının alt başlığı, “*Mutlak Gücün Karşılaştırmalı İncelemesi*” şeklindedir. Bu bağlamda Wittfogel’in hidrolik toplum teorisinin aslında bir devlete ve uygarlığa geçiş teorisi olmadığı belirtilebilir. Kitapta, Mezopotamya’da devlete geçişin bir      mlemesi sunulmuş olsa da, Wittfogel, yaşadığı dönemde despotik bulduğu ve Sovyet rejimi ile bağlantısını kurduğu bir devlet düzeninin teorisini oluştırmaya çalışmıştır.¹⁸⁷

Hidrolik toplumlar, büyük ırmaklarla beslenen kıra   ova veya vadi yataklarında gelişen toplumlardır. Belli bir bürokratik kesim, ırmaklardan suların alınarak köylülerin tarlalarına aktarma işiyle meşgul olmaktadır. Bunun için barajlar inşa etmekle, kanallar a  makla ve bu yapıları korumakla g  revliyidiler. Su,   retim için temel etmendi. Suyun toprakla buluşması yolunda yapılacak altyapı hizmetleri verimliliği ve dolayısıyla nüfusun artış hızını

¹⁸⁶ J.J. Rousseau, **a.g.e.** s.1.

¹⁸⁷ A. şenel, **a.g.e.** 2014, s.340.

belirlemektedir.¹⁸⁸ Wittfogel'in katkısı , hidrolik üretim ile bu üretimin koşullarını sağlayan tarımsal yönetimi üstlenen bürokratik bir yapı arasındaki zorunlu bağa işaret etmesidir.

Wittfogel'e göre, büyük sulamaya dayalı tarımın yapıldığı toplumlarda, despotik idare bir zorunluluktur. Büyük çaplı sulama ve bazı mevsimlerde meydana gelen taşkınlar, küçük çaplı örgütlenmelerle denetlenememekteydiler. Bunun için, özellikle, Doğu'nun büyük nehirlerinin kıyılarında hidrolik toplumlar, içlerinden zamanla despot yönetimler çıkarmışlardır. Çünkü, büyük çaplı sulama ve geniş toprak denetimi, kendiliğinden bir bürokrasi sınıfı meydana getirmiştir.¹⁸⁹

Devletlerin kökenlerini, Asya'nın büyük nehirlerinin sulama sistemlerini işletmek ve yönetmek için oluşturulan bürokratik yapılara dayandıran bu teori, böyle bir yapının zamanla despotik karaktere bürüneceğini iddia etmektedir.¹⁹⁰

Geniş çaplı sulama işlerinin verimli bir biçimde yürütülebilmesini teminen ortaya çıkan devlet, bunu yapabilmek için, nüfusun çoğunluğunu angaryaya zorlayabilmekteydi. Sulama sistemlerinin kurulması, geliştirilmesi ve korunması gibi birçok masraflı iş için büyük bir kitlenin hazır tutulması ve işe koşulması, bürokratik sınıfın despotluğuyla mümkün olabilmiştir. Böyle bir bürokratik yapıyla, geniş toprakların bulunduğu Asya'da sıklıkla karşılaşmıştır. Oryantal despotizmin hâkim olduğu coğrafyalarda, sivil topluma veya devlete karşı çıkabilecek bir sınıfın gelişimine de izin verilmemiştir. Dolayısıyla, Wittfogel'in şark despotizmiyle kavramsallaştırmaya çalıştığı husus, bu yapıya sahip toplumlarda despot ve mutlak güç sahibi bir sınıfın iktidarındır. Bu bağlamda, Wittfogel, devletin kökenlerini ortaya çıkarmaktan çok, Doğu'daki devlet yapılarının despot karakterinin tasvirini amaçladığı söylenebilir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Marvin Harris, **Yamyamlar ve Krallar: Kültürlerin Kökenleri**, Çev.M. Fatih Gümüş, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018, s.252.

¹⁸⁹ A. Şenel, **a.g.e.** 2014, s.340.

¹⁹⁰ Charles Keith Maisels, **Uygarlığın Doğuşu**, Çev.:Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, 341.

¹⁹¹ A. Şenel, **a.g.e.** 2014, 2014, s.340.

Hidrolik teoride geliştirilen bazı argümanlar, daha sonra çeşitli yönleriyle eleştirilmiştir. Örneğin, tarihçi Arnold Toynbee, şark despotizmi kavramının temelsiz ve siyasi propaganda amaçlı olduğunu belirtmiştir¹⁹². Wittfogel ise bu eleştirilere karşı, kendi teorisinin Marx'ın eserlerinde öngörüldüğünü fakat Sovyet rejimi tarafından bu hususun gizlenmek istendiğini ifade etmiştir.

c. Dernekleşme Teorisi

Bu teoride, devlet, uygarlığın bir gereği olarak tüm insanlığın yararına olan bir evre olarak kabul edilmektedir. Devletin ortaya çıkışı ise, insanların iradi olarak kendi çıkarları için bir araya gelmelerinin bir sonucuna bağlanmaktadır.¹⁹³

Dernekleşme teorisinin temsilcisi, Amerikan antropolog Robert H. Lowie'dir. Lowie, devletin kökenleri ile ilgili görüşlerini 1922 tarihli "*The Origin of State*" adlı eserinde ifade etmiştir. Bu eserde, devletin kökenleri, ilkel bir topluluk olan Ova Kızılderililerinin avlanma mevsimlerinde gönüllü olarak bir araya gelişlerine dayandırılmıştır. Buna göre, Ova Kızılderilileri kabileleri, bizon avı için bir araya gelmekte ve av süresince anlaşmazlıkları karara bağlayacak bir klüp örgütlenmesine ihtiyaç duymaktaydılar. Geçici bir süreliğine ortaya çıkan çatışmaları sona erdirme gücü devredilen bu örgütün, belli bir hükmetme gücü vardı. Bu gücün kaynağı, herkesin çıkarına olan av etkinliklerinin verimli bir şekilde sonuçlandırılmasına dayanmaktaydı. Lowie, buradan hareketle devletin kökenlerini, bu tür gönüllü bir araya gelişlerle açıklama yoluna gitmiştir.¹⁹⁴

3. Çatışmacı Teoriler

Çatışmacı teoriler, devleti, toplumun karmaşıklaşması ve dolayısıyla katmanlaşmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkabilecek çatışma tehditlerine karşı bir istikrar ve nihai mercii

¹⁹² Lütfi Sunar, **Marx ve Weber'de Doğu Toplumlari**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s.,61.

¹⁹³ A. Şenel, **a.g.e.** 2014, s.336.

¹⁹⁴ A. Şenel, **a.g.e.** s.337.

olarak görme eğilimindedirler. Bu tehditler, bireylerin güvenliklerine yönelik olabileceği gibi tüm toplumu da tehdit edebilecek niteliktedirler.¹⁹⁵

Bu bağlamda, devletin ortaya çıkışına neden olan çatışma kaynakları, toplumun kendi içindeki sınıf çıkarları veya bireysel rekabetler gibi iç nedenlere dayanabileceği gibi, savaş ve sömürü gibi dışsal faktörlere de dayanabilir.¹⁹⁶

a. İç Uyuşmazlık Teorileri

aa. Herbert Spencer ve Sosyal Darwinizm

Bu görüş, Devlet'i yaşayan canlı bir organizmaya benzetir. Devlet, canlı hücrelerin bir araya gelerek bir organizmayı oluşturması gibi insanların bir araya gelişiyle oluşan bir varlıktır. İnsanlar gibi, Devlet de doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bu bağlamda, devlet, canlıların yaşam döngüsüne benzer aşamalardan geçmektedir.¹⁹⁷

Organizmacı görüşler, ilkçağdan günümüze eşitliksizci siyasal düzenleri meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Buna göre, insan nasıl değişik işlevleri yerine getiren organlara sahipse, toplum da değişik işlevleri bulunan sosyal sınıflardan meydana gelir. İnsandaki beyin gibi bazı organların bedeni yönetmede nasıl bir üstünlüğü söz konusuysa, toplumsal yapıda da bazı sınıfların yönetim bakımından üstünlüğü doğal sayılmalıdır. Sosyal sınıflardan birini her zaman yönetici sınıf konumunda sayan ve bu sınıfın üyelerinin varlığını sorgulama dışı bırakan bu anlayış, sınıflar arası geçişi mümkün görmemektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁵ E. R. Service, **a.g.m.** 1978, s.21 vd.

¹⁹⁶ N. N. Kradin, **a.g.m.** 2009, s.29.

¹⁹⁷ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.52.

¹⁹⁸ Oktay Uygun, **İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2008, s.153.

Organizmacı görüşlere tarih boyunca değişik düşünürlerin eserlerinde rastlamak mümkündür. Bu açıdan ilk başlarda; Platon'da, Orta Çağlarda Marsilius Patavinus'da, İbn-i Haldun'da ve Salisbury'de organizmacı görüşün yansımalarını bulunabilmektedir.¹⁹⁹

Platon, '*Devlet*' adlı eserinde, toplumda işbölümü ilkesinden hareketle, üç temel meslek olduğunu belirtir. Bu sınıflar; üretim, koruma ve yönetim işlerini yerine getiren sınıflardır. Bu sınıflar aralarındaki bağımlılık ilişkisi nedeniyle organik bir dayanışmaya yol açar ve toplumsal birliğin kurulmasına hizmet eder. Platon'a göre, doğru devlet her bir sınıfın kendisi için belirlenmiş konumunu koruması sayesinde sağlanır. Devlet için yıkıcı olan, bu üç sınıfın birbirlerinin işine karışması ve görevlerini değiştirmesidir. Bir organizmaya benzeyen bu devlette yurttaşlar ve sınıflar bir bedenin birbirinden ayrılmaz parçaları gibidirler ve herkes kendi çıkarını değil, bütünün çıkarını gözetir. Organları tam ve sağlıklı çalışan bir bedenin mutlu olması gibi devlet de, mutluluğunu kendisini oluşturan sınıfların uyumlu çalışmasına borçludur.²⁰⁰

İbn-i Haldun, devleti ve toplumu açıklarken sosyal ve siyasal yaşamı biyolojik yaşama benzetir. Bu benzetmeden hareketle, onun da organizmacı toplum görüşüne sahip olduğu iddia edilmiştir.²⁰¹ İbn-i Haldun, '*Mukaddime*' adlı eserinde, bir devletin kuruluşundan yıkılışına kadar olan sürecini devirlere ayırarak incelemiştir. Devletin geçirdiği aşamaların beşi geçmeyeceğini belirten İbn-i Haldun, bir aşamadan diğer aşamaya geçişi ayrıntılı bir şekilde anlatır. Kuruluş dönemi, egemenliğin kişiselleşmesi dönemi, refah ve büyüme dönemi, duraklama dönemi ve yıkılış dönemi olarak ifade edilen bu süreç toplam olarak 120 yıl sürer. Bir insanın yaşayabileceği en fazla sürenin 120 yıl olmasından hareketle, devletin yaşamının

¹⁹⁹ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.52.

²⁰⁰ M. A. Ağaoğulları, L. Köker; **a.g.e.** 2011, s.236-237.

²⁰¹ O. Uygun, **a.g.e.** 2008, s.152.

aynı sürede tamamlanacağını varsayan İbn-i Haldun'un bu açıklamaları, '*dönemler teorisi*' olarak adlandırılmakta ve değişik bakış açıları çerçevesinde eleştirilmektedir.

Türk doktrininde, İbn-i Haldun'un bireysel organizma ile siyasal ve toplumsal organizma arasında bir benzetme değil bir özdeşlik veya ayniyet ilişkisi kurduğunu savunan ve dolayısıyla onun organizmacı bir toplum görüşüne sahip olduğu görüşünde olan azımsanmayacak bir akademik çevre bulunmaktadır. Bu düşüncede olanlardan bazıları; Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Tarık Zafer Tunaya, Esat Çam, A. Zeki Velidi Togan ve Recai Galip Okandan'dır. Söz konusu akademisyenlerin hareket noktası, İbn-i Haldun'un devletlerin de insanlar gibi bir ömre sahip olduğu şeklindeki görüşünün salt bir benzetme olmadığı, bu görüşün kesin bir ayniyeti kastettiğidir.²⁰²

Organizmacı toplum görüşü sadece biyolojik yasaların topluma uygulanmasından ibaret değildir. Bu görüşün siyasal yansımaları da vardır. Buna göre organizmacı siyasal ve toplumsal görüş; toplumun birbirine kapalı kastlardan oluştuğunu ve siyasal iktidarın da değişmez bir sınıfa özgülendiğini savunur. Bu yönüyle organizmacı toplum görüşü, gelişime kapalı bir siyasal anlayışa sahiptir. Halbuki, İbn-i Haldun, devletlerin ve umranın evveliyetine ait illetleri ve sebepleri ortaya çıkarmaya çalışmış ve umran ilmini kurmuştur.²⁰³ İbn-i Haldun'a göre, iktidar kesimi, asabiyesi güçlü olanlardan oluşmakta iken organizmacı görüşte bu kesim zenginlik veya soyluluk gibi değişmez kategorilere sahip kesime aittir. İbn-i Haldun ise soy dayanışması güçlü olan kesimin zamanla bu niteliğini kaybedip iktidardan düşebileceğini öngörür. Ayrıca, İbn-i Haldun, toplumların değişmez kastlardan oluştuğu görüşünü benimsemez. Dolayısıyla, İbn-i Haldun'un teorisini organizmacı toplum görüşü olarak nitelendirmek ve onu Herbert Spencer'ın bir öncüsü olarak görmek doğru değildir.

²⁰² O Uygun, **a.g.e.** s.154-155.

²⁰³ İbn Haldun, **Mukaddime Cilt 1**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, 161.

Organizmacı görüşün 19. yüzyıldaki en ünlü temsilcisi, Herbert Spencer'dır. Spencer, 1820-1903 yılları arasında yaşamıştır. Onun yaşadığı dönem, türlerin ve toplumsal düzenlerin kökenlerine yönelik ilginin arttığı bir dönem olmuştur. Charles Darwin tarafından geliştirilen ve Darwinizm olarak bilinen düşünce, canlı türlerin doğuşunu ve gelişimini aşamalar halinde açıklayan bir öğreti şeklinde ortaya çıkmış ve bazı argümanları zamanla sosyal bilimlerdeki tartışmalarda kullanılmıştır. Darwinizm, temel olarak, kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada canlıların sürekli çoğaldığından hareketle, yaşam kavgasının yaşanacağını ve bu yaşam kavgasını en güçlüünün kazanacağını ifade eden bir düşüncedir. Bu durum, '*doğal ayıklanma*' olarak kavramsallaştırılır. Sömürgecilik ve milliyetçilik çağında Darwinizmin '*doğal ayıklanma*' teorisi, ayrılıkçı ve ırkçı düşünceler için bir başvuru kaynağı haline gelmiştir.

Bu bağlamda, 19. yüzyılda ortaya çıkan Sosyal Darwinizm düşüncesi, H. Spencer'ın '*en uygun olanın hayatta kalması*' söylemiyle birlikte güç kazanmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, Spencer'ın görüşü, Darwin'in biyolojik evrim düşüncesinden çok önce ortaya konmuş bir düşüncedir. Dolayısıyla, '*Sosyal Darwinizm*' ifadesi bu yönüyle hatalı bir kullanımdır. Çünkü, Spencer'ın evrim düşüncesini sosyal hayata uyarladığı '*Social Statics*' adlı eseri, Darwin'in '*Türlerin Kökeni*' adlı eserinden sekiz yıl önce yazılmıştır.²⁰⁴

Spencer'a göre, doğadaki gibi bir dengeye ihtiyaç gösteren toplumsal düzen, tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal değişmelerle sürekli bozulmaktadır. Bir toplumsal istikrar dönemi, yaşanan değişimle birlikte bozulmakta ve sağlanan bir uzlaşmanın ardından tekrar denge sağlanmaktadır. Toplumsal değişme, bir bakıma toplumu meydana getiren çeşitli parçalar arasındaki dengenin bozulması demektir. Dolayısıyla, daha karmaşık bir yapıya doğru

²⁰⁴ İsmail Dursunoğlu, "Sosyal Darwinizm", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2016, s.213.

evrimleşen topluma uyum sağlayamayan topluluklar, yaşanan rekabet neticesinde tasfiye edilmekte ve zamanla yok olmaktadır.²⁰⁵

Spencer, organizmacı görüşün önemli bir temsilcisi olarak evrim teorisinin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş ve en uygun olanın hayatta kalması prensibini ilk defa dile getirerek sosyal darwinizm düşüncesini geliştirmiştir.

bb. Friedrich Engels ve Ekonomi-Politik Yaklaşım

Bu teorinin esasını, ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni ile toplumun üretim biçimleri arasında yakın bir ilişki olduğu düşüncesi oluşturur. Teorinin en önemli temsilcisi, Friedrich Engels'tir. '*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*' adlı eseri, ilk defa 1884 yılında yayımlanmıştır. Eserin yayın tarihine baktığımızda, bu dönemin sosyal bilimlerde evrimci düşüncenin yükselişte olduğu bir dönem olduğu fark edilecektir.

İnsanlığın gelişimini üretime ve üretim ilişkilerinin değişimine koşut bir biçimde açıklamak ve insanlığın oluşturduğu siyasal kurumların gelişimini belli bir ekonomik altyapıyla ilişki içinde anlamlandırmak, 19. yüzyılda bir yöntem olarak sıklıkla başvurulmaktaydı.

Engels'in, '*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*' adlı kitabı, ilkel toplumların gelişmesiyle ilgili sorunlar üzerine, kendi zamanlarındaki bilimin bir sentezini yaparak bu konuda yapılacak araştırmaların yolunu aydınlatacak nitelikte bir eserdir. Marksist literatürde temel bir kaynak niteliğinde olan eser, insanlık tarihini; başlangıcından orta çağ sonuna kadar kapsamaktadır. Her ne kadar, konusuyla ilgili birçok araştırma yapılmakta olsa da, bu eser, bilhassa metodolojisiyle öğretici niteliğinden bir şey kaybetmemiştir.

Engels'in yapıtı, günümüzde, aile, kadın ve devletin kökenleri ile ilgili araştırmalarda temel bir başvuru kaynağıdır. Bu eser, özellikle, yöntemi ile çığır açmış, bir toplumu sadece

²⁰⁵ İ. Dursunoğlu, **a.g.m.** s.215.

ihtiyaç nesnelerinin üretimiyle sınırlamak yerine neslin üretimi ve ilişkileri kuşatacak şekilde aileyle birlikte incelemiştir. Engels, bu yöntemle, insanlık tarihini, özel mülkiyetin ve devletin oluşumunu ailenin gelişimiyle birlikte ele almayı önermiştir.

Kitabın ilk basımına yazdığı önsözde, Engels, kitabın bir vasiyetin yerine getirilmesi amacını taşıdığını belirtir. Engels'in deyişiyle Darwinci evrim teorisinin biyoloji bakımından önemi ne ise Amerikalı bilgin Morgan'ın temel eseri olan "Eski Toplum"u tarih öncesi araştırmalar bakımından öyledir. Böylesine önem verilen "Eski Toplum" adlı kitabı, Marx, Almanlara tanıtmak istemiş ve bu doğrultuda konuyla ilgili araştırmalarını kapsayan 192 sayfalık notlar tutmuş bulunmaktaydı. İşte, Engels, bu eseri yazarken sadece Morgan'ın bulgularından değil, Marx'ın notlarından da istifade etmiştir.²⁰⁶

Engels, yazdığı önsözde, Morgan'ın Marx'ın kendisinden önce keşfetmiş bulunduğu materyalist tarih görüşünü kendi alanında uyguladığını ve barbarlıkla uygarlık arasındaki karşılaştırma sonuçlarının belli başlı konularında aynı sonuçlara ulaştığını belirtir.

Morgan, insanlığın bugüne kadarki tarihini; yabanıllık, barbarlık ve uygarlık olmak üzere üç ana döneme ayırır. Daha sonra ilk iki dönemin her birini üretim biçimlerinin gelişimine göre aşağı, orta ve yukarı aşamalara ayırır. Engels, bütün varlıklar arasında ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli şeylerin üretimine egemen olabilen tek varlık olarak insanın varlığına işaret eder. İnsanlığın toplumsal gelişimindeki bütün temel dönemler, beslenme kaynaklarındaki genişleme dönemleriyle paralellik arz etmektedir. Morgan'ın yabanıllık-barbarlık ve uygarlık şeklindeki tasnifi, Engels tarafından materyalist tarih anlayışı doğrultusunda yeniden yorumlanmıştır. Eserde, insanlığın yabanıllık, barbarlık ve uygarlık aşamalarının toplamı olarak görülen toplumsal tarihine kısaca değinmek yerinde olacaktır.²⁰⁷

²⁰⁶ Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Sol Yayınları, Ankara, 2012, s.7-11.

²⁰⁷ Friedrich Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Sol Yayınları, Ankara, 2012, s.30-35.

İnsanlığın yabanılık dönemi kendi içinde üçe ayrılır:

Yabanılık döneminin aşağı aşaması, insanların henüz kısmen ilkel barınaklarda kısmen de ağaçlar üzerinde esas olarak yemişlerle ve köklerle beslendiği aynı zamanda, heceli bir dil üzerinde konuşma dilinin başladığı insan türünün çocukluk dönemidir.

Yabanılığın orta aşaması, balık tüketimi ve ateşin kullanılmasıyla başlar. Bu dönemde, silah yapımı ortaya çıkar ve bu silahlarla yerleşim ve av bölgeleri elde etmek için komşu sürülerle savaş başlar. Bugün hala Afrika'nın ve Avustralya'nın bazı kabilelerinde var olan yamyamlığın da beslenme kaynaklarındaki yetersizlik nedeniyle bu dönemde ortaya çıktığı sanılmaktadır.

Yabanılığın yukarı aşaması, silahların ok ve yay şeklinde ortaya çıkmasıyla karakterize edilen bir dönemdir. Barbarlık çağı için demir kılıcın, uygarlık çağı için ateşin taşıdığı merkezi önemi, bu dönemde, ok ve yay her sorunu çözen bir silah olma niteliği itibarıyla taşır. Ok ve yay şeklindeki silah sayesinde, av eti, olağan bir besin haline getirilmiştir. Kısaca, bu dönemde yaşamın biçimlendirilişinin çok yönlü hale getirilmesine koşut olarak mevcut aletlerin ve yardımcı araçların daha fazla gıda elde edilmesine olanak sağlamıştır.

İnsanlığın barbarlık dönemi de kendi içinde üçe ayrılır:

Barbarlığın aşağı aşaması, çömllekçiliğin sahneye çıkışıyla başlar. Bu dönemde, hayvanların evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesi ve böylece et ve süt üretimi ve bitki ekimi başlar.

Barbarlığın orta aşaması, Doğuda evcil hayvanların yetiştirilmesi; Batıda ise sulama aracıyla yenecek bitkilerin ekimi ve yapılarda kerpiç ve taşın kullanılmasıyla başlar. Hayvanların evcilleştirilmesi ve yetiştirilmesi, sürülerin oluşumuna ve çobanlık yaşamına yol açar. İnsanlar ve hayvanlar için daha büyük besin materyallerinin gereksinimi tahıl tarımına yol

açar. Böylece gıda çeşitliliği sağlanır ve bu dönemde yamyamlık yok olur ve belki sadece dinsel törenlerde bir ritüel olarak kalır.

Barbarlığın yukarı aşaması, demir madeninin eritilmesi ve harf yazısının bulunmasıyla başlar. Demirden saban ilk olarak bu dönemde görülür ve böylece ormanların açılarak tarla ve çayır haline dönüştürülmesi gerçekleşir. Bu dönemde, yaşam araçlarında, çağın koşulları bakımından sınırsız bir artış görülür. Bütün bunların sonucu, nüfusun hızlı artışı ve küçük bir alan üzerindeki yoğunlaşma olacaktır. Bu dönemde, sanat olarak mimarlık doğar, kuleli ve mazgallı duvarlarla çevrili kentler oluşmaya başlar, mitoloji, şairlik ve tarih harf yazısının bulunmasıyla kalıcılık ve yaygınlık kazanır. Burada belirtmek gerekir ki; zaman içinde Avrupa'nın ve tüm dünyanın uygarlık gelişiminde etkisi bulunan sosyal değişimlerin temelini atan bu yaşam tarzının geliştiği yer öncelikle Doğu'dur ve bilhassa Mısır, Yunanistan, İtalya gibi ülkelerin bulunduğu Akdeniz ülkeleridir.

Eserde, büyük ölçüde, Morgan'a dayanılarak kabataslak çizilen bu tablo doğrudan üretim biçimleri dikkate alınarak hazırlanmıştır ve bu nedenle Engels'e göre kuşku götürmez niteliktedir.

İnsanlığın uygarlık aşaması, köy ve kent arasındaki karşıtlığın belirgin hale gelmesi, varolan iş bölümünün daha da gelişmesi ve artık ürünlerin değişimiyle uğraşan bir tüccar sınıfın ortaya çıkışıyla başlar. Bu yeni sınıf üretimle uğraşmaz ve dolayısıyla sömürücü bir niteliği haizdir. Bu dönemde, parasal servetin yanında toprak mülkiyeti biçimindeki zenginlik de kendini gösterir. Ticaretin gelişmesi, bu servetin küçük bir azınlığın elinde toplanmasına yol açar. Kısaca, uygarlık aşaması, iş bölümü, bu iş bölümü sonucu bireyler arasında ortaya çıkan değişim ve bu iki olgu üzerinde yükselen meta üretiminin hızlı bir gelişimidir. Bu aşamada, üretimin kolektif yapısı yok edilmiş ve bireysel mülk edinme başat önem kazanmıştır. Toplum, genel olarak, sömüren ve sömürülen sınıf biçiminde bölünmüştür. Uygarlığa karşılık düşen ve

uygarlıkla birlikte kesin olarak kurulan aile biçimi, tek-eşliliktir. Tek-eşlilik, erkeğin kadın üzerinde üstünlüğü ve toplumun iktisadi birimi olarak karı-koca ailesi olmasıdır. Uygarlık için belirleyici olan iki şeyden birisi, köy ve kent karşıtlığı ise; diğeri mülk sahibine öldükten sonra bile mallarını istediği gibi kullanma olanağı veren vasiyetnamelerdir.

Engels, devletin ortaya çıkışını, Yunanlılarda, Romalılarda ve Cermenlerde mevcut olan “*gentilice*” adlı örgütlenmenin yıkılışıyla birlikte başlatır. *Gentilice*, gensle ilgili, gensi belirleyen anlamına gelmekte olup; *gens* ise, ilkel bir toplumda temel toplumsal birimleri oluşturan kandaş grupları belirlemek için kullanılan bir ifadedir. Engels’e göre, ‘*gentilice*’, işbölümü ve bunun sonucu toplumun sınıflara bölünmesi ile tarihsel ömrünü doldurmuş ve yerini devlete bırakmıştır.

“Öyleyse devlet, topluma dışardan dayatılmış bir güç değildir; Hegel’in ileri sürdüğü gibi, ‘ahlak fikrinin gerçekliği’, ‘usun imgesi ve gerçekliği’ de değildir. Devlet, daha çok, toplumun gelişmesinin belirli bir aşamasındaki bir üründür; bu, toplumun, önlemek bakımından yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, karşıt iktisadi çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, düzen sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir.”²⁰⁸

²⁰⁸ F. Engels, *a.g.e.* s.199.

Engels, devletin ortaya çıkışını, Yunanlılarda, Romalılarda ve Cermenlerde mevcut olan “gentilice” ile kıyaslayarak açıklamaya çalışır. Bu bağlamda, öncelikle Devlet, eski gentilice örgütlenmeye kıyasen uyruklarının toprağa göre dağılmasıyla belirlenir. Kan ilişkileriyle kurulmuş gentilice yerini toprağa bağlı bir devlet örgütlenmesine bırakır. Devletin ortaya çıkışıyla birlikte, yurttaşlar gensleri veya aşiretleri dikkate alınmaksızın nerede oturuyorlarsa orada kamusal hak ve görevlerle donatılmaya başlanmıştır. İkinci olarak, silahlı güç halinde örgütlenen halkın dışında özel bir kamu gücü oluşur. Bu kamu gücünü yaşatmak için, yurttaşlardan vergi adı altında bir katkı alınmaya başlanır. Kamu gücünü kullanan ve vergi toplama hakkını kendisinde gören bir görevliler sınıfı, toplumdan yabancılaşarak toplumun üzerinde yer alır.²⁰⁹

Engels’e göre, devlet düşünölemeyecek bir zamandan beri varolan bir şey değildir. İnsanlık tarihinde, Devletsiz toplumlar da olmuştur. Devlet, toplumun sınıflara bölünmesine zorunlu olarak bağlı bulunan zorunlu bir iktisadi aşamaya tekabül etmektedir. Bu bağlamda, devletin ortaya çıkışı, sınıflı toplumlar için rastlantısal değil zorunluluktur. Dolayısıyla, sınıflı toplumların ortaya çıkışıyla yakından bağlantılı bir kurum olarak devletin, sınıfların ortadan kalktığı bir dünyada yeri olmayacaktır.

b. Dış Uyuşmazlık Teorileri

aa. İbn-i Haldun ve Devlet Teorisi

İbn Haldun, İslam uygarlığının çöküşe uğradığı 14. yüzyılda yaşamış ve 1377 yılında tamamladığı ‘*Mukaddime*’ adlı eserinde, genel olarak siyaset teorisini ve özel olarak devletlerin doğuşunu, gelişimini ve duraklamasını ele almıştır. İbn Haldun, siyaset teorisini, iki ana kavram

²⁰⁹ F. Engels, a.g.e. s.200.

ekseninde oluşturmuştur. Bunlardan ilki, sosyal ve siyasal iktidarın esasını belirleyen ‘*asabiyyet*’ olgusu diğeri ise ‘*mülk-devlet*’ olgusudur.²¹⁰

İbn Haldun, ‘İlm-ül Umran’ adıyla kurduğı bilim ile ekonomik ve sosyal faktörler arasındaki ilişkiyi, siyasal gerçekliğın ortaya çıkartılması için incelemiştir. Amacı, tarihi, halk tarafından anlatılan masallar durumundan çıkartarak, toplumsal kanunlarla yönlendirilen felsefi bir temele oturtmaktır.

İbn Haldun, eserini meydana getirirken sosyal olayların tesadüfi bir şekilde gelişmediklerini, her bir olayın ardında, onun ortaya çıkışını hazırlayan bazı etmenlerin olduğunu benimseyen bir yöntemle hareket etmiştir. Bu metot, onun zamanına kadar tarihçilerin uyguladıkları yöntemle taban tabana zıttı. İbn Haldun, bu anlayışı, şu şekilde eleştirmiştir:

“Devletlerden bahsederek hükümdarlarını sıra ile anlatan tarihçilerin bu konuda tuttıkları yol da hataya düşülen hususlardandır. Tarihçiler hükümdarın (sırasıyla) ismini, nesebini, babasını, annesini, karılarını, lakabını, mührünü, kadısını, hacibini ve vezirini bahis konusu ederler. Bütün bunları yaparken, maksatlarına dikkat etmeden Emevi ve Abbasi tarihçileri taklit ederler. Hâlbuki, o dönemdeki tarihçiler, tarihlerini devlet adamları için vücuda getirirlerdi. Çünkü bunların çocukları, peşlerini takip etmek ve idare şekillerine göre hareket etmek için seleflerinin gidişatını ve hallerini bilmeyi merak ediyorlardı.”²¹¹

²¹⁰ Ümit Hassan, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğı Batı Yayınları, İstanbul, 2011, s.16.

²¹¹ İbn Haldun, **a.g.e.** 2013, s.194.

İbn Haldun, kendisinden önceki tarihçileri ve tarih yazımını bu şekilde eleştirdikten sonra, insanlık gerçeğinin çarpıtılmasının nedenleri üzerinde durur. İbn Haldun’a göre, tarih ilmini bu asılsız haberlerden, yalan ve hurafelerden kurtarmanın yolu, doğada varolan kanunların benzerini sosyal olaylarda da tespit etmektir. Bu bağlamda, geliştirdiği yeni bilim usulünü, ‘Umran İlmi’ olarak beyan eden İbn Haldun, eserinde temel olarak umranın ve devletlerin vücut buluşlarının sebeplerini ortaya koyar. Mukaddime’nin birinci kitabının konusu, toplumsal hayatın niteliği, değişimi ve gelişimi, kandaşlık ve uygarlık aşamaları, mülk, devlet, hükümdarlık, geçinme yolları ve bunların illet ve sebepleri şeklindedir.

İbn Haldun’un siyaset, mülk ve kamu hukukunun temelini, asabiyet teorisi oluşturur. Asabiyet kelimesi, çeşitli eserlerde, ‘hizip hissi’, ‘zümre ruhu’, ‘kabile ruhu’, ‘yakın akraba bağı’ şeklinde tercüme edilmiştir. Asabiyet, tam karşılamamakla birlikte sosyal dayanışma, komünal duygu ve askeri ruh gibi anlamlara gelmektedir. En büyük özelliği, kabileyi veya topluluğu teşkil edenler arasında kuvvetli bir birlik, dayanışma ve koruma hissi sağlamasıdır. İbn Haldun, asabiyet için, *“himaye, müdafa, mutalebe ve ortaklaşa yapılan her türlü içtimai faaliyet o sayede husule gelir. Memleketlerin fethi, zaptı, istilas, işgali, zaferlerin kazanılması bu şekilde tahakkuk eder”* demektedir.²¹²

“Zira, her insan, kendi asabesinden ve nesebinden olan kimselerin imdadına koşmaya daha çok önem verir. Asabesinden gelen feryat, kişiyi galeyana getirir. Allah’ın kullarının kalbinde yarattığı dar ve sıkışık zamanlarda hısım ve akrabanın imdadına koşma ve onlara karşı şefkatli olma duygusu insan tabiatında mevcuttur. Yardımlaşmaya

²¹² İbn Haldun, a.g.e. s.96.

ve dayanışmaya vesile olan bu duygu olduğu gibi düşmanlarına daha çok korku salmalarının sebebi de budur.”²¹³

İbn Haldun’un tarif ettiği şekliyle asabiyet, günümüzde hala Asya ve Afrika’nın bazı bölgelerinde yaşayan kabileler arasında varlığını sürdürmektedir. Nüfusu fazla olan şehir merkezlerinde asabiyet zayıflarken küçük yerleşim yerlerinde asabiyet, kendini belli etmekte, göçebe aşiretlerde mutlak surette işlevini sürdürmektedir.

İbn Haldun’a göre, asabiyetin gayesi, mülktür, hâkimiyet tesisi yoluyla devlet kurmaktır. Asabiyeti kuvvetli kabilelerin devlet kurmasındaki başarılarının ardında yatan gerçek neden budur. Mülkün, siyasal iktidarın, devletin ve kamu hukukunun temelini oluşturan asabiye müştereken yapılan her çeşit sosyal faaliyetin çıkış noktasında bulunmaktadır.

“Mülk, asabiyetin gayesidir. Asabiyet, gayesine ulaştığı vakit, içinde bulunulan zamanın verdiği imkan ve şartların müsaadesine göre ya tam istiklal veya müzaheret yolu ile kabile için mülk hasıl olur.”²¹⁴

İbn Haldun’un mülkten kastı, devlettir. Devletin nüvesini oluşturan asabiye daima devlet olma yolunda ilerlemektedir. Bir kabilenin içinde çeşitli asabiyeler varsa bunların içinde en kuvvetli olanının galip çıkarak diğerini hükmü altına alması zaruridir. Bu şekilde, değişik kuvvetlere sahip asabiyeler, en güçlü asabiye içinde eriyecek tek ve büyük bir asabiye halinde yaşamlarına devam edecektir. Böyle bir asabiye, diğer asabiyeler üzerinde hâkimiyet kurmak isteği ile hareket ettiğinden kendi gücüne denk veya daha üstün bir asabiye ile karşılaşınca kadar savaşmaya devam edecektir. Karşısına ihtiyar bir devlet çıkarsa onu yıkıp

²¹³ İbn Haldun, **a.g.e.** s.334.

²¹⁴ İbn Haldun, **a.g.e.** s.351.

yerine devlet olacaktır. Eğer, karşısındaki devlet ondan daha güçlü ise, ona tabi bir şekilde ve yardımcı bir konumda iktidarı paylaşma yoluna gidecektir.²¹⁵

Bu bağlamda, İbn Haldun'a göre, tarih boyunca kavimler arasında görülen çatışmalar, devletlerin yıkılışı ve yeni devletlerin kurulması gibi olayların ardında asabiyeler arasındaki mücadeleler yatmaktadır. Asabiyet, tarihi ve sosyal olayların sürükleyici gücüdür.

İbn Haldun'un bir başka kavramsal çifti, bedevilik-hadarilik temel ayrımına ilişkindir. Bu ayrım, onun mülk-devlet teorisini belirleyen temel bir ayrım olduğu için üzerinde durulması gerekmektedir. İbn Haldun'a göre, devlet bedevilikten, yerleşikliğin ve şehir hayatının önem kazandığı hadariliğe geçiş ile doğmaktadır. Bedevilik, genel olarak göçebelik anlamına gelse de bu kavramı kandaş toplumları da kapsayan bir şekilde anlamak gerekir.²¹⁶

İbn Haldun'un devlet teorisi ile ilgili değinilmesi gereken bir diğer husus devletin tavırları ve devletin ömrü ile ilgili tespitleridir.

İbn Haldun'a göre, şahıslar gibi devletlerin de tabii ömürleri vardır. Bir devletin ve hanedanın ömrü çoğunlukla üç nesli aşamaz. Bir neslin ömrünü bir şahsın ortalama ömrü olarak 40 yıla eşitleyen İbn Haldun, devletlerin ve hanedanların ömrünün ortalama 120 yıl olduğunu belirtir. Ancak, burada belirtmek gerekir ki, İbn Haldun, bir devletin doğal ömrünü 120 yıl olarak belirtirken, bundan kastı, devleti kuran ve belli bir süre onu yöneten bir hanedanlığın ömrüdür. Böyle bir görüş, İbn Haldun'un devleti canlı bir organizma olarak gördüğü ve onun teorisinin organizmacı görüşler içinde ele alınması gerektiği şeklinde değerlendirmelere neden olmuştur. Ancak, daha önce de değindiğimiz üzere burada kastedilen, hanedanlığın güçlü bir biçimde iktidarı elde tutabileceği en fazla sürenin 120 yıl civarı olabileceği şeklindedir. Keza,

²¹⁵ İbn Haldun, **a.g.e.** s.350.

²¹⁶ Ü. Hassan, **a.g.e.** 2011, s.237.

İbn Haldun, bu görüşü desteklemek üzere bu üç neslin geçirdiği aşamaları ayrı ayrı tasvir ettiğini gözden uzak tutmamak gerekir.

‘*Tavırlar görüşüne*’ bakılacak olursa, İbn Haldun’a göre devlet bazı aşamalardan geçmekte ve bu aşamalar sonucunda ömrünü tamamlamaktadır. Bu çerçevede İbn Haldun, devletin toplamda beş aşama veya tavrının bulunduğunu belirtir.²¹⁷

Birinci tavır, zafer, galibiyet ve istila dönemidir. İkinci tavır, istibdad ve yalnızlık dönemidir. Üçüncü tavır, dinlenme ve rahatlık dönemidir. Dördüncü tavır, kanaat ve barış dönemidir. Beşinci ve son tavır ise, israf, har vurup harman savurma dönemidir.

Devletin tesis edildiği birinci tavrıda, hükümdar, iktidarını asabiyet sahipleriyle paylaşmakta ve bu kapsamda şan kazanma, vergi toplama, memleketi savunma gibi konularda devletin sahibi kavmine örnek olmaktadır. İkinci tavır, devlet sahibinin kavmini bir tarafa bırakarak onları yönetimden uzak tuttuğu aşamadır. Yalnızlık dönemi denmesinin bir nedeni de budur. Hâkimiyet konusunda iktidar sahibi yakınlarına karşı mücadele vermekte, verdiği mücadele oranında yalnızlaşmakta ancak iktidarını sağlamlaştırmaktadır. Üçüncü tavır, rahatlık dönemidir. Bu dönemde, mülkün semerelerinden olan hususlar elde edilmiş, devlet oturmuş ve yerleşmiştir. Devletin bütün azamet ve ihtişamını yaşadığı dönem bu dönemdir. Barış ve kanaat dönemi olan dördüncü tavır, bir anlamda, devletin duraklama dönemine tekabül eder. Bu dönemde, iktidar sahipleri kendinden öncekilerin tesis ettiği şeylere kanaat eder ve diğer hükümdarlarla bir uzlaşma içinde hayatlarını devam ettirmeye çalışırlar. Eskilerin geleneklerine bağlı olmanın ve taklitçiliğin egemen olduğu bu devirden sonra, israf dönemi olan beşinci tavır gelir. Bu tavrıda, hükümdar, büyük bir emekle toplanmış olan toplumsal serveti etrafına doluşan makam sevdalıları ve dalkavuklarla tüketmeye başlar. Bu devirde,

²¹⁷ İbn Haldun, **a.g.e.** 2013, s. 399-401.

hükümdar, kavminin önde gelenlerini veya atalarının yakın akrabalarının gönüllerini kırar ve onları kendine düşman hale getirir. Devlet için kolay kolay geri dönemeyeceği bir aşama olan bu dönemde, asker için ayrılan paralar hızla tüketilir ve devlette ihtiyarlık hasıl olur. Bu dönem, devletin çöküşünün başladığı bir dönemdir.²¹⁸

İbn Haldun, istikrar bulmuş bir hanedanlık ihtiyarlamasını ve çöküşünü yeni bir hanedanlığın habercisi olarak görür. Yeni bir hanedanlığın doğuşu ve başlangıcı ise, iki şekilde olur. Birinci şekilde, hanedanlığa bağlı uzak eyaletlerin valileri bağımsızlıklarını ilan eder. İkinci şekilde ise, hanedanlığın zayıfladığını anlayan komşu hanedanlıkların bütün güçlerini toplayarak zayıf hanedanlığı yıkmasıyla gerçekleşir.²¹⁹

Sonuç olarak, İbn Haldun, devletin kökenlerini belli bir bedevi yaşam biçiminin yerleşik hayat tarzına geçişi bağlamında açıkladığı belirtilebilir. Onun devlet teorisi, bedevi ve sade yaşam tarzından, mülk-devletli, yazılı ve ticaretin tam anlamıyla gelişkin bir yapıya kavuştuğu medeni/hadari hayat tarzına evrimleştiği bir süreç içinde ortaya konmuştur.

bb. Franz Oppenheimer ve Fetih Teorisi

Bu görüş, kuvvet teorisi olarak da bilinir. Bu teoriye göre, Devlet kuvvetlinin zayıfa hükmünden doğmuştur. İnsanlık tarihi, bir savaşlar tarihidir. Kuvvet teorisini, birçok düşünürde bulmak mümkündür. Eski Yunan’da Sofistler, Roma’da Polibius ve Seneca kuvvet ve mücadele teorisinin önemli temsilcileri arasında sayılabilir.²²⁰

Ancak, bu teorinin çağdaş ve en önemli teorisini Franz Oppenheimer’dir. Oppenheimer, görüşlerini 1909 yılında yayınlanmış olan bir makalenin genişletilmiş şekli olarak kamuoyuyla paylaştığı ‘Devlet’ adlı eserinde sistematize etmiştir. Oppenheimer’e göre,

²¹⁸ İbn Haldun, **a.g.e.** s. 399 vd.

²¹⁹ İbn Haldun, **a.g.e.** s.565.

²²⁰ Y. K. Zabunoğlu, **a.g.e.** 2015, s.50.

devlet hakkındaki geleneksel teoriler genel olarak gözden geçirildiğinde, bu teorilerin, devletin oluşumunu, özünü ve amacını açıklama yolunda hiçbir şey sunamadıkları anlaşılmaktadır. Düşünür, amacının, devleti sosyolojik bir bakış açısıyla ele alarak devletin gelişmesini kökenlerinden alarak çağdaş anayasal biçimine kadar izlemek olarak belirtir.²²¹

Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisinden Marx'ın sınıf temelli analizlerine kadar ortaya konan devlet teorilerinin arasındaki farkların temelinde, bu teorilerin hiçbirinin devleti sosyolojik bakış açısından incelememiş oluşunu gösteren Oppenheimer, devletin doğasının ancak dünya tarihinin kapsamlı bir incelemesi neticesinde açıkça ortaya konulabileceğini belirtir. Devletin kökenleri hakkında gerçekçi bir fikir edinebilmenin yolu, sosyolojiye müracaatla mümkündür.²²²

Devletin köken itibarıyla, bir gasp ve yağma teşkilatından başka bir şey olmadığı görüşünde olan Oppenheimer, devletin sosyolojik olan kavramına ekonomik boyutu ekleyerek şu şekilde formüleştirebilir:

“Devlet, oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamalarında ise özünde ve neredeyse tümüyle, zafer kazanmış bir insan grubunun, yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı, yenilenlerin yenilenler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir.”²²³

²²¹ Franz Oppenheimer, **Devlet**, Çev.Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.32.

²²² Muvaffak Akbay, **a.g.e.** 1961, s.52.

²²³ F. Oppenheimer, **a.g.e.** 1997, s.43.

Tarihin sosyolojik olarak ele alınmasının bir anlamda ekonomik gereksinmelerinin karşılanma biçimlerinin izlenmesinden geçtiğini belirten Oppenheimer, araştırmasında ‘siyasal yollar’ ve ‘ekonomik yollar’ ayrımı yapar. Bu ayrımı şu şekilde özetlemek mümkündür: Yaşamlarını sürdürebilmek için geçim olanakları araştıran insanların önünde iki yol vardır. Bu iki yol birbirine zıt bir yöntemi barındırır. Bunlardan birincisi; çalışmak diğeri ise soymaktır. Oppenheimer, insanların kendi işgücüne ve emeğine dayanarak geçimini sağlamasının yoluna ‘ekonomik yollar’, başkalarının birikimine zorla el koymanın yoluna ise ‘siyasal yollar’ olarak adlandırır.²²⁴

İlkel zamanlardan günümüze dek tüm tarihin ekonomik yollarla siyasal yollar arasındaki çatışmanın bir ürünü olduğunu belirten Oppenheimer, bu ayrımın, devletin gelişiminin ve amacının ne olduğu konusunda anahtar bir rolü olduğunun altını çizer. Devlet, siyasal yolların bir örgütüdür. Siyasal yollar ise ekonomik yollara bağımlıdır. Bir toplumda, ekonomik yollar açılmadan siyasal yollar açılmaz. Dolayısıyla, boyun eğdirilebilecek gelişmiş ekonomik örgütlenmeler olmadan devlet örgütlenmesinden bahsedilemez. Bu nedenle el konacak nesnelerin bulunmadığı ilkel toplumlarda devlet yoktur.²²⁵

“Özetle, köylülerin yaşadıkları bölgelerin ekonomik ve toplumsal koşulları altında, daha yüksek düzeyde bir bütünleşmeye yol açacak etkiler yaratan bir farklılaşmayla karşılaşılmaz. Buralarda, komşulara savaşla boyun eğdirilmesi yolunda ne bir iti, ne de bir olanak bulunmaktadır. Dolayısıyla buralarda herhangi bir ‘devlet’ doğamaz ve şurası bir gerçektir ki, şimdiye dek bu tür koşullardan tek bir devlet bile doğmuş değildir. Dıştan bir iti, farklı bir biçimde beslenen insanların

²²⁴ F. Oppenheimer, **a.g.e.** s.48.

²²⁵ F. Oppenheimer, **a.g.e.** s.50.

oluşturdukları gruplardan gelen bir iti olmasaydı, ilkel köylü toplulukları, devleti hiçbir zaman icat edemeyeceklerdi.”²²⁶

Demek ki, Oppenheimer’e göre, bir toplumda devletin ortaya çıkabilmesinin ön koşulu, ona dışarıdan müdahaleye açık hale getirecek bir toplumsal yapıya sahiplikten geçer. İlkel köylüler, savaşçı ruhtan yoksundurlar, barışçı bir tutumla hayatlarını sürdürme gayreti içindedirler. Buna karşın, avcılarda ve çoban kabilelerde, bir devlet olmanın pek çok unsuru bulunmaktadır. Onlar, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde işgalcidirler ve kendi sürülerini büyütmek konusunda kararlıdır. Göçebe yaşam biçimi, ekonomik yolların ele geçirilmesine ve dolayısıyla siyasal yolların daha etkin kullanımına uygundur. Siyasal yolların kullanımından kasıt, savaş, yağma, kan davası ve soygun gibi faaliyetlere sık sık başvurulmasıdır. Oppenheimer, siyasal yollara başvuru konusunda doğal hayattan arıları örnek gösterir. Nasıl ki, insanoğlu olanağını bulduğunda çalışmak yerine el koymayı tercih ediyorsa, soyguncu arılar da çalışkan arıların kovanlarına girip bala el koymaktadır.

Devletin kökenleri, yerleşik hayata sahip köylülerle savaşçı göçebeler arasında, çalışanlarla soyguncular arasındaki zıtlıkta yatar. Oppenheimer, Devletin oluşumunu çoban kabilesinin çiftçi bir halkı boyunduruk altına almasıyla başlayarak altı aşamadan geçtiğini ifade eder.²²⁷ Bu aşamalar kısaca şu şekilde belirtilebilir:²²⁸

Birinci aşama, sürekli sınır kavgalarıyla, soygunculukla ve adam öldürmelerle geçen bir aşamadır. Bu aşamada saldıranlar, köylüler tarafından ara sıra geri püskürtülebilir. Fakat, saldıranlar genellikle, kan davası gütmeyi alışkanlık haline getirmenin etkisiyle daha güçlü topluluklar olarak geri dönerler. Burada önemli olan, saldıranların fetih amacı gütmemesi, bunun yerine yağma amaçlı olarak saldırılarını gerçekleştirmeleridir.

²²⁶ F. Oppenheimer, **a.g.e.** s.53.

²²⁷ F. Oppenheimer, **a.g.e.** s.67 vd.

²²⁸F. Oppenheimer, **a.g.e.** s.68-81.

İkinci aşama, köylülerin kendi bölgelerine yönelik bu saldırılara karşı direnmekten vaz geçip bu akınlara karşı yazgılarına boyun eğdikleri dönemdir. Bu aşama, aynı zamanda saldırgan çoban kabilesinin köylüyü yok etmenin zararına olduğunu anladığı aşamadır. Dolayısıyla, saldırılar ölümle değil iradenin teslim alınmasıyla sonlandırılır. Hatta çiftçinin üretimine devam etmesi için bir miktar malı kendi tasarrufuna bırakılır. İlk aşamadaki saldırının niteliği, köylünün varlığına tümüyle el koymadan, köylünün ekonomik değerine el koymaya dönüşmüştür. Köylü ise el konulan malının bir kısmının kendisine bırakılmasına karşılık, yaşadığı sorunların çözümünde saldırganlara başvurmaya başlar. Bu şekilde, yağmacı ile yağmalanan arasındaki ilişki bir başka düzleme erişir. Yağmacı kesim artık köylüyü koruyan ve kollayan bir işleve sahiptir.

Üçüncü aşama, köylünün elde ettiği ekonomik değerın bir kısmını haraç veya vergi olarak kendi iradesiyle saldırgan çobanlara vermeye başladığı dönemdir. Bu yeni dönemden her iki taraf da memnundur çünkü köylü artık beklenmedik saldırılara maruz kalmamakta, saldırganlar ise saldırı için bir masrafa girmemektedirler.

Dördüncü aşama, her iki grubun aynı toprak üzerinde birleştikleri aşamadır. Bu dönemde, köylülerle çobanlar birarada oturmaya başlar. Çoban kabilesi, haraca bağladıkları köylülerle birlikte oturarak onların başka bir topluluğa haraç vermelerini önlerler. Öte yandan, köylüler de her an yaşanabilecek bir saldırıya karşı yanlarında bir güvenlik hattı çekmiş olurlar. Güvenliği sağlayan kesim bazen kendisine kale, kamp veya bir alan inşa ederek köylülerin kendi hallerinde yaşamalarına izin verebilir. Bu şekilde, köylüler, ekonomik işlevlerini daha rahat yerine getirebilirler.

Beşinci aşama, efendilerin köylülerin gerek kendi içlerinde gerekse komşu köylerle yaşadıkları ve ölümle sonuçlanabilecek sorunları çözdükleri aşamadır. Köylülerin ekonomik faaliyetine devam etmesi önemlidir. Bunun için, muhtemel rekabetin veya çatışmanın daha

başından önlenmesi gerekir. Efendiler bunun için toplumsal hakemlik rolünü üstlenmeye başlarlar. Bunun için de, her bir köy topluluğun başına kendisine bağlı bir vekil-memur gönderir.

Altıncı aşama, devletin tam manasıyla geliştiği aşamadır. Bu dönemde, toplumsal hayatın devamının sağlanması amacıyla, toplulukların karşılaştıkları sorunları çözme, onların iç işlerini düzene sokma, topluluk üyelerini cezalandırma ve onları boyun eğdirme pratikleri gelişir. Aynı toprak parçası içinde bir karışım halinde duran her iki grup artık kimyasal bir bileşime dönüşmüştür. Geleneklerin ve iletişimin etkisiyle herkes birbiri içinde erir. Evlenme yoluyla kurulacak akrabalık bağları, alt ve üst tabaka arasındaki ayrımı ortadan kaldırır.

Oppenheimer'a göre, ilkel devletin oluşumu, bu şekilde tamamlanır. Bu aşamaların her birine dünya tarihinden örnekler vererek anlatan Oppenheimer, bu altı aşamanın birer birer geçilmesinin zorunluluk arz etmediğini aşamalardan birini veya birkaçını atlamış olan devletlerin olduğunu vurgular.

4. Sentezci Teoriler

Bu teoriler, daha çok, devletin toplulukları nasıl birleştirdiği ve kendisini meşrulaştırdığı sorusuyla ilgilidir. İradi teorilerde devlet toplumsal öznelerin iradi birleşmesine dayanırken, çatışmacı teorilerde, devlet, çatışmaları sona erdiren ve bu yönüyle toplum üzerinde bir güç uygulayan siyasal bir yapı olarak tezahür etmekteydi. Sentezci teoriler ise, devletin kökenlerini birçok değişik faktörün bir araya gelişiyle açıklayan teorilerdir. Gerçekten de, toplumsal hayatın içsel merkezkaç güçler ve dışsal saldırı potansiyelleriyle çevrili olduğu düşünüldüğünde, devletin kökenlerinin belli koşulların biraraya gelişiyle açıklanabilir. Bu koşulları biraraya getirenler, bazen güçlü aileler olabileceği gibi bazen de

kamusal işlevleri yerine getiren liderler olabilir. Ayrıca, bu teorilerde, sıklıkla, devletin toplumsal düzenin sağlanması için önemli sosyal fonksiyonlarının bulunduğu vurgulanır.²²⁹

a. Toplumsal ve Çevresel Sınırlama Teorisi

Bu teorinin temsilcisi, Robert L. Carneiro'dur. Carneiro'ya göre, devletin kökenlerine ilişkin teorilerin çoğunluğu, açıklayıcılık bakımından yeterli değildir. Devletin kökenlerine ilişkin teori geliştiren düşünürlerin bazıları, onu doğal olarak düşünme eğiliminde oldukları için onu açıklama ihtiyacı hissetmemişlerdir. Devletin kökenlerine ilişkin modern teorilerin bazıları ise, ırk temelli açıklama yaptığı için tartışmaya değer bulunmamıştır. Devleti metafizik ve tesadüf eseri sayan görüşler ise, bilim dışı sayılmalıdır. Carneiro'ya göre, devletler, ne bir tesadüfün eseridir ne de bir gizemli yapılardır. Devletler, değişik yer ve değişik zamanlarda bağımsız olarak uygun şartlar bir araya geldiğinde ortaya çıkan ve bilimsel bir çerçevede açıklanabilir yapılardır.²³⁰

Carneiro'ya göre, tarımsal üretime geçiş, beraberinde nüfus artışını doğurmuştur. Bu nüfus artışının meydana getirdiği ihtiyaç, zaman içerisinde, mevcut üretim biçimleriyle karşılanamamaya başlanmıştır. Ancak, nüfus artışı, kendiliğinden devlete geçişle sonuçlanmaz. Nüfus artışı, çevresel ve toplumsal sınırlılıklarla karşılaştığında, artık, nüfus baskısı haline dönüşür. Nüfus arttığı halde çevresel sınırlılıklar nedeniyle üretim yapılabilecek alanlar kıtlaşır. Bu kıtlık, artan nüfusu yeni topraklar ele geçirmeye sevk eder. Bu şekilde, kabileler arasında toprak elde etme uğruna bir çatışma başlar. Bu çatışma, zamanla savaşa dönüşür ve savaş sonucunda yenilen taraf yenen tarafa haraç vermek zorunda kalır. Carneiro'ya göre, bir köyün toprak ihtiyacı nedeniyle diğer köy tarafından fethiyle beraber şeflikler doğmuştur. Bu şeflikler ise, zamanla devlete ve imparatorluğa evrilmiştir.²³¹

²²⁹ N. N. Kradin, **a.g.m.** 2009, s.30.

²³⁰ R. L. Carneiro, **a.g.m.** 2006, s.251.

²³¹ A. Şenel, **a.g.e.** 2014, s.339.

Carneiro, devletin kökenleri için savaşın önemli bir neden olduğunu belirtir. Ancak, savaş, devletin kuruluşu için zorunlu fakat yeterli bir neden değildir. Carneiro, devletin kökenleri için savaşın dışında diğer şartların varlığını, Nil, Dicle-Fırat, Meksika Vadisi ve Peru gibi bölgelerde kurulmuş devletlerin ortak özelliklerinde arar. Buna göre, bu bölgelerde kurulmuş devletler, yükseklik, ısı ve yağış gibi özellikleri bakımından farklılık arz etse de hepsi sınırlanmış ortak arazilerle çevrilidir. Bir başka ifadeyle, bu bölgelerde kurulmuş devletlerin ortaklaşa paylaştığı bir nitelik varsa, o da, bu devletlerin coğrafi yapı itibarıyla sınırlı bir alana hapsedildiğidir. Sınırlanmış tarım arazilerinin, devletin kökenlerini açıklama bakımından taşıdığı önemi göstermek için Carneiro, karşılaştırmalı bir yöntemle başvurmuştur. Sınırlanmış tarım arazilerine sahip bölge olarak Peru'nun kıyı vadilerini, sınırsız tarım arazilerine sahip bölge olarak ise Amazon havzasını örnek olarak alan Carneiro, bu iki bölgenin siyasal süreçlerini karşılaştırır. Buna göre, Amazon bölgesinde yer alan köyler arasında da savaşlar olabilmektedir. Ancak, bu savaşların nedenleri arasında, toprak yetersizliği bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu bölgede yer alan köyler, belli bir oranda özerkliklerini koruyabilmişlerdir. Buna karşın, toprak yetersizliği bulunan Peru bölgesindeki köylerde çıkan savaşlar şefliklerin ortaya çıkışına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, Amazon bölgesinde çıkan savaşlar nedeniyle köylüler yeni yerleşim alanlarına doğru göç ederken, Peru köylerindeki mağluplar haraç vererek yaşamlarını sürdürebilmekte ve bu durum ise belli bir siyasal evrimin neticesi olmaktadır.²³²

“Toprak yetersizliğinin şiddeti artınca savaşların da şiddeti arttı.

Oysa şimdi toprak için çarpışan taraflar, küçük köyler değil çoğu zaman geniş şefliklerdir. Bu noktadan sonra, şefliklerin diğer şeflikleri fethi, siyasal bütünlerin boyutlarını çok daha hızlı biçimde artırır. Doğal olarak bağımsız siyasal bütünlerin sayıları azalırken hacimleri artar. Süreç, bir vadinin tek bir güçlü şeflik altında birleşmesiyle sonuçlanır.

²³² R. L. Carneiro, **a.g.m.** 2006, s.257.

Şüphesiz, siyasal bütün, devlet ismini hak edecek kadar merkezileşmiş ve karmaşık hale gelmiştir.”²³³

Devletin kökenlerini çevresel sınırlama çerçevesinde açıklayan Carneiro, toplumsal sınırlamanın da bir teorisinde bir katkı niteliğinde olduğunu belirtir. Buna göre, nasıl ki bir köyün şeflik ve daha sonra devlet aşamasına geçişi çevresel sınırlamalarla şekillenmekteyse toplumsal sınırlamanın da benzer bir etkisi vardır. Toplumsal sınırlamadan kasıt, bir köyün etrafındaki ölçek bakımından büyük toplulukların o köye olan baskısıdır. Siyasal örgütlenme bakımından bağımsız nitelik taşıyan bazı köyler, saldırı ve savunma bakımından üstünlüğe sahip komşu köylerin etkisiyle siyasal evrim süreci içine çekilebilmiştir.

Sonuç olarak, devletin bir bölgede ortaya çıkabilirken bir diğer bölgede neden ortaya çıkmadığını açıklamaya çalışan Carneiro’ya göre, devlet, belli bazı toplumsal ve çevresel sınırlamaların öngörülebilir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

b. Siyasal Önderlik Teorisi

Bu teorinin temsilcisi, Amerikan Antropolog Elman. R. Service’dir. Onun, 1975 tarihli “*Origins of State and Civilization*” adlı eserinde, toplumsal ve siyasal kurumlar kültürel evrim sürecinin bir sonucu olarak açıklanır.

Service, eserine, devletin kökenleri ile ilgili ortaya atılmış değişik disiplinlere ait görüşleri eleştirerek başlamıştır. Bu eleştirilerin başında, devletle uygarlığın ortaya çıkışını bir ve aynı anda ele alarak çözümleme yapanlar gelmektedir. Böyle bir eleştiri yapmasının nedeni onun da başlarda, araştırmalarında, böylesi bir yaklaşımı benimsemesidir. Daha sonra bu yaklaşımı terkederek Service, bu hatalı yaklaşımın temelinde, devletin tanımının yattığını belirtir. Buna göre yanlış olan, devletin, fiziksel şiddete dayalı baskıcı kontrollerin varlığıyla

²³³ R. L. Carneiro, **a.g.m.** s.257.

tanımlanmasıdır. Böyle bir tanımın bazı ilkel medeniyetlerde tek tük karşılığını bulmak mümkünse de çoğunda böylesi bir tanım işlevsiz kalmaktadır. Devletin baskıcı bir güç olarak tasviriyle, ne medeniyetlerin kökenlerini ne de medeniyetlerin varoluş kriterlerini açıklamak mümkündür. Medeniyeti kentleşmeyle açıklamayı da hatalı gören Service, kentlerin ortaya çıkışını ilkel medeniyetlerin gelişiminde önemli bir etmen olarak görmez.²³⁴

Devletle ilgili kavramlar üzerinden duran Service, devlet kavramı yerine yönetici bir sınıfın oluşturduğu hükümet kavramını kullanır. Devletin ve medeniyetin kökenleri ile ilgili mevcut görüşlerin eleştirisini yapan Service, daha sonra kendi temel tezini ortaya atar. Buna göre, hükümetin kökenleri, temel olarak, bir toplulukta merkezileşmiş liderliğin kurumsallaşmasında yatar.

Service'a göre, siyasal önderlik başlarda ortaklaşa işlerin başarılı ve adil bir biçimde idare edilişiyle ortaya çıkmakta ve daha sonra bu önderlik, babadan oğula miras yoluyla kalıtsal bir şekile bürünerek kurumsallaşmaktadır. Bu şekilde doğan iktidar, ilk başta, teokratik nitelikte ve şeflik biçiminde örgütlenmektedir. Bu şefliklerin güç kullanımında, dinsel olmayan yaptırımların kullanıldığı alanlarda ise devlet ortaya çıkmaktadır.²³⁵

Service, kültürel evrim sürecini hiyerarşik toplumların eşitlikçi toplumlardan evrilmesi süreci olarak teorileştirir. Bu evrilme, tarihte büyük bir kırılmaya işaret eder. İlkel medeniyetler, modern toplumlara doğru değişik zaman ve yerlerde evrimleşmişlerdir. Mezopotamya ve Mısır'da M.Ö. 3500-3000 yıllarında; İndus nehri vadisinde M.Ö. 2500 yılları civarında ve Çin'de M.Ö. 1500 yıllarında böyle bir dönüşümün başlangıcını bulmak mümkündür.²³⁶

İlkel medeniyetlerin böylesi bir dönüşüme girişi, birbirlerinden bağımsız bir biçimde başlamıştır. Elbette bazı medeniyetler birbirlerini birçok yönden etkilemiştir fakat birbirinden

²³⁴ E. R. Service, **a.g.e.** 1975, s.xi-xii.

²³⁵ A. Şenel, **a.g.e.** 2014, s.337.

²³⁶ E. R. Service, **a.g.e.** 1975, s.5.

bağımsız bir biçimde aynı kültürel kurumlara sahip medeniyetlerin varlığı da tartışmadan uzaktır.

İşte bu noktada, Service, araştırmasına yön verecek soruları sıralamaktadır: Modern topluma doğru bir dönüşüme giren bu toplumlarda 'eşsiz olan' neydi? Her bir toplumda aynı olaylar mı yaşandı? Aynı olaylar hep aynı sonuçlara mı evrildi? Bu geçişi sağlayan, bir fetih, yayılma veya asimilasyon gibi bir olaylar örüntüsünden mi ibarettir? Bu sorulara tek bir olay üzerinden cevap verilecek olursa yapılacak araştırma bir tarih araştırmasından ibaret kalacaktır. Fakat bu geçişin veya dönüşümün, farklı bölgelerde birbirinden bağımsız şekilde çeşitli defalar sürekli yaşandığını kabul edecek olursak sorulacak sorular farklı olmalıdır. Dolayısıyla, birbirinden bağımsız bir şekilde ve farklı coğrafyalarda gerçekleşen olguların üzerine eğilmek gerekir. Toplamların coğrafi, teknolojik, ekonomik, sosyal ve ideolojik konumlarına ve savaşların rolüne de bakmak gerekir.²³⁷

Yukarıda sıralanan faktörlere ayrı ayrı bakmak gerekir, zira, uzun bir süre medeniyetlerin doğuşu kentsel devrimle özdeş tutuldu. Hatta buradan hareketle yazının bulunmasıyla medeniyetin doğuşu eş tutuldu. Kentsel devrim tezi, Gordon Childe'e aittir. Devletin ortaya çıkışını zenginliğe el koyan mutlu bir azınlık ile sömürülen geniş bir kesim arasındaki çatışmada gören Childe, sonuç olarak, devleti, bu hakim sınıfın çıkarlarını korumakla görevli bir organizasyon olarak görmüştür. Service, devletin ekonomik bir faktörle alakalandırılmasına itiraz eder. Service'a göre, ilkel toplumlarda ekonomi, siyasal yapıyı değil siyasal yapı ekonomiyi etkilemiş ve yönlendirmiştir. Politik kurumların salt bir netice olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Bu kurumlar, aynı zamanda aktif bir rol oynayarak alt yapıyı da etkileyebilmekte ve hatta kurucu bir rol üstlenebilmektedir.²³⁸

²³⁷ E. R. Service, **a.g.e.** s.7.

²³⁸ E. R. Service, **a.g.e.** s.282.

Service, Devletin doğuşunun belli bir toplumsal sınıfın menfaatlerini korumakla ilgili olmadığını tüm toplumun devamlılığını sağlamak adına kendi meşruiyetini kurduğunun altını çizer. Devlet, toplumu, gerek içsel tehditlere gerekse dışsal saldırılara karşı koruyan ve bu yönüyle toplumsal düzenliliği sağlayan siyasal bir yapıdır.

Service, çalışmasında sadece medeniyetlerin doğuşuyla değil aynı zamanda onların çöküşüyle de ilgilenmiştir. Hatta, son zamanlarda medeniyetlerin kökenlerine olan ilginin, medeniyetlerin neden ve nasıl çöktüğünün araştırılmasına kaydığını ifade etmiştir. Medeniyetlerin ortaya çıkışı ve yükselişi ile onların çöküşü arasında yakın bir ilişki vardır. Bir anlamda onları ortaya çıkaran koşullar ortadan yok olduğunda veya bu koşullar işlevsiz hale geldiğinde medeniyetler de yok olmaktadır. Her ne kadar, medeniyetlerin çöküşünü başlatan, savaş veya kıtlık gibi spesifik bir neden olsa da, hepsinin temelinde yatan ortak tek bir neden vardır. Bu neden, Devletin toplumu iç ve dış saldırılara karşı koruyamayarak başlıca varoluş nedeni olan toplumun devamlılığını sağlayamamasıdır.²³⁹

c. Güçlü Aileler Teorisi

Devletin kökenleri ile ilgili güncel bir araştırma, İtalyan arkeolog Marcella Frangipane'ye aittir. Marcella Frangipane, 1961 yılından beri Doğu Anadolu'da Malatya Arslantepe Höyüğü'nün kazı çalışmalarını yapmakta olan İtalyan Arkeoloji Heyeti'nin başkanlığını yürütmektedir. Onun "*Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*" adlı eserinin alt başlığı, '*Mezopotamya ve Çevresinde Güçlü Aile Yönetimlerinin Devlet Çarkına Dönüşmesi*' şeklindedir. Frangipane, Arslantepe'de sürdürülen çalışmalardan elde ettiği verileri, bilgi ve uzmanlığı Mezopotamya yakınlarındaki bölgede devletin ortaya çıkışı sorusunu açığa çıkartmaya yönelik kullanmıştır.²⁴⁰

²³⁹ E. R. Service, **a.g.e.** s.311.

²⁴⁰ Marcella Frangipane, **Yakındoğu'da Devletin Doğuşu**, Çev.Z. Zühre İlkgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s.11.

Frangipane'nin çalışması, M.Ö. VIII. binyıldan IV. binyılın sonuna kadar uzanan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ele aldığı bölge ise, Yakındoğu'nun iki büyük kültürel çekirdeklerinden biri olan Büyük Mezopotamya'dır. Bu bölge, Dicle ile Fırat nehirlerinin çevresini kuşatan tüm bölgeler ve onları çevreleyen ve çoğu Doğu Anadolu'da bulunan yörelerdir. Bu bölgenin seçilmesinin nedeni, merkeziyetçi ve yeniden dağıtımcı bir toplum tipinin ortaya çıkışına sahne olan bir bölge oluşudur.

Frangipane'ye göre, devlet, güçlü ailelerin önderliklerinin bulunduğu kültürel yapının büyük dönüşümü neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu büyük dönüşüm, kültürel yapı içinde zamanla oluşan bürokratik yönetim ve toplumsal tabakalaşmayı içeren bir dizi değişikliği ifade eder. Frangipane, '*büyük dönüşüm*' kavramı ile, Neolitik devrim ve kent devriminin arasında bulunan ve kent devriminin oluşmasını hazırlayan uzun döneme işaret etmektedir.²⁴¹

Büyük dönüşümün başında bulunan güçlü aileler, kendi içlerinde ekonomik özerklik kazanabilecek birimlere sahiptir. Bir başka ifadeyle, güçlü aileler, içlerinde daha sonra belli bir katmanlaşmaya dönüşecek potansiyel ve özerk bir güç barındırmaktadırlar. Güçlü ailelerin sahip oldukları bu ekonomik ve siyasal potansiyellerin belli koşullar dâhilinde açığa çıkmasıyla devlete geçiş mümkün olabilmektedir.²⁴²

Frangipane, Büyük Mezopotamya'da köy toplumlarının gelişmeleriyle başlayıp devletin ortaya çıkışına kadar devam eden uzun sürecin, belli başlı üç izlekte ele alınabileceğini belirtir. Bu üç ana izlek, şu şekilde ifade edilebilir:²⁴³

-aileye dayanan geleneksel toplum yapısı ile devletin ortaya çıkışı arasındaki ilişki,

-politik gelişme ile iktidarın niteliği arasındaki ilişki,

²⁴¹ M. Frangipane, **a.g.e.** s.16.

²⁴² A. Şenel, **a.g.e.** 2014, s.341.

²⁴³ M. Frangipane, **a.g.e.** 2002, s.295.

-merkezsiz kurumların yaşamlarını sürdürmelerinde yalın maddelerin üretimi ile lüks maddelerin üretimi ve dolaşımı arasındaki ilişki.

Frangipane, Büyük Mezopotamya’da devletin kökenleri ile ilgili görüşlerini, bu üç ana izlek etrafında geliştirdiği için bu görüşlerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.²⁴⁴

Birinci izlek ile ilgili olarak söylenmesi gereken husus, yüksek katmanların ekonomik ve politik gücünün kaynağı aileye dayalı toplumsal yapıdır. Büyük aileler, birbirinden ayrı fakat kendi içinde tutarlı ve ekonomik özerkliği elde edebilecek bir yapıya sahiptirler. Kalabalık ve güçlü aileler, ekonomik, politik ve ideolojik katmanlaşmaya giden yolda önemli potansiyellere sahiptirler.

İkinci izlek, temel olarak, ortaya çıkan elitlerin iktidarının ne tür bir iktidar olduğuyla ilgilidir. Elitler tabakasının her şeyden önce dinsel ve politik olan ve topluluğun önüne düşme ve onların çıkarlarını organize etme işlevine bağlı olan iktidarı, daha sonra kaynaklara erişim noktasında toplanır. Bu şekilde iktidar, politik karar düzeneğinin yönetilmesinden ekonomik denetime kaymıştır.

Üçüncü izlek, merkezdeki kurumların ticaretin yürütülmesi, dışarıdan gelen malların kontrolü ve bu malların devletin ekonomisi içindeki rolü konusundadır. Büyük Mezopotamya’nın hammaddeden yoksun topraklarının hammaddece zengin bir çevre ile kuşatılmış oluşu, buradaki toplulukların ticaret yapma güdüsünü kendiliğinden harekete geçirmiştir. Mezopotamya’da ilkel devletin ayırıcı niteliği, hammaddelerin denetimiyle ilgili bir bürokrasinin doğuşudur. Mal alışverişi, devletin eşgüdümünde gerçekleşen ve politik sistemi meşrulaştıran bir işleve sahiptir.

²⁴⁴ M. Frangipane, **a.g.e.** s.295-300.

Frangipane'ye göre devlet, yukarıda yer verdiğimiz üç ana izlek çerçevesinde, İ.Ö. 4. binyılın birinci yarısında, güney Mozapotamya'da, yani Sümer'de erken devlet biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu devlette erke boyun eğiş, başlarda bir bakıma gönüllülük esasına dayanırken daha sonradan bu boyun eğiş, ekonomik ve siyasal kaynaklı bir egemenliğe dayanmıştır. Böyle bir değişimin ardında yatan ana etken ise, devletin başlarda genel amaçlara hizmet ederken zamanla özel amaçlara hizmet eder bir niteliğe bürünmesidir.²⁴⁵

²⁴⁵ A. Şenel, **a.g.e.** 2014, s.342.

SONUÇ

Devletin tarihi, insanlık tarihinin çok küçük bir bölümünü oluşturur. Devlet, insanlık tarihi boyunca oluşturulmuş siyasal kurumlardan bir tanesidir fakat tüm toplumsal ilişkileri kuşatması bakımından en önemlisidir. Bir başka ifadeyle, tarihsel olarak kendisine benzer örnekleriyle kıyaslandığında, toplumsal ilişkilere yön verme bakımından en etkili kurumsal iktidar biçimidir. Bu nedenle, devletin ortaya çıkışı ve gelişimi konusu, önemli bir sorun alanına işaret eder.

Devletin ortaya çıkışı, gelişimi, nitelikleri, doğası ve yapısı gibi konular sosyal bilimlerin dünyasının tartışmalı konularından birisi olduğu gibi bu sorulara verilen cevaplar da tartışmalıdır. Devletin kökenleri ile ilgili teorilerin tarihi, Aristoteles'e kadar dayandırılabilirse de, bu konuya ilgi özellikle son iki yüzyıldır artmıştır. Elbette, bu artışın birçok nedeni bulunmaktadır. Modern arkeologların ve antropologların çalışmalarının insanlık tarihiyle ilgili karanlık birçok konuyu aydınlığa çıkartması, ilk akla gelen nedenlerden bir tanesidir.

Bu çalışmalar, devletin kökenleri ile araştırmalara olumlu katkıda bulunmuştur. Ancak, bu katkılar, devletin kökenleri ile ilgili tartışmaları bitirmemiş, aksine daha da arttırmıştır. Çünkü, artık sosyal bilimciler, devletin ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili daha farklı sorular sormaya başlamışlardır. Bir devlet, bir bölgede ortaya çıkabilmişken diğer bölgelerde neden ortaya çıkmamıştır? Bir topluluğun devlete geçişini mümkün kılan zorunlu unsurlar bulunmakta mıdır? Devletin kökenlerini ortaya çıkartmanın günümüzdeki devlet tartışmalarına nasıl bir katkısı olabilir? Devletin kökenleri ile ilgili her açıklama denemesi, bu ve buna benzer soruların artmasına neden olmaktadır.

Her sosyal bilim dalı, kendi cephesinden ve kendine mahsus yorumlarıyla bu sorularla meşgul olmaktadır. Bu açıdan, Devletin kökenleri ile ilgili ortaya atılmış teorilerin bu konuyla

ilgili teorisyen sayısı kadar fazla olduğu söylenmiştir. Ancak, tarih boyunca bu konuyla ilgili her görüşü teori düzleminde değerlendirmek imkânsızdır. Bu durumu, konuya olan ilginin salt akademik kaynaklı olmadığı şeklinde yorumlamak gerekir.

Bu teorilere tarihsel çerçeveden bakacak olursak, Antik Çağlarda filozofların eserlerinde, Orta Çağ siyasal metinlerinde ve erken modern dönemde sosyal sözleşmecilerde konuyla ilgili birçok fikirle karşılaşmaktadır. Antik Çağ ve Orta Çağda ileri sürülen görüşlerin bilimsellik niteliği tartışmalıdır. Fakat ileri sürülen bu görüşlerin, toplumu, doğayı ve devleti bir bütünlük içinde anlamaya çalıştıklarını kabul etmemiz gerekiyor. Toplum sözleşmecilerinin, toplumun doğası üzerine argümanlar geliştirdikleri, bireylerle toplum veya hükümet arasındaki ilişkinin niteliğini belirlemeyi amaçladıkları ve dolayısıyla bu düşünürlerin devletin kökenleri üzerine bir teori geliştirmedikleri ileri sürülmüştür. Fakat onlar, Tanrı tarafından belirlenmiş bir toplumsal düzene itaatten başka bir görevi olmadığı ileri sürülen egemen Aristotelesçi teoride, önemli bir kırılmayı gerçekleştirmiştir. Toplum sözleşmecilerinin ‘itaat/görev’ duygusundan ziyade, bireyin ‘kendini koruma hakkı’na dikkat çeken yaklaşımları, bu kırılmanın bariz örneğidir.

19. yüzyılda, Devletin kökenleri ile ilgili olarak ortaya atılan teorilerden birisi olan ‘*çatışmacı teoriler*’, diğer teorilerine kıyasla daha fazla genel kabul görmeye başlamıştır. Bu dönem, aynı zamanda Marksist teori ve sınıf çatışması tezine önemli bir rağbetin olduğu bir dönemdir. 20. yüzyılın ilk yarısında, çatışmacı teorilerin baskın olma niteliği devam etmiş fakat bu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerle birlikte bu baskınlık sona ermiş benzemektedir. 1950’li yıllarda, özellikle antropolojideki çalışmaların sağladığı yeni verilerle birlikte bu alandaki tartışmalar yeniden canlanmıştır. Marksizmin Doğu toplumlarına olan ilgisi, bazı kavramsallaştırmalara olanak sağlamış ve geleneksel evrimci teorilerin sorgulanmasına neden olmuştur.

Bir toplumda, siyasal merkezileşmeye neden olan birçok etmen vardır. Devletin ortaya çıkışına neden olan etmenler olarak; savaş, işbirliği gereksinimi, sulama sistemlerinin kontrolü, nüfus artışı, toprak yetersizliği, ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması, coğrafi konum, iklimlerin etkisi gibi birçok neden sayılabilir. Her bir devlet için geçerli ve ortak bir nedenden bahsetmek imkânsızdır. Karşılaştırmalı tarih ve antropoloji literatürüne bakıldığında, bir coğrafyada geçerli bir açıklama sağlayan etmenin diğer bir bölgede anlamını kaybettiğini söylemek mümkündür.

Günümüzde, toplumların tek yönlü çizgisel bir tarihsel gelişim sergilemedikleri kabul edilmektedir. Toplumların gelişimini sağlayan aşamaların çok yönlü veya en azından çift yönlü bir çizgiyi takip ettikleri düşünülmektedir. Dolayısıyla, günümüzde, devletin oluşumunun iki temel çizginin kesişimiyle açıklanabileceği ifade edilmektedir. Bu çizginin birinci boyutunu, toplumların gittikçe karmaşık bir yapıya bürünmesi ve bu karmaşıklığın oluşturduğu muhtemel tehditlerin bertaraf edilmesi ihtiyacı oluşturur. İkinci çizgi ise, toplumsal düzene dışarıdan gelebilecek saldırıların önlenmesi ile ilgilidir. İşte, devlet, bu iki çizginin birlikte düşünülmesinin bir sonucu olarak kavranabilir.

Öte yandan, her bir sosyal bilim dalı, devletin kökenleri ile ilgili teorileri eleştirmekte ve bu teorileri kendi bilim dallarına özgü yöntemleri çerçevesinde sınıflandırmaktadır. Bu bağlamda, bu sınıflandırmaların, bir teoriyi desteklemek için oluşturulmuş belli bir metodolojiyi yansıttığını unutmamak gerekir. Bu eleştirilere baktığımızda, bazı genel sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, Devletin ortaya çıkışını mümkün kılan tek bir neden değil birçok neden bulunmaktadır. Dolayısıyla, tezimizde, konuyla ilgili gözden geçirilen birçok eserdeki yanlış kullanımın aksine tez boyunca ‘devletin kökeni’ ifadesi yerine, ‘devletin

kökenleri' ifadesi tercih edilmiştir. Literatürde, her iki ifade biçimi arasındaki farka dikkat edilmediğini gözlemlediğimizden, bu hususun altını çizmekte fayda olduğu kanaatindeyiz.

Devletin kökenleri ile ilgili teorilerde tespit ettiğimiz bir diğer yöntemsel hata, devletin kökenleri olarak gösterilen etmenler arasında, hiyerarşik bir üstünlük veya zamansal bir öncelik ilişkisi kurulmasıdır. Bu yöntemi benimseyen teoriler, devletin kökenlerini açıklarken bu kökenleri mümkün kılan etmenlerden bazılarını ön plana çıkartırken bazılarını göz ardı etmiştir.

Devletin kökenleri ile ilgili teoriler, içinde bulunduğumuz tarihsel gerçeklikleri tasvir etmekten uzak olabilir. Bunun başlıca sebebi, her bir teorinin, içinde bulunduğu tarihsel koşulların yargısına tabi oluşudur. Ancak, bu durum bir eksiklik olmayıp sosyal ve siyasal teorinin bir özelliğidir.

Devlet, bir yönüyle toplumların önündeki engelleri aşmasını sağlarken bir yandan da belli eşitsizliklerin kurumsallaşmasına neden olur. Burada, şu sorunun sorulması gerekir. Peki, neden insanlar tarih boyunca sahip oldukları özerkliklerinden ve kendi hayatları üzerine karar verme özgürlüklerinden vazgeçmişlerdir? Devletli toplumların devletsiz toplumlara nazaran daha üstün olduğu hatta bunun bir medeniyet göstergesi olduğu düşüncesi nasıl kabul gördü? İnsanların tek başlarına baş edemeyeceklerini düşündükleri sorunlar karşısında örgütlenerek bir araya geldikleri, bu bir araya gelişin adını koydukları ve yapısal bir hale dönüştürdükleri, bu dönüşümün bedeli olarak bazı haklarından feragat ettikleri ve karşılığında güvenlik satın aldıkları ve tüm bunlar sayesinde hayatlarını sağlıklı bir biçimde sürdürebildikleri düşünülebilir. Fakat böyle bir düşünüş yukarıda yer verdiğimiz soruları tam olarak kavramayacaktır. Bu konudaki tartışmalara baktığımızda, devletli toplumlara geçişin nasıl olduğuna cevap verilebildiğini fakat niçin geçildiği sorusunun hala cevapsız bırakıldığını görmekteyiz.

Francis Bacon, doğaya hükmedebilmek için onun yasalarına boyun eğmek gerekliliğinden bahseder. Bacon'ın burada kastettiği, bir sisteme hâkim olmanın yolunun, onun işleyiş yasalarını öğrenmekten geçtiğidir. Bu yönüyle, Devleti anlamının veya kavramının yolunun, onun işleyiş yasalarını ortaya çıkarmaktan geçtiğini düşünebiliriz. Onun işleyiş yasalarını ortaya çıkarmak gerekliliği şeklindeki düşünce ise, bizi, köken arayışına götürmektedir. Çünkü, bir sistemin kökenini bilmek, bilen kişiye, onun gelişimi ve belki de geleceği hakkında söz söylemek hakkını bahşetmektedir.

Gerçekten de, genel kamu hukukunda, devletin kökenleri ile ilgili teorilerin belli bir sınıflandırma dâhilinde anlatılmasının nedeninin böyle bir söylemle kurulduğu görülmektedir. Bu söylem, kendisini o kadar haklılaştırmış durumdadır ki, devletin doğuşu ve gelişimi sorunsalıyla ilgili açıklamaların neredeyse tamamına yakınının temel bir sağlamlığı ve bilimselliğinin şüpheli olduğu ifade edilmektedir. Peki, devletin kökenleri ile ilgili teorilerin bilimselliği noktasında şüpheler varsa neden hala bu konuda yapılan araştırmalar göz ardı edilememektedir? Böyle bir soruya cevap olmak üzere, Devletin kökenleri ile ilgili ortaya konacak bir açıklama şeklinin bir yönüyle devletin günümüzde toplumsal yaşamda oynadığı rolü anlamlandırmaya yarayacağı, bir yönüyle devlet ve hukuk arasındaki ilişkiyi belirginleştireceği belirtilmektedir. Fakat, devletin günümüzdeki işlevini açıklamak üzere, onun tarihsel süreç boyunca gelişim seyrini izlemek öğretici olabilirse de, sırf bu nedenlerle devletin kökenlerini araştırmak, mevcut durumu meşrulaştırmaya hizmet eder.

Devletin ortaya çıkışı ve gelişimi konusu, sadece genel kamu hukukunu değil, başta siyasal antropoloji olmak üzere, tarih, siyaset bilimi, arkeoloji gibi diğer sosyal bilimlerinin de başlıca araştırma konusudur. Genel kamu hukuku literatüründe, Devletin kaynağı sorununun hukukçuyu ilgilendirmediyi ileri sürenler olduğu gibi, bu konuyu aydınlatabilecek herhangi gerçek bir tarihsel olaya dayanmak olanağının yokluğundan bahsedenler de vardır. Halbuki, birçok sosyal bilim dalının kesişim noktası olarak devletin doğuşu ile ilgili ortaya konulan

teoriler, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok yeni antropolojik bulguyu değerlendirme imkanını elde etmiştir. Yeni arkeolojik ve etnografik veriler, ilkel toplumların siyasal yapısını ve bu yapının evrimsel gelişimini belirginleştirmiştir.

Genel kamu hukukunda konuyla ilgili bir başka eksiklik, bu teorilere yönelik seçmeci yaklaşımdır. Buna göre, bu teorilerden birisinin benimsenmesi kamu hukukunun diğer sorun alanlarına ilişkin yaklaşımları daha baştan belirleyecektir. Benimsenecek olan teoriye göre, devlet kudretinin içeriğinin ve sınırlarının saptanması, devlet sistemleri ve devlet-birey ilişkileri gibi konuların anlaşılışında ve açıklanışında farklılıklar olacaktır. Oysa, bu teoriler, hukukçunun, siyaset teorisi, tarih ve siyasal antropoloji gibi sosyal bilimlere müracaatının zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Kamu hukukunun güncel sorunlarının anlaşılmasında gerekli olan kavramsal tıkanıklığın aşılmasında, bu bilim dallarıyla ilişkinin gözden geçirilmesi gerekir.

Tarih boyunca, devletin kökenleri, doğası ve gelişimiyle ilgili pek çok fikir ileri sürülmüştür. Bu fikirlerin çoğu konuyu açıklama noktasında yetersiz kalmıştır. Bu yetersizliklerin altında yatan temel nedenin yöntemden kaynaklandığı görülmüştür. Devletin kökenleri ile ilgili meseleyi bilimsel bir araştırma konusu olarak görmeyip sırf değinmiş olmak için değinen eserleri bir kenara bırakmak durumundayız. Bunun yanı sıra, Devletin kökenleri ile ilgili teorilerden bazılarının, devletin kökenlerini tek bir nedene indirgemeye çalıştığını bazılarının ise konuyu aşırı basitleştirerek ele aldığını tespit etmek mümkündür.

Aşırı basitleştirme yöntemiyle konuya yaklaşanlar devletin kökenlerini açıklarken, birbiriyle uyumsuz faktörleri bir arada veya eşdeğer görme eğilimde olmuşlardır. Yine bu görüştekiler, belli bir faktörü ön plana çıkartarak bu faktöre önemli bir nedensellik rolü bahsetmişlerdir. Yine, toplumsallığın belli aşamalarında görülen iktidar yapılarına pasif bir nitelik atfedilmiş, bu yapıların üretici veya inşa edici niteliği göz ardı edilmiştir. Örneğin,

bürokratik bir sınıfın ortaya çıkışı toplumun bir ürünü olarak görülerek bu sınıfın üyeleri pasifleştirilmiştir. Toplumun, bu sınıfın ürünü olabileceği şeklindeki bir düşünce kolaylıkla göz ardı edilebilmiştir. Bu durumun, doğal bilimlerde geçerli bir ilke olan neden sonuç ilişkisinin sosyal bilimlerde mutlak bir biçimde uygulanmasının bir sonucu olduğu kanısındayız. Dolayısıyla, devletin kökenleri olarak görülen bazı etkenlerin, bir neden değil bir sonuç olduğunu hatırd tutmak gerekir.

Bazı teoriler ise, toplumsal düzenle, devleti eşdeğer görmüş ve devletten önceki hali mutlak bir dağınıklık veya sistemsizlik olarak düşünme yoluna gitmişlerdir. Bu teorisyenler, bireylerin rasyonel bir tutumla bir araya gönüllü bir şekilde geldiklerini ve kendilerini güvence altına alacakları kurumları inşa ettikleri fikrinden hareket ederler. Fakat böylesi bir yaklaşım, düzenli bir sosyal düzenin söz konusu kurumlardan önce başka siyasallık biçimleriyle sağlandığı düşüncesiyle eleştirilmiştir. Gerçekten de, modern antropolojinin verileri, her toplumun kendi siyasallık dinamiklerine sahip olduğunu ve bireyden önce sosyal grupların üretken rolünün toplumun gelişiminde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Her ne kadar, hiçbir teori, devletin ortaya çıkışında süregelen güçlükleri tümüyle ortadan kaldıramamış olsa da, ortaya atılan teoriler sayesinde sosyal bilimler dünyası kavramsal yönden zengin tartışmalara tanıklık etmiştir. Marksist literatürdeki Asya tipi üretim tarzı tartışmalarının veya Doğu Despotizmi kavramları çerçevesinde yapılan tartışmaların, devlet merkezli teorik çalışmalara güç kattığı inkâr edilemez. Bu bağlamda, devletin kökenleri ile ilgili tartışmaların, toplum hayatında başlarda olmayan fakat zamanla ortaya çıkan eşitsizliklerin ve çelişkilerin nasıl mümkün hale geldiğini, toplumların böyle bir sürece nasıl girdiklerini ve toplumsal yabancılaşma ile eşitsizliğin kurumsallaşmasını sağlayan koşulları anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu durum ise, söz konusu tartışmaların bir soruya verilen cevaplar dizisinden ibaret olmadığını gösterir.

İşte, tam burada, Ulus Baker'in, sorun ve sorunsal kavramları arasındaki önemli bir fark bulunduğu şeklindeki tespitini hatırlamamız gerekiyor. Baker, 'sorunsal' kavramının, daha çok, 'soruların' üretilmesine gönderme yaptığını belirtir. 'Sorunsal' kavramının Fransızca karşılığı, 'problématique' iken, 'sorun' kavramı, 'aximatique' kavramı ile karşılanır.

Kapitalizm ve modern dünyanın kuruluşu bizlere kendi "sorunlarını" dayatırken, bizler, buna karşı "sorunsallar" üreterek cevap verebiliriz. Sorunsallar üretmek demek, 'sorular sormak' değildir. Sorunsal, inşa ve kurma terimleriyle örülmüştür. Soru ve sorun gibi kavramlar, tehlikeli kavramlardır. Çünkü, felsefe tarihi, doğru sorular sormanın ne kadar önemli olduğu üzerine uyarılarla doludur. Belki de, sosyal bilimler tarihi, bir yönüyle Batı felsefe geleneğinin klasik sorularına düşülmüş bir dipnotların tarihidir.

Soru bir kez formüle edilip ortaya atıldı mı, tüm ilgi, dolaysızca, bu sorunun cevabına kayar. İnsanlar, kendilerine salt soru sorulduğu için cevap vermeye çalışır. Cevapların doğru veya yanlış olması bir yana, burada önemli olan, hakikat ölçütünün, cevabın içinde aranmasıdır. Bir başka ifadeyle, doğruluk-yanlışlık kriteri, yalnızca soru-cevap ilişkisinin cevap kısmına devredilir. Dolayısıyla, hakikat ölçütü çoğu zaman, sorulara uygulanmaz. Doğruluk-yanlışlık kriteri, soruların kendisine dair ortaya konulmadığı sürece, sadece cevaplar üzerinden gidilen bir araştırma yapıldığı sürece, bir kısırdöngüye mahkûm kalacağız demektir. Bu kısırdöngüden çıkış, doğruluk-yanlışlık kriterini, cevaplar alanından alıp, sorular ve sorunlar alanına aktarmaktan geçer. Bu şekilde, Ulus Baker'in ifadesiyle 'soru biçimi' denilen tuhaf egemenliğin baskısından kurtulabiliriz.

Bunun için, ilk başta 'Devletin kökenleri nelerdir?' sorusunu, sorun olmaktan çıkartmak gerekiyor. Bunun yolu, bu soruya, sorunsallar üreterek cevap vermektir. Sorunsallar üreterek cevap vermek ise, bir anlamda, bir hastalığa çare bulmak gibidir. Wittgenstein'nın

filozoflar için söylediğini uyarlayacak olursak “*filozof bir soruya are bulur, bir hastalığa olduğu gibi.*”



KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz, “Amme Hukukunun Konusu ve Öğretim Metodu”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı:2, Yıl 1965, ss.399-417.

Abeles, Marc, **Devletin Antropolojisi**, Çev.Nazlı Ökten, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012.

Abrams, Philip, “Notes on the Difficulty of Studying the State”, **Journal of Historical Sociology** Vol. 1 No. 1 March 1988, ss.58-89.

Ağaoğulları, Mehmet Ali (Editör), **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Ağaoğulları, Mehmet Ali; Köker, Levent; **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.

Ağaoğulları, Mehmet Ali; Zabcı, Filiz Çulha, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.

Akal, Cemal Bali, “Bir Devlet Kuramı İçin Giriş”, içinde **Devlet Kuramı**, Der.Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, ss.13-30.

Akal, Cemal Bali, **Yasa ve Kılıç**, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Akbay, Muvaffak, “Devletin Menşei İçtimai Mukaveleye İstinat Ettiren Nazariyeler”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:4, Cilt:2, 1945, ss.85-109.

Akbay, Muvaffak, “Kelsen’in Hukuk ve Devlet Teorisi”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt:4, 1947, ss.29-47.

Akbay, Muvaffak, **Umumi Amme Hukuku Dersleri: Birinci Cilt**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1961.

Akkaya Kia, Rukiye, “Darülfünun’dan 1933 Üniversite Reformuna; Hukuk-I Siyasiye-İ Osmaniye Derslerinden, Hukuk-I Âmme Derslerine Dönüşüm Ve Genel Kamu Hukuku Dersinin Geçmişine Dair Notlar II”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 70 Say:1, 2012, ss.3-17.

Aral, Vecdi, “Kelsen’in Hukuk Anlayışı”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt 38, Sayı 1-4, 1973, ss.513-552.

Aristoteles, **Politika**, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Arslan, Ahmet, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 3**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Babül, Elif, “Devlet, Bürokrasi, Siyaset ve Antropoloji”, **Kültür Denen Şey:Antropolojik Yaklaşımlar**, Haz.:Ayfer Bartu Candan, Cenk Özbay, Metis Yayınları, İstanbul, 2018,31-50.

Balandier, Georges, **Siyasal Antropoloji**, Çev.Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,İstanbul, 2016.

Bourdieu, Pierre, **Devlet Üzerine, College de France Dersleri, (1989-1992)**, Çev.Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Bulgan, Birden Güngören, **Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017.

Carneiro, Robert L., “Devletin Kökeni Üzerine Bir Teori”, Çev.Dr. Aslan Delice, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:2, 2006, ss.251-262.

Carneiro, Robert Leonard, “A Theory of the Origin of the State”, **Science**, New Series, Vol.169, No.3947. (Aug.21,1970), ss.733-738.

Claessen, Henri Joannes Maria, “Was The State Inevitable?”, içinde **The Early State, Its Alternatives and Analogues**, Ed. Leonid E. Grinin, Robert L. Carneiro, Uchitel Publishing House, 2004, ss.72-87.

Clastres, Pierre, **Devlete Karşı Toplum**, Çev. Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

Cohen, Ronald, “Devletin Kökenleri Yeniden Değerlendirme”, içinde **Erken Devlet (Kuramlar Veriler Yorumlar)** Ed. Henri J.M. Claessen ve Peter Skalnik, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1993, ss.43-111.

Cohen, Ronald, “Introduction”, içinde **Origins of the State: The Anthrology of Political Evolution**, Ed. Ronald Cohen & Elman R. Service, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, ss.1-20.

Çoban, Ahmet Emre, **Kutsal ve Siyasal, Siyasal ve Kutsal**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

D'entreves, Alessandro Passerin, “Devlet Kavramı”, Çev. Başak Baysal, içinde **Devlet Kuramı**, Der.: Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, ss.193-211.

Delice, Aslan, **Antropoloji Penceresinden Hukuk: Basit Toplumlarda Akrabalık, İktidar ve Çıkar**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Delice, Aslan, **İlkel Topumlarda Mübadele**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Dursunoğlu, İsmail, “Sosyal Darwinizm”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2016, ss.210-221.

Engels, Friedrich, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Sol Yayınları, Ankara, 2012.

Erickson, Paul A./ Murphy, Liam D., **A History of Anthropological Theory**, University of Toronto Press, 2017.

Evans-Pritchard, Edward Evan; **Sosyal Antropoloji**, Çev.Fuat Aydın, İrfan İnce, Muharrem Kılıç, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Foucault, Michel, **Felsefe Sahnesi**, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.

Frangipane, Marcella, **Yakındoğu’da Devletin Doğuşu**, Çev. Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

Gauchet, Marcel, “Anlam Borcu ve Devletin Kökenleri, İlkelerde Din ve Siyaset”, Çev.Ozan Erözden, içinde **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, ss.33-67.

Gökberk, Macit, “Hegel’in Devlet Felsefesi”, **İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi**, Yıl 1946, Cilt:1 Sayı:2-3, ss.99-129.

Gönen, Hatice Çiğdem, **Dede Korkut Hikayeleri’nde Devlet Dışı Siyasallık**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

Gözler, Kemal, **Devletin Genel Teorisi: Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018.

Haldun, İbn, **Mukaddime Cilt 1**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

Hassan, Ümit, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2011.

Hassan, Ümit, **Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, Çev. Cenap Karakaya, Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2015.

Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Horkheimer, Max / Adorno, Theodor W., **Aydınlanmanın Diyalektiği, Felsefi Fragmanlar**, Çev.Nihat Ülner/Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2010.

Jessop, Bob, **Devlet:Dün, Bugün, Gelecek**, Çev. Atilla Güney, Epos Yayınları, Ankara, 2018.

Kelsen, Hans, **Saf Hukuk Kuramı**, Çev. Ertuğrul Uzun, Nora Kitap, İstanbul, 2016.

Kottak, Conrad Phillip, **Antropoloji:İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev.Dr. Serpil N. Altuntek, Dr. Balkı Aydın-Şafak, Ütopya Yayınevi, İstanbul, 2002.

Kradin, Nikolay N., “State Origins in Anthropological Thought”, Social Evolution & History, Vol. 8 No. 1, March 2009, ss.25-51.

Laslett, Peter, **Patriarcha and Other Political Works of Sir Robert Filmer**, Basil Blackwell, Oxford, 1949.

Levi-Strauss, Claude, **Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji**, Çev.Akın Terzi, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.

Lewellen, Ted C., **Siyasal Antropoloji**, Çev. A. Erkan Koca, Birleşik Yayınevi Yayınları, Ankara, 2011.

Locke, John, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme**, Çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2012.

Maisels, Charles Keith, **Uygarlığın Doğuşu**, Çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

Miller, David ve diğerleri, Çev.: Bülent Peker-Nevzat Kırış, **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi Cilt: I**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1994.

Montesquieu, **Kanunların Ruhu Üzerine**, Çev.Fehmi Baldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2014.

Okandan, Recai Galip, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1952.

Oppenheimer, Franz, **Devlet**, Çev. Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Öner, Emine Saadet, **Augustinus'un Tanrı Devleti**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Örnek, Sedat Veyis, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, Bilgesu Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Özkazanç, Alev, “Devletin Örgütlenmesi”, içinde **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, ss.142-170.

Radcliffe-Brown, Alfred Reginald, “Preface”, içinde **African Political Systems**, Ed. M. Fortes, E.E. Evans-Pritchard, Oxford University Press, 1950, ss.xi-xxiii.

Ross, David, **Aristoteles**, Çev. Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.

Rousseau, Jean-Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çev. Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Runnels, Curtis, “Review, Reviewed Work(s): Origins of the State. The Anthropology of Political Evolution by Ronald Cohen and Elman Service”, **Humboldt Journal of Social Relations**, Vol. 11, No. 1, FALL/WINTER 1983/84, ss.153-156.

Sahlins, Marshall, **Taş Devri Ekonomisi**, Çev.Taylan Doğan, Şirin Özgün, Bgst Yayınları, İstanbul, 2010.

Sancar, Mithat, **Hukuk Devletin Genel Teorisi**, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 2006.

Schmitt, Carl, “Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet”, Çev.Bertil Emrah Oder, içinde **Devlet Kuramı**, Der. Cemal Bali Akal, Dost Yayınları, Ankara, 2000, ss.245-254.

Service, Elman Rogers, “Classical and Modern Theories of the Origins of Government”, içinde **Origins of the State: The Anthrology of Political Evolution**, Ed. Ronald Cohen & Elman R. Service, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia, 1978, ss.21-34.

Service, Elman Rogers, **Origins of the State and Civilization**, Norton, U.S.A., 1975.

Swingewood, Alan, **Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi**, Çev.Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.

Şenel, Alaeddin, **Kemirgenlerden Sömürgelere İnsanlık Tarihi**, İmge Yayınları, Ankara, 2014.

Uygun, Oktay, **Devlet Teorisi**, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2017.

Uygun, Oktay, **İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2008.

Weber, Max, **Ekonomi ve Toplum:Cilt 2**, Çev.Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.

Yalman, Galip L., “Devlet”, içinde **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, Haz: Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, ss.69-85.

Zabunoğlu, Yahya K., **Devlet Kuramına Giriş**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2015.

<https://orgtheory.wordpress.com/2006/07/11/etymology-of-theory/> Erişim: 05.01.2019

<https://www.etymonline.com/word/theory> Erişim: 05.01.2019

<https://culturalstudies.ucsc.edu/inscriptions/volume-5/james-clifford/> Erişim: 05.01.2019

<https://www.britannica.com/biography/Robert-Filmer> Erişim: 10.08.2018

ÖZET

Çöllü, İbrahim, Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler, Yüksek Lisans

Tezi, Danışman: Doç Dr. Abdurrahman Saygılı, 139 s.

Bu çalışmada, genel kamu hukukunun önemli bir araştırma konusu olan devletin kökenleri ve gelişimi ile ilgili teoriler, eleştirel bir çerçevede incelenmiştir. Genel kamu hukukunun konusu olarak devleti birçok yönlerden incelemek mümkündür. Bu bakımdan devletin; tarihi, iktisadi, siyasi veya hukuki çehreleriyle incelenmesi mümkündür. Fakat, genel kamu hukuku bağlamında devlet, herhangi somut bir devlet değildir. Bir başka ifadeyle, genel kamu hukuku için devlet, bütün devletler için ortak ve geçerli ilkeleri taşıyan devlettir. Dolayısıyla, devletin kökenleri ile ilgili teoriler, işte bu ortak ve geçerli ilkeleri oluşturabilmek için ele alınıp incelenmektedir. Bu bağlamda, toplam üç bölümden oluşmakta olan tezin ilk bölümünde, konuyla ilgili temel kavramlar ve yaklaşımlar ele alınmıştır. İkinci bölümde, devletin kökenleri ile ilgili teorilerin tarihi ve sınıflandırılmasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, devletin kökenleri ile ilgili teoriler yaptığımız sınıflandırmalar çerçevesinde incelenmiştir. Devletin kökenleri ile ilgili teorilerin değerlendirilebilmesi için, bazı öncü teorik ve kavramsal tartışmaların yapılması gereklidir. Bunun için, başta devlet kavramı olmak üzere, teori ve köken kavramlarının mevcut kullanımı eleştirilmiştir. Devletin kökenleri ile ilgili teoriler, genel kamu hukukunun yanı sıra siyasal antropoloji, siyaset bilimi, tarih, sosyoloji ve arkeoloji gibi disiplinlerin de inceleme alanına girmektedir. Dolayısıyla bu disiplinlerin sunduğu kavramsal çerçevenin birlikte göz önünde bulundurulması gerekir.

Kilit Kelimeler: Devlet, Siyasal İktidar, Devletin Kökenleri ile İlgili Teoriler, İlkel Toplum, Devletli Topluma Geçiş

ABSTRACT

In this study, theories about the origins and development of the state, which is an important research subject of general public law, have been examined in a critical framework. As a matter of general public law, it is possible to examine the state in many ways. In this respect, it is possible to examine the historical, economic, political and legal aspects of the state. However, in the context of general public law, the state is not a concrete state. In other words, the state for general public law is the state that has common and valid principles for all states. Hence, theories about the origins of the state are examined and studied in order to create these common and valid principles. In this context, in the first part of the thesis, which consists of three parts, basic concepts and approaches related to the subject are discussed. In the second chapter, the history and classification of the theories about the origins of the state are included. In the third chapter, the theories about the origins of the state are examined within the framework of the classifications. In order to evaluate the theories about the origins of the state, some leading theoretical and conceptual discussions should be made. In order to do this, the current use of the concepts of theory and origin, first of all the state concept, has been criticized. The theories related to the origins of the state are included in the field of disciplines such as political anthropology, political science, history, sociology and archeology as well as general public law. Therefore, the conceptual framework presented by these disciplines should be considered together.

Key words: State, Political Power, Theories of the Origins of the State, Primitive Society, Transition to the State Society